

KDO IZ MENE POJE:

LJUDJE, LJUDJE, LJUDJE...

LISTI

Uredil kulturno-umetniški klub TONE ČUFAR

ŠTEVILKA: 63/XV

JESENICE, 7. FEBRUARJA 1985

V tej hiši se je rodil
Dr. France Presič

3. decembra 1800.

Slovenska pisateljska društva št. 137

LISTI V PETNAJSTO LETO

Z današnjo številko LISTI vstopajo v petnajsto leto rednega izhajanja. Prvo številko, ki je izšla 31. julija 1970, so uredili pobudniki za ustanovitev kulturno umetniškega kluba pri DPD Svoboda Tone Čufar Jesenice: Miha Klinar, književnik, Cvetko Zagorski, književnik in Joža Varl, novinar in kulturno prosvetni delavec. Klub, ki je prevzel odgovornost uredniškega odbora, je bil ustanovljen 10. oktobra istega leta. V tistem letu je izšla še ena številka.

Napoved, da bodo letno izšle tri do štiri številke, je klub uresničeval z velikim razumevanjem delavcev Železarne, ki so prispevali denar za stroške tiska in skoraj simbolične avtorske honorarje. V treh letih so izšle po tri številke letno, v šestih po štiri, v treh po pet in v dveh letih celo po šest številke letno, kar predstavlja povprečno štiri številke letno. V teh letih je v LISTIH objavilo svoje prispevke 262 avtorjev: od učencev osnovnih šol, pesnikov in pisateljev začetnikov, znanih slovenskih literatov, prevajalcev prvih prevodov znanih književnikov v svetovni literaturi, do zgodovinarjev, arheologov, etnografov, geografov in drugih.

LISTI so se v teh letih tudi vsebinsko bogatili, saj so iz prvih številke, ki so bile čisto literarne, prerasli v revijalno obliko. Poleg literarnih prispevkov — proze in poezije — so vsebovali tudi prispevke iz zgodovine naprednega delavskega gibanja, narodnosvobodilnega boja in socialistične revolucije, kulturne zgodovine, etnografije, arheologije, geografije, turizma, likovne kulture in podobno. S slikovnim gradivom pa so se predstavili številni slikarji in fotoamaterji, poleg slikovnih ilustracij k posameznim prispevkom. V LISTIH so vsa leta sodelovali tudi slovenski literati z avstrijske Koroške.

Tako kot je vsa ta leta kulturno-umetniški klub ljubiteljsko opravljal funkcijo uredniškega odbora, je prav tako ljubiteljsko opravljal dolžnost glavnega in odgovornega urednika Listov Joža Varl.

Ob naslovu LISTI je napisan moto, verzi Miha Klinarja: KDO IZ MENE POJE: ljudje, ljudje, ljudje..., iz katerega je vsa ta leta izhajal ustvarjalni napor uredništva in sodelavcev Listov. To pomeni, da je bila vsebina oziroma pisanje namenjeno ljudem, delavcem in občanom, da bi dvigalo njihovo kulturno raven, zanimanje za kulturo v širokem smislu besede, jih seznanjalo z resničnimi kulturnimi vrednotami, bogatilo njihovo vednost o naši preteklosti, spodbujalo k ustvarjalnosti...

Kako so v tem uspevali, bodo morali spregovoriti drugi, vsekakor pa lahko rečemo, da so opravili veliko delo in da so LISTI ena redkih, če ne edina taka priloga tovarniškega glasila, ki izhaja v nakladi 10.600 izvodov in ki jo v celoti financirajo delavci Železarne. Tudi to je velika stvar.

LISTOM želimo srečno v jubilejnem letu!

Poezije Doktorja Fr. Presiča

Nova pisarija.

Učenci

„De zdaj, — ko že na knjžjskim vsak pisari,
Le bukve vsak inšmar daje med ljudi,
Ta v prozi, uni v verzih se slopari, —
Tec tudi v trop. — ki so poti in tride,
Sedino ôrje naše poezije. —

Se vriniti želim, se mi ne čudi.

Prijatelj! uči mene pisarije.

Kakó in kaj učiti se knjžjskam poje!
Odkri mi proze naše lepoteje!”

Pisar

„Ah so pisar postati želje tvoje,

Moj xlati uk poslušaj in zastopi.

Lapiši kôrdno ga v moŕgane svoje!

Ah hočes kaj voljati v našim tropi,

Kesed se ptujih kaj, no ludga vrôga,

Ah kôs si temu, kaj na perste stopi.

Maj proza tvoja bo lepote naša,

Minôrve nič ne prašaj, poj pesli,

Pisôjiam proza kô in pesem draga.

(ODLOMEK IZ ROMANA)

Ko prebiram Terezine rokopise, imam čuden občutek, da se ona nahaja v sosednji sobi. Mrtva. Potem ta občutek preraste v drug občutek, Tereza odpre oči, dvigne se in začne hoditi po sosednjih prostorih. »To je zaradi čarobne moči njenih besed,« mi reče Lauridis. Koraki se slišijo skozi stene, vznemirja me škripanje in upogibanje podnic. »Ni treba, da ves čas misliš nanjo in na tisto, kar si izkopal,« mi spet pravi. »Ni treba!« odgovarjam.

In tako spet utoneva v molk, le kdaj pa kdaj spregovoriva besedo. Tako skoraj vsak dan. Lauridis sedi poleg mene in kadil. V zadnjem času sem opazil, da potroši veliko tobaka. Sladostrastno ga vdihava vase, kot da z njegovo pomočjo odganja nekakšno utrujenost. Pravzaprav se je zelo spremenila. Zdi se mi, da pripada tisti vrsti žensk, katerih strasti in čudaštva gredo do skrajnih meja.

V bistvu pa je zelo trezna in ima izosten čut za opazovanje, le da vse okoli sebe opazuje pod vplivom svoje osebnosti. Tudi ko prižiga cigarete, eno za drugo, počne to z neko notranjo strastjo. Hkrati pa zna biti hladnokrvna, še posebej ko izraža svojo sodbo in mišljenje o posameznih delih rokopisa. »Ne prepuščaj se emocijam, bodi profesionalen!« — »Vem!« odgovarjam. Sedaj obvladam položaj. Čutim, da ga imam v rokah.

»Pred menoj se odpira svet zločina in zaslepljenosti,« rečem.

»Ti rokopisi ne bodo omajali samo temeljev religije, pač pa tudi filozofije,« mi reče Lauridis.

»Prav gotovo,« odgovarjam.

»Občutek imam, da sem se srečala z njimi,« nadaljuje Lauridis.

Nato molčiva, dokler spet ne začnem z branjem posameznih odlomkov. Berem na glas, prav od začetka, vmes izpuščam posamezne strani in poglavja. »Jaz, Tereza Žagar Komacova, zapuščam te rokopise sinu Silviyu in vsem tistim, ki jih bo zanimalo, kaj se je dogajalo v samostanu. Nič ne prikrivam in ne želim prikriti. Ženske smo in samo ženske. Vse ostalo je igra. Nepriznavanje stvarnosti, kakršna je. Tudi me smo rojevale otroke, kakor druge ženske. Nismo se mogle izogniti vlogi, ki nam je bila namenjena. Vse smo imele skrito željo, da svojega otroka spravimo ven izza samostanskih zidov. Da ostane živ in da z njim izpolnimo naše poslanstvo. Ne bi se odločila za pisanje, če bi bila prepričana, da mojemu otroku ne preti nevarnost, še zlasti s strani Marte Inger Braman. Ženska S. Z. (neznane incijalke, a mislim, da se nanašajo na starko, op. pisca), ki ga je tisto noč sprejela, ga posvojila in tako zaščitila pred krvoločnimi kremplji Inger Braman Marte, morda še sama ne ve, kaj je storila za vse nas, samostanske sestre. Samostanske oblasti so namreč izdale strogo naredbo, da se o vsem tem zunaj teh zidov ne sme nič zvedeti. In da ne sme niti en otrok ostati živ, da bi kazali s prstom nanj. Vse je dovoljeno, da se to prepreči.

Zdaj mi je bilo vse jasno. Ženska, ki je tisto noč prinesla otroka starki S. Z., je bila lahko samo Tereza, in ta otrok sem bil lahko samo jaz. Samo zakaj je starka toliko let molčala? Zakaj mi ni nič rekla? Več razlogov je za to. Morda se je bala za moje življenje. In ker je poznala razmere v samostanu, se je bala tudi zase. In še nekaj je. Ime, ki mi ga je dala Tereza, je Silvij. Starka mi je gotovo spremenila ime iz opreznosti. Morda mi je vse nameravala

razkriti, ko bom odrasel. Na vse je mislila, razen na to, da bi jo mogla prehiteti smrt.

Nadaljujem z branjem rokopisov, pazljivo od besede do besede. Pisani so kot kratke biografije, literarizirane in hkrati precizne, s podatki. Lauridis sedi na drugi strani mize in me pazljivo posluša.

Odlomki iz rokopisa.

Želja po moškem je nehala biti poželje in je dobila drug smisel. A spet za nikogar ni mogla biti bolj tragična kot za nas, na samoto in puščavništvo obsojene ženske. Ženske! Saj smo samo to. Povsod so bili prisotni, ni nam jih bilo mogoče izbiti iz glav. V naših molitvah so imeli glavno besedo. V zvonjenju cerkvenega zvona. V sejanju, pletju, okopavanju žita, vsaka naša stopinja je bila njihova. Tega ne morejo razumeti ženske, ki se niso znašle v naši koži. Ta odtujenost od življenja v umetno zgrajeni karanteni se je spopadala z našo materinsko naravo. Strah pred zanositvijo nas je obsedel hkrati z željo, da rodimo otroke. A vsi otroci, ki so se rodili v samostanu, so končali v krempljih Inger Braman Marte.

Prva od nas, ki se je odločila, da rodi, je bila Irma K. To okužbo je hitro prenesla na nas, mlajše. Bila je neukrotljiva. Na večer so jo skrivaj vozili v moški samostan. Zjutraj so jo vračali, spet skrivoma, na konjskem vozu, skrito. Včasih se je slekla do golega in se taka pojavila pred nami v skupnih prostorih. Ponoči je kot skrivnostni ljubimec prišla v posteljo katere od sester in se ljubila z njo. Seveda to ni moglo dolgo trajati. Irma K. so odpeljali nekega večera z vozom, mislile smo, da kot ponavadi v moški samostan, a se ni več vrnila. Inger Braman Marta ji je zamešala štrene. Okoli njenega izginotja se je sklenil skrivnostni molk.

Izpuščam dele rokopisa, da bi se ustavil na strani 26, pri zapisu o Jani P., ki se je zažgala v samostanu. Usoda te ženske je imela v sebi nekaž tragičnega, mitskega. Jana P. se je rodila v vasi Plave in je v samostan prišla sama, bežeč pred očetom, ki je že brusil nože, da jo zakolje. Dekle je zanosilo, kar je prišlo na dan šele v šestem mesecu, in to z nikomur drugim kot s svojim nečakom v drugem kolenu, ki je bil poleg tega še nekakšen politični nasprotnik režima. Mladičju je bilo ime Boris P., ušel je čez mejo, še preden ga je policija izsledila in se čez kak mesec ali več oglašil s Korzike, nato s Falklandskih otokov, dokler se ni za njim izgubila sled. Jana P. je na begu pred razjarjenim očetom potrkala na samostanska vrata. Bila je lepo sprejeta, celo od Inger Braman Marte, a le kratak čas. Kakšen mesec zatem je rodila sina. S pomočjo Z. P. (neznana oseba, verjetno sorodnik, op. pisca) je bil otrok pretihotapljen k C. P. (spet neki sorodnik) in je ostal tam mesec ali dva. Medtem ko so otroka na skrivaj prinesli materi, da bi ga podojila, jo je nekdo ovadil in se je hitro znašel v rokah Inger Braman Marte. Niti najmanj je ni zanimalo, ali je bil otrok spoučen v samostanu ali ne, pred očmi Jane P. ga je zadušila z blazino. Od tistega dne jo je začel buditi iz sna otrokov glas, noč za nočjo ga je iskala po vseh prostorih. Ko se je počasi umirila in je bilo videti, da jo je minilo, je zakurila ogenj sredi samostanskega dvorišča, se polila z bencinom in skočila v plamen. Zgorela je kot bakla. Preiskava ni razkrila pravih vzrokov za to dejanje. Samostanske oblasti so Jano P. prikazale kot duševno prizadeto in tako se je ta primer končal v »ad acta«.

Stran 42, pasus 3

Ta del teksta sem komaj prečital, saj so bile črke popolnoma nečitljive. Spremenile so se v prah, sesule, na njihovem mestu pa je bilo videti komaj opazne, nepovezane črte, ki sem jih uspel razvozlati šele s pomočjo lupe. Biografski opis redovnice Karmele podajam z vsemi Terezinimi popravki in črtanji.

Karmela, ki je delila celico z Irmo K., je prevzela tudi del njenih lastnosti. Karmela je bila odprtega značaja in živega duha in posledica te odprtosti je bila velika dostopnost za tuje vplive. Še posebej za vpliv Irme K. Karmela je postala neukrotljiva! Nagnjena k uživanju ne glede na posledice. Izdajal jo je že sam izgled; mehko ustnic, izrazite ličnice in oči, ki so se kar vpijale vate, če te je pogledala. In nazadnje vsa moč duha in nepokorščine, ki je odsevala iz njenih gibov. Nič ji ni moglo preprečiti, da ne bi naredila tega, kar si je zamislila. Bila so obdobja, ko je v njenem telesu zavladala zmeda, odsotnost razuma, norost. V erotskem pogledu je prekašala vse in kadar se ji je le zahotelo, si je našla moškega.

A kljub temu je bila tragično prizadeta v samem bistvu svojega bitja, morda bolj tragično kot vse druge. Naj se je še tako razdajala moškim, ni nikoli zanosila. Njena maternica je bila neplodna. Vedela je to in ni poznala meja. Podajala se je do nezavesti. Zelela se je (mislim!) maščevati, samo maščevati sebi, telesu, moškim, vsakomur. Sovražila je svojo usodo in zato bežala od nje. Nič več ni pričakovala v življenju, nobene spremembe.

Njena nadaljna usoda se do podrobnosti ujema z drugimi, zato je ne bom obnavljal, čeprav jo je Tereza spremljala še na nekaj straneh.

Spet bom preskočil nekaj strani in se ustavil pri X. poglavju, v katerem je kronološko opisanih še deset redovnic. Njihove usode so si zelo podobne, le da imajo različna imena: Anamarija I., Jelka Z., Tonka R., Greta G., Zorka K., Lidija M., Norma Š., Nadja Č., Sonja L. Ta imena prepisujem bolj zaradi sebe, da bi jih obdržal v spominu, dokler se ukvarjam s prebiranjem rokopisov. Spet prelistam nekaj strani in na 48. strani začnem pazljiveje spremljati primer Sande B.

Sanda je bila nenavadno plaha sestra, ki se je bala celo lastne sence na zidu. A kot da je ta strah še okreplil njen materinski nagon. No, otroka je zmeraj izgubila že na začetku nosečnosti, ker je Inger Braman Marta hitro zaznala vsako spremembo na njenem obrazu. Takoj, ko je zanosila, so jo Martinine pomočnice odpeljale v sobo za splave in jo privezale na posteljo; iz rok v roke so si podajale skodelo, vreteno in brisačo, ženski so stopile na čelo kaplje potu in že je plod zdrsel iz maternice.

Sanda B. je po opravljenem splavu ostajala na postelji, onesveščena ali napol onesveščena, večkrat na meji smrti, ko ji je kri lila skozi obveze.

Ko je nazadnje le uspeła ohraniti otroka do kraja nosečnosti, ji je Marta sicer dovolila, da rodi, a je takoj po porodu prišla v njeno celico in otroka umorila v pričo matere. To je bila zadnja nosečnost Sande B. Nikoli več ni zanosila. Svoji ljubezni do otroka je hotela zadostiti z lutkami, ki jih je sama naredila iz krpic in jih oblačila v oblekice, ki jih je sama sešila. Lutke so imele tudi svoja imena: Ivan, Jurij, Jožef, Ančica, Marica... Najbolj žalostno jo je bilo poslušati ob večerih, ko jim je pripovedovala pravljice in pela uspavanke. Ne-

koč jo je pri tem zalotila I. B. Marta, ji razmetala lutke, jim pulila lase, trgala glave, roke, noge, jih teptala po tleh, potem pa stekla iz sobe, kot bi jo vrag podil. Sanda B. je vse to gledala mirno, spokojno, kot da se ne tiče nje. Šele naslednji dan ji je prišlo v zavest, kaj se je pravzaprav zgodilo. Njena plahost in strah sta izginila. Se spremnila v jezo, bes! Začela je razbijati vse, kar ji je prišlo pod roko. Pohišstvo! Okna! Slike! Posodo! Vse! Razbila je nekaj kipecev svetnikov! Kip Jezusa! Dobila je božjastno moč in ni je bilo mogoče ukrotiti. Držale smo jo za roke, noge, a je nismo mogle zadržati. Ne prvi hip. Pozneje je njena moč izpuhtela. Zgrudila se je na tla, mrtvaško bleda. Ziva, a z ugaslim pogledom. Pravzaprav s pogledom, ki je sijal, a z drugačnim sijajem. Okoli nas so bile črepinje. Vse razbito in razmetano. Inger Braman Marta jo je zaprla v samico, kjer jo je pustila nekaj dni brez hrane in vode. Vrnila se je s topim, odsotnim pogledom.

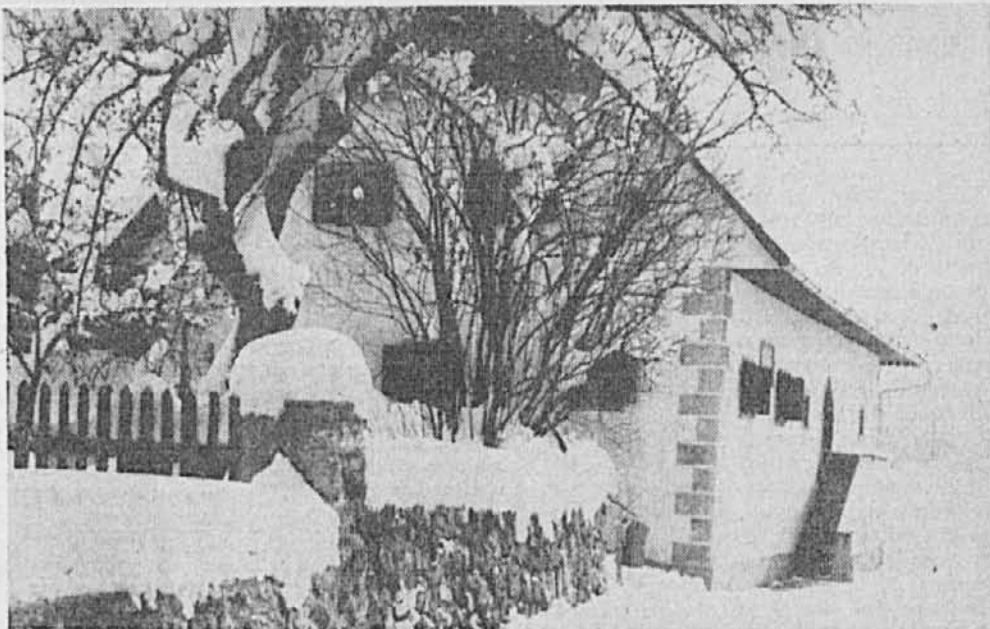
Od tedaj je bežala iz samostana, kadar koli se ji je ponudila priložnost, a se je zmeraj vračala. Dajala je vtis ženske z omračenim umom, toda ne, bila je samo duševno zlomljena...

Od več deset ženskih usod, opisanih v Terezinih rokopisih, sem prikazal samo nekatere. Celoten rokopis bo čez čas vsa komor na razpolago v mestnem muzeju.

Inger Braman Marta. Rojena 1. 1903, najverjetneje v Benečiji. Nismo vedele, od kod je prišla k nam in v katerem samostanu je bila prej. Pri nas se je pojavila z nalogo, da prepreči rojevanje otrok, ali vsaj njihovo tihotapljenje k sorodnikom in znancem. Abortiranje! Davljenje! Prosto-voljno ali s prisilo! Za ta posel je bila rojena. Z njenim prihodom je začel samostan naglo propadati. Pravi čudež, da ni prišlo do obračuna! Navedje nas je skrhalo. Ona in njene vohljačke. A samo na videz. Sovraštvo je še naprej tlelo v nas. A ona se je znala izmakniti odkritemu spopadu. Strahovlada te ženske je dosegla vsak kot samostana. Njeno prisotnost je bilo čutiti povsod okoli nas. Pomagala so ji njena močna orožja, ki smo se jih vse bale: škarje, vretena, brisače, gumijaste rokavice, razna posoda in še drugo orodje, ki si ga je sama izmislila. Nato mokre rjuhe! Okrvavljene postelje! Soba, v katero so nas vodili! Mrtvorojenčki! Splavi! In Marta, sinonim zla!

Tereza je o tej ženski popisala več kot dvajset strani. Nekaj njenih postopkov je opisala podrobneje in jim tudi skušala najti notranji smisel, nek daljni cilj, ki ga je I. B. Marta nameravala doseči. Še posebej se mi zdi zanimiv primer z dvema krvoželjnima pajkoma.

Pajka sta bila njena ljubljenečka. Čuvala ju je v kovinski škatlji v svoji sobi. Tam sta mirovala v mraku, če nista pila krvi iz posodic in se med seboj grizla in napadala. Bila sta desetkrat večja od največjih pajkov, ki jih je bilo mogoče videti v teh krajih. Brez dvoma ju je Marta nabavila v kakšni daljni eksotični deželi. Na začetku ju je hranila z metulji, muhami in drugimi insekti, mogoče še sama ni prav vedela, čemu ji bodo. Ob abortusu neke redovnice jima je prinesla malo krvi in naslednji dan je bila posodica prazna. Njuna požrešnost je bila zmeraj večja, nič drugega nista več hotela razen krvi. Še zlasti jima je prijala človeška kri. I. B. Marta je najbolj uživala, ko ju je spustila na popolnoma golo redovnico, ki je ležala zvezana na postelji v njeni sobi. Pajka sta najprej tekala gor in dol po njenem telesu, od glave do nog, čez hrbet in po trebuhu. Potem sta začela zabadati svoja žela v kožo. Uboga ženska je bila prebodena kot z iglami. Še posebej pod vratom, pazduhami in preponami, ker ju je še posebej privlačil vonj po znoju. Kriki redovnice so odmevali po vseh prostorih. Potem je sledil najgrozotnejši kriki, ko sta

Prešernova rojstna hiša v Vrbi (foto Branko Cušin)

pajka zaboljela svoji želi pod uhlji in začela strastno piti kri, dokler se nista odebelila. Napihnjena kot žogici sta odpadla in se skotalila na posteljo. Marta ju je pazljivo vzela v roko in ju odnesla v zabojo, medtem ko se je kaznovana redovnica še zmeraj znojila od groze in bolečine, včasih pa celo nezavestna obležala. Marta jo je opazovala malone s seksualno naslado. Tereza na koncu dodaja: Mislim da je bila I. B. Marta seksualna obsedenka.

Tereza in S. Pirčeva

Lauridis je zadnje čase videti krhka, visoka; kot da se je vse na njej podaljšalo in zožilo. Kljub temu je hrabra, čvrsta. Še naprej veliko kadi in prsti so ji orumeneli. Pogosto do kasne noči posedava na kamniti plošči pri vodnjaku in se pogovarjava o Terezinih rokopisih. Ti listi so zdaj najpomembnejša stvar v najinem življenju, samo zaradi njih vztrajava skupaj v samostanu. Včasih greva pogledat otroška okostja, ki sem jih izkopal v kleti; kakšnih trideset jih je, po pet, šest na enem kupčku, in ne vem, kaj naj z njimi. Niti to ne vem, zakaj sem jih izkopal, a moral sem jih izkopati, da bi zvedel to, kar vem zdaj.

Iz rokopisov je razvidno, da je starka, ki me je rešila iz Martinih krempljev in me pozneje odhranila, vedela za vse dogajanje v samostanu. Ženska, ki jo je obiskovala in s katero se je večkrat zapletla v dolge pogovore, se je imenovala Sabina Pirčeva. S. Pirčeva je bila posrednica med Terezo in staro. Prvi znaki razpadanja samostana so se pojavili v času mojega rojstva. Popolnoma pa je razpadel med vojno, ko je prišla vojska in zavzela mesto in vso deželo. Vojska je prišla tudi v samostan, pripeljal pa jo je nihče drug kot I. B. Marta. Starke tedaj ni bilo več med živimi, tudi tista ženska ni več prihajala. Mesto so bombardirali. Nekaj bomb je padlo tudi na samostan. I. B. Marta je ukazala razobesiti belo zastavo in bombe so nehale padati. Propad samostana je bil zdaj dokončen. Sovražna vojska ga je namreč čeli dve leti uporabljala kot skrivno vežbališče za vojne operacije, ki jih je potem izvajala na jugu dežele, pa tudi v drugih državah. V tem času se je izgubila tudi vsaka sled za Terezo Ž. Komacovo. Ali je bila likvidirana, kar je tudi mogoče, ali pa so jo preselili v kakšen drug samostan. Mogoče je umrla naravne smrti, mogoče pa tudi še živi.

Gotovo pa je, da je te zapiske pisala pred vojno in jih skrila v samostanu, ker se ji je zdelo, da so tam najbolj skriti, pa tudi da bi jih imela pri roki, če bi bilo treba še kaj dopisati. No, dopisala je samo še eno stran o stažju v samostanu med oku-

Tako se je razkrila skrivnost o otroku, ki ga je rodila Tereza in predala v varstvo starki. Kako je uspela prikriti svojo nosečnost pred I. B. Marto, ve samo ona.

Otroci.

Galerija Terezinih likov jih je polna. Vsak ima svoje ime in priimek. Opazujem jih v kleti, položene enega poleg drugega. Verjamem, da sem tudi sam eden izmed njih, čeprav je to nemogoče. Mrtvi so, bolj rečeno, nikoli niso živeli. Nekdo hodi mimo njih in išče sebe. Očitno je nagnjen k fantaziranju. Pred seboj vidi neko povsem drugačno stvarnost, ki jo je kdove od kod prinesel v ta prostor in čas. Napol porušeno samostansko poslopje je izginilo, pred njim se razprostira mesto majhnih vrstnih hišic s položnimi strehami in velikimi okni. Hodi po hodniku, okoli njega pa vrvijo otroški glasovi. Vrisk in smeh! Prebeljene zidove krasijo otroške risbe in figurice iz plastelina in voska. Srečuje znane obraze; Terezo, Karmelo, Irmo, Kornelijo, Cvetko in še mnogo drugih, ki pa jih ne pozna. Otroke peljejo v sobe in potem nastane tišina. Začne se mala šola. Človek je zadovoljen, ker poteka vse po njegovih zamislih. Edino, kar bi vprašal — odkod nenadoma vsi tukaj? Ali mar niso...? A niti ust ne more odpreti, kaj šele da bi spregovoril. Ne, to ni sen. Po cesti, ki pelje do vrta, prihajajo tudi druge ženske iz mesta in vodijo s seboj otroke. Držijo jih za roke, zmeraj bliže prihajajo. Hoče jih opozoriti, naj se varujejo Marte, da ne bi podavila njihovih otrok. A ne more! Kaj jim pravzaprav pomeni I. B. Marta? Šalo? Strašilo! Mnoge od teh žensk pozna. Videl jih je v mestu, na ulicah, v avtobusih mestnega prometa, v trgovinah, samopostrežbah, v hotelih pri pijači. Pozna njihove pričeške, jok, smeh, jezne pretnje in drobne prevare. Vse ve o njih, tudi skrivnosti, ki to niso več. Na vsak način jim mora to povedati, a poleg njega je Lauridis in tudi ona molči.

Morda misli, da one to vedo.

Pokopališče.

Odločil sem se, da bom otroška okostja dostojno pokopal. Lauridis je soglašala z menoj. Vsakemu posebej bova izkopala grob in ga zagrebala. Vsakemu bova postavila nagrobni kamen z njegovim imenom, kakor je bilo izpisano v rokopisih. Kljub temu sva morala na nekaj grobkov napisati: Neznani otrok. S tem sva se ukvarjala nekaj dni. Grobovi so stali v vrsti na samostanski zemlji. Sijalo je sonce, bilo je svečano. Lauridis je vsakemu spletla venec iz gozdnega cvetja in ga položila na gomilo. Potem sva prižgala tudi sveče. Nisva molila za njihove duše, le čemu. In komu?

Prevod iz srbohrvaščine: E. T.

V tistih tako lepih, davnih časih, ko sem bil deček, sem imel v osnovni šoli prijatelja Mileta Petroviča; majhnega Cigana, bulječih oči, ki so ga klicali Mile Glupavi — po cigansko Mile Dileja . . .

Fašisti so ga ubili v drugi svetovni vojni, leta 1942. Zdaj počiva nekje proti vasi Jabuci pri Pančevu v veliki skupni grobnici neznanih žrtev. Včasih grem tja, prizgem svečo in jočem . . .

Čuden je bil ta moj prijatelj Mile Dileja. Spominjam se, četudi je bil najmanjši, je vedno sedel v predzadnji klopi, kakor da bi bil komu v napoto, ali da bi bil kaj drugega kot ostali otroci. Pretepali so ga vsi: brez razloga, kratko malo zato, ker je bil Cigan.

Nekega dne, ko je že vse prekoračilo mero, sem presedel Mileta k sebi v prvo klop in se do krvi stepe zanj. Razglasil sem ga za svojega prijatelja.

Bil sem dokaj nežen deček, plavolas in strahopeten, toda v meni se je naenkrat prebudil nekakšen vrag, in premlatil sem vse po vrsti; tudi tiste najmočnejše. Mile me je oboževal . . .

Mile Dileja je bil največji pesnik, ki sem ga poznal v otroštvu. Za mene si je izmišljal ciganske pesmi na že znane melodije. Mimogrede je predelal tiste stare, ki jih je slišal od mame in babice. Dolge sva dneve — v nekem čudnem trepetcu — govorila o nenavadnih svetovih rastlin in živali, o zlem duhu Čohanu, ki je otroke, o sanjah in prisegah, o ciganskih šotorih in potepuhih: trpko, poredno, žalostno in nesramno.

Nekoč mi je zaupal skrivnost: slab učenec je zato, ker ne more misliti, ne da bi pel. Če bi mogel, je rekel, odpeti vse svoje učne ure iz zemljepisa, spoznavanja narave in matematike, ali pa jih tako spremeniti, kot se meni zdi, da je lepše, bi bil najboljši učenec v razredu.

Potem je prišla tista vojna. Prišlo je strašno Čohano, ki se ga boje otroci in odrasli Cigani. Preizkusite, če ne verjamate: to je nekaj v krvi. Čudno. Pojdite v kak-

šno cigansko hišo: in kadar otroka, ki v zibelki joče, in še ne zna govoriti, strašite s pehtra babo, vragom, vilami, čarovnicami ali s čimerkoli drugim — bo še kar naprej jokal. Če pa mu rečete — in ga pri tem gledate v oči:

— Tiho! Čohano gre!

Bo obrnil glavo, se naježil in zaspal.

Mileta so neke noči odpeljali s skupino Ciganov in ga ustrelili. Jaz pa sem ostal živ. In hodim tudi v kavarne, kjer igrajo imenitne ciganske družčine. Prijateljujem z njimi in mi je hudo. Silim jih, naj mi igrajo Miletove pesmi . . .

In Mile Dileja?

Jaz ne verujem v boga. Niti v strašno Čohano. Toda, če je kje, potem ga prosim, da tam, v tistem mrakobnem svetu korenin in tišine, kupi mojemu Miletu Dileji plišast klobuk.

Vedno si ga je tako želel.

MIROSLAV ANTIĆ: se je rodil 1932. v Mokrinu v severnem Banatu. Živi v Novem Sadu, kjer je zaposlen kot novinar.

Napisal je triindvajset knjig pesmi, od tega za otroke: Nasmějani svet, Plavi čuperek, Poslednja bajka, Šašava knjiga, Živeli prekosutra, Prva ljubav, Garavi sokak in roman Stepenice straha.

Antić se ukvarja tudi s filmom, je slikar, pisec dram in gledališki režiser. Dobil je številna priznanja: za mladinsko književnost kar dvakrat nagrado Neven (1969 in 1973) in nagrado Mlado pokolenje (1974).

Njegova otroška poezija je polna globoke, pristne človečnosti. Otrokom ne govori le o lepih, igrivih in hudomušnih trenutkih življenja, temveč jih sooča tudi s trpljenjem, s starostjo, smrtjo, sovražstvom in ljubeznijo. Pri tem jih hrabri in jim svetuje, naj živijo dalje le z lepimi spomini, zakaj vse je mlajljivo in podvrženo spreminjanju . . .

Besedila je izbral, priredil in prevedel Benjamin Gracer)

Mile Dileja

O, jaj, Mile dilejasti,
zakaj tako lažeš?
Reci vsaj nekaj, kar je resnica,
in dobil boš plišast klobuk.

— Lačen tavam po cestah.
O, jej, ljudje, kako sem jaz zdrav revež.
O, jej, kako sem zdrav revež
— nimam niti svojega očeta.

Da bi še lagati ne smel,
potem — se mi je za ubiti.

Joca

— Si slišal, da bodo jutri padali dinarji z neba?
— Nisem.
— Ali verjameš, da živijo ptice, ki prinašajo potice?
— Ne verjamem.
— Si slišal, da je nekje tam vedno poletje?
— Nisem.
— Ali verjameš, da v radiu žive mali ljudje?
— Ne verjamem.

— Poberi se od tod, iz naše ulice,
če ne znaš sanjati.
Prelomim te na pol — kakor hlebec kruha.
Glej!

Februar

Tiho, otroci, tiho,
ponoči se ne sme jokati lačen,
da se ne zbudi kruh.
Truden je. Spi.

Hlebček spi in raste
kakor lepi romski otroci.
Sladka črna usta ima
in dušo iz mesečine.

Tiho, otroci, tiho,
da kruh ne bo užaljen,
da ne vzame sukno in klobuk
in odide h grdemu sosedu.

Balada

Rad imam to vas.
Tudi štorklje imajo lepše kot pri nas.
Tu igra očka
v Žarkovi godbi.

Zaigraj mi, očka,
eno pesem — lepo kakor uhan.
Pesem o moji mami,
ki nas je zapustila.

Rad imam to vas.
Tudi otroke imajo lepše kot pri nas.
Samo mame niso nikjer lepše
kakor je moja.

Molitev

Poslušaj me, moj bog, veliki gospod,
če me boš še kdaj znova ustvarjal,
te iz dna duše prosim, uredi, da ne bom:
ne miličnik
ne cesar
ne Rom.

Spremeni me v eno veliko drevo.
Sto let naj tako rastem —
in potem me posekajo.

Nečke naj naredo iz mene.

Sto let naj v meni mesijo testo.

Miroslav Antić

Pesem iz vrbovega protja

Mi smo ljudje, ki pletejo košare,
in vpletejo v življenju samega sebe.
Lej, kaj smo mi.

Zapletemo svoje lepe roke
v upognjene vrbe —
in korenine nam začnejo rasti iz podplatu.
Lej, kaj smo mi.

Vsi Cigani kakor ljudje prihajajo
in odhajajo.
Mi, v vrbe spremenjeni,
ginevamo in ginevamo.

Vsako drevo pomladi
tava po gozdu in poje.
Samo vrba pomladi joče,
zakaj vrba je Rom.

Ne glej me v te moje lepe oči
— prestrašil se boš.
V vsakem očesu imam olupljeno šibo
iz zlata.

Lej, kaj smo mi

Branje iz blata

Polulam se v prah.
Naredim iz blata enega lepega Roma.
Postavim ga na sonce, da ga ne zebe.
Ko zraste — da mi bo mož.

Da bo basist v prvi godbi.
Da me pelje v Bač in v Deronje.
Da mi kupi ogrlico iz kolačkov
in rdeč papir, da si pobarvam usta.

Da položi svojo lepo glavo poleg moje.
Da ne bom nikoli več sama na svetu.

Uspavanka

Grem z mamo za roko
na konec sveta, v Čurug.
In še dlje od tega konca:
v Žabalj.

Hodim z mamo vso noč:
od drevesa do drevesa.
Mi smo ljudstvo, ki potuje
in med hojo spi.

Nikar mi ne jokaj, moj mali bratec,
v tej svoji zibki.
Prinesel ti bom, ko se vrnem s konca sveta,
lepa in mila . . .

Rad imaš deklice, na pol razcvetene popke pri dvanajstih, trinajstih letih. V tem tvojem zanimanju za pubertetnice se družijo dvoje različnih odnosov: radovednost psihologa in strast erotomana. Ne prvo ne drugo se ne pojavlja v čisti obliki, eno nosi v sebi sestavine drugega in obratno. Rad jih gledaš, opazuješ jih, kako se obnašajo v različnih položajih in okoljih, hkrati pa si predstavljaš, (žal, samo to!), kako jih zapeljuješ, kako jih božaš, kako jih slačiš... Ne, v svojih predstavah nisi nikoli nasilen in neučakan; samo tisto počneš z njimi, česar se mogoče bojijo, a si na tihem vendarle želiš. Ne prisluškuješ njihovim strahovom, pač pa pritajenim ognjem, ki jim gorijo v žilah... Dlje nikoli ne greš, tvoje roke ne sežejo dlje od njihovih želja. Konec koncev pa si tudi to samo predstavljaš, v resnici še poskusil nisi nikoli zares. Tvoja domišljija je prav tako brezmejnna, kot so tvoje sposobnosti skromne in nerazvite...

To pišem v potniškem salonu trajekta Liburnija, v noči med 22. in 23. avgustom 1982. Spet začenjam eno izmed mnogih ljubavnih povestic za pogrošne časopise, s katerimi si služim kruh, odkar so me pred leti vrgli iz mornarske službe in sem ostal na cesti. Če ima mornarski kruh sedem skori, kakor pravi pregovor, potem ima pisateljski kruh vsaj še eno skorjo več. Kako mučno je moje delo! — brez strasti pisati o strasteh, zamišljati si ljubezni, velike, zanosne, brezupne, medtem ko sam nisem sposoben niti trohice čustva, še najmanj ljubezenskega... Kdove, mogoče pa mi je prav to potrebno: položiti hladno roko na vročo žilo in izmeriti utrip srca, secirati čustva, jih stehitati na tehtnici, začiniti jih — kakor je pač potreba — s šcepcem ironije ali sentimentalnosti, jih zaviti v papir in jih prodati najboljšemu ponudniku po najvišji dnevni ceni.

Nekaj v meni je umrlo: tisto neugnano hrepenenje, ki me je v mladosti gnalo od kraja do kraja, od ženske do ženske, čez morja in planine. Kot ledena gora sem v tem morju, niti potovanja v tople južne kraje me ne morejo več odrešiti popolne hladnosti in neprizadetosti v odnosu do zunanjega sveta. Ljudje okoli mene — nadležen mrčes. Ženske — nezanimive. Morje — sivo kot nebo nad njim. Črnogorske planine, v katere se odpravljam — kaj nisem že vseh prehodil? Zgodba, ki jo pišem? — Ta se mi bo kajpak posrečila.

... Rjave lase je imela in rjave oči, roke je tiščala globoko v žepe svoje jakne, kradoma te je pogledovala iz za visoko zavihanega ovratnika, na pol prostodušno radovedno, na pol po žensko zastrto in prekanjeno. Začutila je, otrok še, da jo gledaš kot žensko, približala se ti je, si z narejenim zanimanjem ogledala izložbo, pred katero si stal, potem pa si z energičnim sunkom glave vrgla lase s čela in te ošinila s pogledom. Prestregel si ta njen pogled, ga skušal zadržati... V tistem trenutku so prišli iz trgovine prijatelji, ki si jih čakal in z njimi si izmenjal nekaj hudomušnih opazk. (Ti si bil še posebej glasen in zgovoren, ker si hotel neznan deklici po vsej sili dokazati, kako vesel in radoživ fant da si.)

Ura je bila tri popoldne, prijatelji so šli popivat, ti pa si se moral vrniti na ladjo, ker si imel popoldansko stražo v strojnici. Pripeljal je tramvaj. Deklica si je poiskala sedež v zadnji vrsti, tudi ti si se prerinil do zadnjih vrat, a nisi sedel, pač pa si se oprjel držala pri vratih. Ko se je nagnetlo še več ljudi v tramvaj, je deklica preпусти-

svoj sedež nekemu starčku in vstala. Postavila se je k vratom zraven tebe, skoraj dotikala se te je, čeprav v tramvaju le ni bilo take gneče, da bi bila kratko in malo primorana v to. Vso pot je stala zraven tebe in gledala skozi okno na ulico. In tebi, odraslemu moškemu, je razbijalo v prsih, oči so ti gorele in bil si dosti strahopetnejši od te trinajstletne punčke, ki se je tako zadržno odločila, da se ti ne bo niti za ped umaknila, pa čeprav je še kako začutila tvojo žgočo bližino ob sebi, tvojo vznemirjenost, strah in slo, željo napasti, željo zbežati. Njej pa je šlo samo za eno: vzdržati tvojo prisotnost, odigrati svojo samičjo vlogo, preizkusiti svojo ženskost, svojo žensko moč.

Pogled na palubo: kljub pozni uri fantje in dekleta še zmeraj posedajo v ležalnikih, brenkajo na kitare in se nalivajo s kašteletom. Kdaj pa kdaj pricaplja iz kabine tudi kakšen starejši potnik, da bi spustil vetrove, ki so se mu naphali v črevesju po obilni večerji. Tam je tudi moj znanec iz Ljubljane, ta zopni tip, ki mi je pokvaril že vso vožnjo z vlakom do Reke in mi bo zdaj prav gotovo pokvaril še plovo od Reke do Dubrovnika. Naj erkne! Naj pade v morje, naj ga raztrgajo morski psi in naj ga potem male ribe oglodajo do kosti!

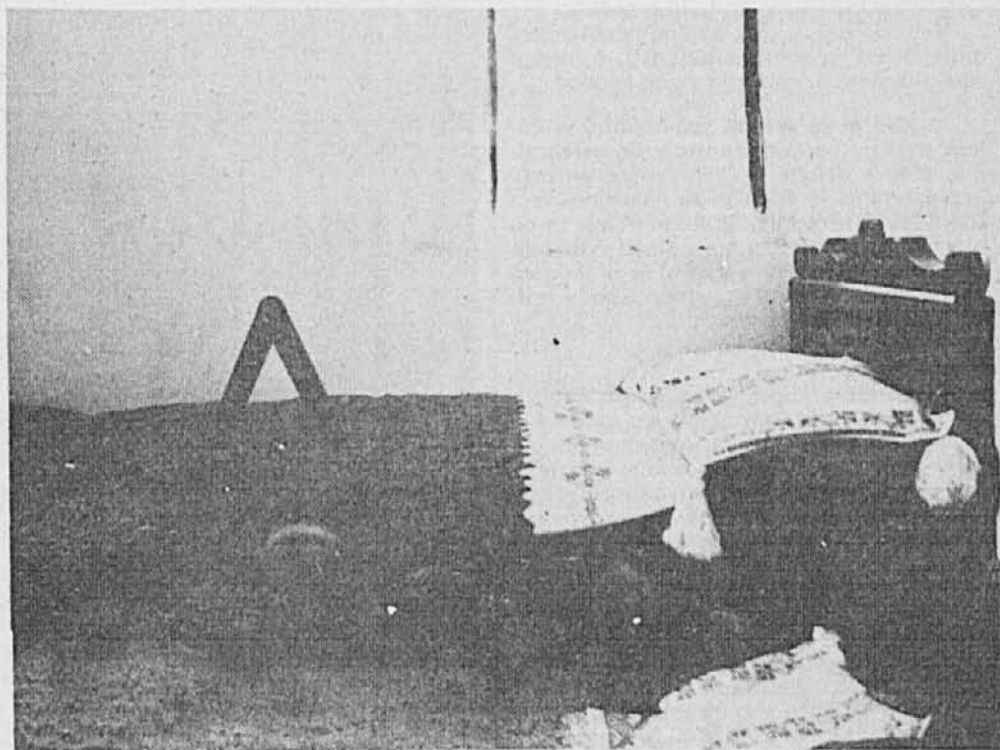
Vem, da sem mu krivičen, saj navsezadnje res ni kriv, če se po naključju pelje ob istem času z istim vlakom in isto ladjo kot jaz. Pa tudi vsiljiv ni. Verjetno je že na vlak spoznal, da mi ni do njegove družbe, nič več mi ne hodi blizu. A že to, da ga zaznavam, že to, da utegnem ujeti njegov pogled, če dvignem glavo — že to me spravlja v bes. Ta tip je utelešenje vsega, pred čemer zdajle bežim; v gubah svojih oblačil še zmeraj nosi zatohlost ljubljanskih kavarn in umetniških salonov in samo še tega se manjka, da me vpraša, kaj spet lepega ustvarjam in v katero revijo bom poslal. Potem ga bom pa čisto zares vrgel v morje!

A zaenkrat ni te nevarnosti — vse kaže, da me še ni izsledil v tem mojem novem skrivališču v potniškem salonu, ali pa se je res odločil, da me bo pustil pri miru. Sključen v dve gubi sedi na potovalki, poglablja se v knjigo, ki jo je vzel s seboj na ladjo, potem pa ga premaga lakota, z roko seže v torbo in odlomi kos čokolade. Ozre se naokrog, kot da bi se bal, da ga kdo ne opazuje pri tem početju, potem pa hitro vtakne čokolado v usta in odkoraka na drugo stran palube, kot zločinec, ki beži s kraja zločina; čeljusti se mu krčevito pregibajo. Z zaprtimi usti potuhnjeno melje svojo čokolado in če bi zdajle stopil k njemu in ga zaprosil za košček, bi prav gotovo rekel: »Kakšna čokolada? Nimam je.«

Tega kajpak ne bom storil, zadovoljim se s tem, da ga še naprej opazujem: zdaj je spet pri svoji torbi, nervozno brska po njenih žepih, izvleče ven kup zmečkanih razglednic, pisem in prospektov (kot da ni že vseh pregledal nekaj ur poprej na vlakul!) mlaska z usti in prikimava z glavo, kot da je nekaj silno pomembnega odkril med temi papirji, pa jh takoj spet vse skupaj zmečka nazaj v torbo in odhiti v bife. Pa ne da bi tam naročil pijačo in v miru spil! Kar sredi bifeja stoji, se praska za ušesi in bulji naokrog, kot da nekoga išče, mater mu! Spet plane ven, za minuto ali dve vzame knjigo v roke, pa ne vzdrži pri njej in se spet sprehodi po palubi. Dobro, naj kar bo tam, naj se kar sprehaja vso noč do jutra, če ga je volja — samo, da ne pride v salon, samo da me ne zmoti pri pisanju. Tale zvezek in svinčnik sta mi ta hip še najboljša družba. Raje trpim ustvarjalne muke kot družabne plehkosti.

... Ko se je na zadnjem postajališču tramvaj ustavil, si se deklici umaknil izpred vrat, tako da je izstopila prva. To je naredila počasi in previdno, trdno se oprjemajoč držala pri vratih. In tudi potem na

(Nadaljevanje na 6. strani)

Kamra v Prešernovi rojstni hiši v Vrbi (foto Branko Čušin)

pločniku, na trdnih tleh, je bil njen korak na moč negotov; kot da bi se ji tresle noge, se ti je zdelo. In res: od kolkov do gležnjev so ji noge narahlo podrhtevale pri hoji; zelo narahlo, komaj opazno sicer, a vendar.

Deklica je bolna, te je spreletelo in domislil si se latinskega imena te bolezni, ki se začne s tresenjem nog in hojo navznoter, konča pa v invalidskem vozičku. In potem si vsi pot do pristanišča predstavljajo to deklico v invalidskem vozičku in samega sebe, kako potiskaš voziček. Pomlad je, v parku sta, odstreš ji lase z obraza in jo poljubiš. Deklica ti ovije roke okoli vratu in se hoče še in še poljubljati s tabo, drobne prsi ji burno poljejo pod bluzo, medtem ko ji nogi, njeni ubogi bolni nogi nemočno bingljata z vozička — v napoto vsakršni ljubezenski želji. A ljubezen se bo zgodila kljub temu — ali prav zaradi tega. Ljubezen ima rada ovire, ljubezen premaguje ovire. Še več — ljubezen je vredna svojega imena samo, če premaguje ovire ...

Ko sem postavil piko na koncu tega lepoumnega stavka, sem začutil nekakšno nelagodnost, kot da me nekdo opazuje izza hrbta, se mi je zdelo. Zaprl sem zvezek in se ozrl. Prav sem imel: dve mizi za mano sedi, skozi zadnja vrata se je priplazil, tako da ga nisem mogel videti. Ravno je spet jedel, hitro si začne otresati drobtinice z jope, kot da sem ga zalotil pri nečednem dejanju.

»Kaj pa je?« ga vprašam.

»Nič, nič.« zajecelja in si z jezikom otrebi zadnje ostanke hrane izza zob.

»A je kaj narobe s tabo?«

»Zakaj?«

»Nekam zbegan si videti. Imaš težave?«

»S čim?«

»Sam s sabo!«

»Me zajebavaš?«

»Ne. Samo vprašam.«

»Imam, če že hočeš vedeti. Jih ti ni maš?«

»S sabo že ne — tale hip.«

»S kom pa potem?«

»S tabo.«

»Kaj pa ti hočem?«

»Nič. — Sem mar rekel, da mi kaj hočeš?«

»Potem je pa vse v redu, ne?«

»Lepo bi bilo, ampak stvari niso tako preproste. Kaj imaš nocoj še v planu?«

»Nič. Spat grem.«

»To zasluži pohvalo. Lahko noč!«

Vem, da sem zoprni, a to mi je potrebno, da splavam iz sentimentalnosti, v katero sem zabredel pri pisanju svoje zgodbe.

... Vse to se seveda zgodi samo v tvojem srcu na poti od tramvaja do pristanišča. Nikjer drugje. Nobene ovire ne premaga, pač pa leno zaspri za obzorjem vek. In se spet vzdrami zdaj, ko to pišeš. In bo hitro spet zaspalo, ko boš odložil svinčnik. In bi se mogoče spet zgodilo, če bi deklico znova videl. V vsakem primeru pa — nobene ovire ne bo premagalo.

Zjutraj:

Kljub temu, da mi gre Ljubljčan na živce, ga ne ignoriram čisto do kraja. Od časa do časa se iz svoje ošabne samote ponižam dol k njemu, si izposodim od njega časopis, vprašam ga, koliko je ura, ali pa mu samo zarotniško pomežiknem z enega na drug konec palube. Brž pa ko se ujame na vabo, ko se mi hoče približati, ko se hoče zaplesti z mano v pogovor, ko že mahlja z repom od veselja, da si je našel popotnega tovariša, se spet potegnem v lupino in ga pustim na cedilu; jasno mu dam vedeti, da mi ni do družbe in tudi ne do njegove.

Ta hip se čisto v redu počutim v vlogi opazovalca: za nami je Hvar, potniki se v ležalnikih nastavljajo soncu, s slušalkami

na ušesih se zibljejo v ritmu meni neslišne glasbe, obujajo spomine na svoja počitniška doživljaja in načrtujejo nova, potujejo s prstom po zemljevidih, študirajo turistične vodnike in z daljnogledi preiskujejo obzorje. Vse zaman: Amerika je že odkrita, Avstralija tudi; planet Zemlja ne skriva nikaj ne odkritih celin več in tudi najmanjši otočki so že raziskani in vrisani v pomorske karte. Morje je mirno in krotko kot Blejsko jezero na pomlad in obala je ves čas na doseg očesa. Tu pustolovske duše res nimajo kaj iskati; ni morskih psov, ne kitov, ne gusarskih ladij, ki bi nas nameravale napasti in oropati — in vse, kar bi utegnulo zanimivega opaziti radovedno oko daljnogleda, so nagci na nudističnih plažah in v skritih zalivčkih.

Kolikokrat sem, zvit kot vprašaj v kal-daji ali pod bati Burmeistrovega motorja, ali malone utopljen v lastnem znoju pri čiščenju tankov, ali preklinjajoč noštroma, ki me je v nedeljo zjutraj po prekrokani noči budil za pranje pajol, sanjaril, da mi ne bi bilo treba delati in bi se prevažal po morju kot potnik, turist, poročevalec, pisatelj ... Zdaj pa mi je že kar žal za tistimi

mornarskimi časi, ko smo res garali kot voli, pa smo se tudi znali zabavati v prostem času; ko smo se res kdaj sprli in se celo stekli, pa smo se znali tudi pobotati in si odpustiti, kar smo si prizadejali. Da spoznaš morje ni dovolj, da se prevažáš na njem kot turist, da se za hobi potapljaš in namakaš trnek vanj. Da spoznaš morje, moraš na njem živeti, delati, trpeti; moraš biti ribič, mornar, svetilničar ali brodolomec. Nič ni lažjega kot posedati v ležalniku na krmi potniške ladje in metati izpraznjene pivske steklenice v morje — a tudi nič bolj nezanimivega.

Kmalu bomo pristali, galebi se že dolgo spreletavajo nad našo brazdo, potniki se živahno sprehajajo po palubi in hitijo pripravljati prtljago, jaz pa še zmeraj negibno ždim v ležalniku in čutim: nekaj v meni je umrlo. Ni mi ne do morja ne do Dubrovnika ne do črnogorskih hribov, v katere se odpravljam, ne do zgodbe, ki jo pišem, ni mi do nobene ženske in niti do sebe mi ni nič. Ta hip mi je mogoče samo do porcije čevapčičev in vrčka piva.

(Iz knjige Sol življenja, ki je izšla pri založbi Lipa v Kopru)

Sv. Marka v Vrbi (foto Branko Čušin)

PESMI ZA ENO VELIKO KĀNGO

Ob 1. rojstnem dnevu

KĀnga

KĀnga je kraljevska beseda,
kraljevsko ime:
kralj Miha
z njo vse pove.

Kdor kĀngo razume,
čarobno doume:
besedo besed,
ki pomeni ves svet.

KĀnga je knjiga.
KĀnga je misel.
KĀnga je cesta.
KĀnga je most:
Po njem prideš
k sebi v vas,
kjer spoznaš,
da si ena velika:
kĀnga

Ja, v graščini pri teti Sabini...

Ja, v graščini
pri teti Sabini
(kjer naš mulček Snegulček
vsak dan službeno spi)
se godijo čudne reči...

— Nekega dne
se ta mulček Snegulček,
poln ljubezni,
na sneženi dvor napoti:
da s sladkim poljubom
Sneguljko zbudi —
šepečejo palčice ob njem,
vidno nevidne očem.

— Snegulček in Sneguljka
bosta pomagala ljudem,
ko bo od strašnega hrupa
svet gluha in nem —
šepečejo palčice ob njem,
vidno nevidne očem.

Ja, v graščini
pri teti Sabini
(kjer naš mulček Snegulček
vsak dan službeno spi)
se godijo čudne reči...

Med je in ni

Iiijej, jej,
iiiijej, jej,
očka poglej:
fantka ni, ni,
fantej je, je,
fantka ni, ni,
fantej je, je...
Iiijej, jej,
iiiijej, jej,
mamica poglej:
fantej je, je,
fantka ni, ni,
fantej je-je,
fantka ni-ni...
Fantej med
je in ni
sladko zaspi.

Uganka

Sredi zime pase kravice,
brez kravic in brez travice,
na odeji snežno beli
mamici veseli...

Ročica ne doseže

Ka-ka-ka...
ročica ne doseže
konca sveta,
četudi ima na
na koncu prstkov oči
in je na robu sveta
polno lepih stvari.
Ka-ka-ka...
ročica ne doseže
konca sveta.

Kdo je smrkav smrkavec

Smrkav smrkavec
je očka,
če objame Mihca
in ga spremeni v kihca:
z rdečim nosom
in škropilnico...

Naš fantiček

Žabek,
raček,
v mlaki,
v jezeru
in pod oblaki —
naš fantiček.

K regicam je šel po RE.
H gagicam po GA.
Miha-žabek:
lega, lega, le...
Miha-raček:
gaga, gaga, ga...

Žabek, račka se boji.
Raček žabka ulovi...
Miha se hudo ujezi:
Lega-lega-gagaga...!
Jaz pojedel bom oba!
Žabek,
raček,
ptiček:
sračji raček,
račji sraček —
naš fantiček,
vkup je sklical vse,
ki jejo se...
in sporočil,
da tako ne gre,
ker je svet za vse,
ki ne sračijo se:
za prazen nič...

Kavni mlinček iz leta 1804 v Prešernovi rojstni hiši v Vrbi (foto Branko Čušin)

Ana Staže

gospod lenart, gospod ludvik

gospod lenart, na moji levi rami spodaj
sedi mačka,
nima smisla, da polagate svoje lepe
prste tja,
res ne,

gospod lenart, vem, ranila sem vas
s končico najdaljšega noža,
ampak kdo je kriv, kako naj bi ravnala,
ko ste me križali,
jaz nisem kristus, jaz norim ob bolečine,
jaz ne odpuščam,
jaz ne klonim na križu, jaz ne povešam
glave,
mene noben bog ne bo potegnil k sebi,
jaz moram sama vstati,
jaz kričim, jaz se branim, jaz napadam,
sami ste krivi,
vedeli ste, dobro ste vedeli, da
nisem bog,
gospod lenart,
ali veste, kdo sem,

kdo sem?

motite se, gospod lenart,
lepe prsi imam, ampak nisem ženska,
mekke prsi imam, ampak nisem mati,
spogledljive oči imam, ampak
nisem kurba,

nisem
nisem
nisem,

gospod lenart! vi se motite,
gospod lenart, gospod ludvik,
(vseeno)
vaši tanki prsti me vznemirjajo,
(gospod lenart, gospod ludvik,
vseeno)
vaši tanki prsti
!
gospod lenart, gospod ludvik,
(kdo to razloči)
ugaja mi vaš deški obraz, čeprav ni vaš,
(kdo to ve)
ste princ iz daljne dežele,
ludvik XIV. v tretji inkarnaciji ali —
(kdo bi to vedel)
vaš obraz mi ugaja, čeprav (ni) vaš,
(nič zato, nič zato)

gospod lenart, kaj bi radi, kaj želite,
gospod lenart (gospod ludvik,
gospod L...)

odhajate
francija, indija, amerika,
čemu ta potovalna mrzlica,
v svojem lepem hrbtu imate vendar nož,
počakajte, Ram odhajate,
izrula ga bom,
izpila gnoj, obliznila rano,
gospod lenart, gospod ludvik,
kaj bi radi, kaj želite,
pojdite, gospod lenart, pojdite,
gospod lenart, kje se potikate nocoj,
ali se potikate,
ali pijete, ali (me) ljubite, ali polžite
v špranjo nekega dekleta,
ste ji všeč, svinja,
ali jočete, ste zasanjani,
ali se bojite, ali sanjate obešene mačke,
šla vam bom čez prsi, po dolgi roki
do svetlih las,
vse vaše rane bom na novo odprla,

za nov prt, prozoren, neblagoslovljen od
koga,

Pogovor v gostilni je dobil čuden prizvok. Šepetajoč, krhek se je lomil v napestosti in navdajal goste s srhljivo slutnjo, da bo kmalu počilo. Vajeni nošovi so duhali pretep. Po smeri, kamor so se obračali, je bilo mogoče razbrati, da preti nevarnost gostoma v kotu. Deklet navadno niso pretepli, zato je nevarnost, da mu jih naložijo zvrhano mero, pretela Janezu.

No, v tem ni bilo nič posebnega. Gostom se je zdelo, da so dobili premalo za svoj denar, če se ob nedeljah proti večeru ni izcimil pretep. »Dolgčas,« so govorili, »kot ob pogrebi, če ne igra godba.« Pretep so torej lahko zatrdno pričakovali. Edino, kar je nekoliko osupljalo: Janez ni kazal strahu.

Tega niso mogli razumeti. Zato so prekršili obredno vzdušje in se pogovarjali o čudnem obnašanju pritepenca Janeza glasneje, kot je to zahteval dober slovenski običaj. Kljub tej motnji je troje omizij vaških fantov kazalo, da potrebujejo samo še iskrico, majhen vzgib. Potlej bodo z vsem trdim, kar je pri roki, ali so si medtem pripravili, krepko zmečali butico priskutnemu vrinjencu. Ni mu dovolj, da je omrežil vaško lepotičko Milico, prišel je celo v njihovo gostilno izzivat. Pripoveduje ji veselo zgodbo in se potlej razposajeno smeji. Brez posebne pronicljivosti je bilo mogoče ugotoviti, da Janezov brezskrbni smeh najhujše draži rdečelasca. Hrupno se je nacejal z vinom, preteče boljše v Janeza in se hkrati trpeče nasmihal Milici, svojemu bivšemu dekletu.

V ta dovolj značilen okvir nista sodila dva dolinca. Pravzaprav bi morala sedeti za mizo v kotu, z Janezom, da bi tako dodala nekaj teže njegovemu izzivanju. V gostilni se Janez in Milica niti poljubljala ne bosta, zato bi ju družba ne motila. Potlej, no, se ju bosta že znebila. Zato se je ponujal sklep, da so vsi trije fantje iz doline le bežni znanci, ki si v hudem ne bodo pomagali. Verjetnost je bila toliko večja, ker je bil prvi, Slavko, vitek, gladkih, gosposkih potez, izjemno lepo oblečen. Očitno ne bo želel u pretepu skvariti lepih oblačil. Govori nekam zviška, zelo umirjeno, z odtentkom posmeha in naveličanosti. Drugi, Nandek, okrogloliččen, z nesrečnim otroškim obrazom, ki ga moške poteze nikoli ne bodo dovolj zbrisale, se muzaže smejlja. Redki lasje, položeni vrh glave, prečka, prevelik vozal kravate, ki odraža slab okus, lenobno gibanje. Vse kaže, da je po nesreči zašel v gostilno. Le na trenutke oster približ, široke dlani, ki jih skriva pod mizo, bi ta krotki vtis lahko zameglile.

Kakor sta videti nesrečen par, eno skupno lastnost le kažeta: pijeta s takšnim užitek, da bi ju podjeten gostilničar lahko uporabljal za vabo pivcem. Po vsakem izpitem kozarcu, ko vino mehko zlijeta po grlu, se jima obraza za hip zresnita, potlej pa sprevržeta v blaženost. Videti je, kot bi med pitjem zbirala, seštevala vtise o vinu, dokler si odobravajoče ne prikimata.

»Dobro cukneš,« navdušen zavzdihne Slavko in z glavo pomigne proti steklenici cvička, ki se je še drži belkast rob drobnih mehurčkov.

»Trpežno truplo,« se namuzne Nandek. Krotke oči se podjetno zableščijo, dokler jih ne zalije sram. »Moj stari se je rad hvallil. Ni bilo veliko stvari, na katere bi bil lahko ponosen. Nandek se mi je posrečil s tako malo truda, da bi otroke še rad delal. Prijeten opravek, a kaj, ko moraš otroka potlej tako dolgo spravljati h kruhu. Staremu je bilo všeč, kar je nastalo. Po mojem pa ga je polomil, kot pri drugih stvarih.«

Slavko se je prizanesljivo smejljal. Vlečeš me, zanalašč si daješ nižjo ceno. Še

bolj kot stari si ponosen na svojo moč, zvičnost, si je potihoma mislil. Čakaš na hvalo. Nikar od mene. Raje užgem, kot pohvalim. Za nekaj zavitih gub v možganih sem le na boljšem od tebe. Z glavo je pomignil proti mizi v kotu in se vprašujoče namrščil.

»Prismodetu precej slabo kaže. Se bova vmešala, da fantom pokvariva veselje?«

»Bo kazalo,« je ležobno zamrmral Nandek in žalostno gledal prazni kozarec. »Toliko bi počakala, naj mu od strahu zamrzne rit. Zakaj se, bedak, obesi na deklo, ki jo prešnji še ni izpustil. Kot da ne bi bilo drugih? Edino kar me hudo jezi: gobec pejsjanski čvrsto računa z nama! Če me ne bi prehodu srbela dlan, pustil bi ga na cedilu. Nalašč.«

Slavko je nemočno stresel z rameni in zavijal oči, kot da žensk ni mogoče razumeti. Nandek k temu ni imel kaj dodati. Zato je natočil vino v kozarca in pomignil Slavku. Nov, kratek obred neskaljenega veselja.

Debeluškast fant pri šestnajstih je boleče gledal novo klavirsko harmoniko. Ni bilo mogoče ugotoviti, česa ga je bolj strah: pretepa, nevarnosti, da bi mu poškodovali mehove ali igranja. Odlasal je in birt Potrata ga je moral z vse bolj glasnimi kliči spodbujati, da je naposled zaigral.

Nandek je razširil usta proti ušesom, kot bi pil cikneno vino in trpeče gledal Slavka.

»Tako se mi zdi: poslušam mesarja, ki žaga kosti.«

»Žal je tudi na takšno glasbo mogoče plesati,« se je nakremžil Slavko.

»Moj sosed,« je nekoliko boljše volje naglo dodal Nandek, »je od veselja, ker je kupil star radio, plesal celo na poročila. Tango!«

Slavko je kimnil, da verjame, kar je nekoliko poparilo Nandka, ki je pričakoval ugovor. Vendar je Slavkovo pozornost pritegnil rdečelasce. S hrupnim vzklikom je zgrabil na pol odpto litrsko steklenico in jo nagnil proti ustom. Ni si prehodu zmočil srajce. S hrptom dlani si je bahavo obrisal usta in se odmajal proti mizi v kotu. Z ošabnim gibom roke je pomignil Milici, da bosta zaplesala. Milica se je ogorčena obrnila k Janezu.

»Boš dovolil temu rdečkarju, da me žali?« je ogorčena zacepetala.

Z okrogloličnim, pordelim obrazom, kjer je v svetlo modrih očeh lebdel nagajiv posmeh, se je Janez obrnil k rdečelascu.

»Ne zameri, zaradi slabega igranja na harmoniko nisem slišal, da si me poprosil, če lahko plešeš z Milico. Ponovi še enkrat.«

Fant je divje poskočil in zagrozil s pestmi.

»Nisem prosil in ne bom! Le z Milico bom plesal.«

Janez je počasi vstajal. Ni ravno vzbudil strahu, vendar je vsak lahko ugotovil, da je kljub debelušnosti krepko raščen.

»Pri nas v dolini imamo navado, da poprosimo fanta, če bi radi plesali z njegovim dekletom. Ne vem pa, kako je pri vas v hribih?«

Zgražajoči, vse glasnejši vzkliki so kazali, da so mladi užaljeni. Vasica je bila slabih dvesto metrov nad dolino; večina fantov si je v tovarni služila kruh in so bili bolj delavci kot kmetje. Zato sta besedi hribovec, kmet imeli v njihovih pogovorih žaljiv pomen. Tudi vsi dolinci so bili v prvem, drugem rodu s kmetov. Večinoma iz hribovitih zaselkov, iz osamelih bajt v vrtačah, kamor je sonce redko posijalo.

Rdečelasce, spodbujen z vpitjem, se je preteče nagnil proti Janezu in mu pred obrazom mahal s pestmi.

»Pobec, za gobcanje boš tepen,« je preteče ponavljal.

»Za zdaj me še ne boli preveč,« se je posmihal Janez in z zgovornimi gibi kazal, da je telo še nenačeto. »Ti le mahaj, bom že zdržal. Edino malo se umakni. Zakril si mi harmonikarja. Ne vem, mu je kdo zamenjal glasilke, prste ali ušesa. Pošastne glasove spušča iz meha. Čudno, nihče drug noče plesati na takšno glasbo, le tebe mi-ka.«

Rdečelasce je stegnil roko in hotel zgrabiti Milico za zapestje. Ni mu uspelo. Z rokami za hrptom je Milica zoprno vresčala.

»Poslušaj, z opeko kriti fant,« se je sprenevedal Janez in ga posmehljivo gledal. »Če boš nasilen, te bom moral kresniti po betici. Tako ti bom zribal hruško, da ne boš nikomur več podoben. Kvečjemu strasilu.«

Bojevitejši fantje so stopili izza miz in pripravljeni čakali prve klofute, kajti vse naslednje so bile po njihovem prepričanju — dovoljene. Nandek je komaj zaznavno pomežiknil Slavku in vstal. Tiho je odrinil stol in se med gručo prerinil do rdečelasca. Ko je fant dvignil roko, da bo udaril Janeza, ga je Nandek zgrabil za ovratnik suknjica in hlače ter ga v dolgem zamahu vrgel skozi odprto okno. Potem je nedolžno gledal osuple fante.

»Pretepa nimam rad,« se je zlagal in se nakremžil. Njegov obraz je močno spominjal na svetniško podobo. »Ničesar bolj ne sovražim kot pretep. Zdaj, ko sem tega poslal na hladno, bo spet mirno.«

Fantje so se zbegani razočarano spogledali. Nekdo je hudo skvaril igro, to so čutili; niso pa vedeli, kako bi jo nadaljevali.

Nizek, čokat fant, se je prvi oglašil. Divji je gledal Nandka in mu grozil s pestjo: »Tebe se ni dotaknil pa si ga zagnal skozi okno...«

»Nagnetli ste se sredi sobe. Zdaj pa se jezite name, ker sem tečeža po bližnjici poslal na vrt. Zakaj se niste umaknili, da bi ga vrgel skozi vrata?«

Fant je zbegan s pogledom iskal pomoči in sveta pri fantih. V zvizvanjih, prepiru so kričali, ta čudak pa je videti prijazen in spravljiv. Zbeganost je pregnal sunek od zadaj, ki je potisnil čokatca naprej.

»Vmešavaš se, kjer ni treba. Sam si kriv, če boš tepen. Tebe nismo hoteli, ampak ker sitnariš, boš dobil svojo mero.«

Nandek je mirno stopil naprej. Niti trohica jeze mu ni šinila v obraz. Tudi spregovoril ni, le njegova levica je šinila proti čeljusti bojevitega fanta, ki je omahnil na tla.

»Če mi kdo grozi, postanem slabe volje. Tak sem že od rojstva,« se je upravičeval Nandek. »Ne zamerite, fantje.«

Zdaj je v gruči zavrelo. Gostilna je bila zaradi gosto postavljenih miz natrpana, zato niso mogli navaliti vsi hkrati. Po dveh slabih skušnjah nikogar ni mikalo, da bi kot tretji preizkušal srečo.

»Po njem! Premlatimo ga kot garjavo mačko,« je vpil dolgin iz druge vrste in preteče mahal s pestjo.

Slavko, ki je stal za gručo, je potrepljal dolgina po rami. Ko se je dolgin jezen ozrl, ga je močan udarec spodskal, da je telebnil na tla. Tega drugi niso opazili. Njihovo pozornost je vzbudil rdečelasce, ki je že v veži kričal: »Čreva na plot! Prostor, da mu spustim kri.« V gostilno je privihal z dolgim kuhinjskim nožem. Dekleta so zavresčala in se pognala k steni. Fantje so se umaknili in strmeli v Nandka. Zato niso opazili, kako je Slavko s strani brenil rdečelasca v koleno, da je krknil, se povil in tipal za bolečino. Brez odpora je pustil

Slavku, da mu je vzel nož. Nato ga je udarec vrgel na dolgina.

»Ni prostora. Bomo ležali drug na drugem, sami dedci?« se je čudil Nandek. Žalostno je pogledal fante. »Če že moramo, se udarimo na travniku. Samo brez nožev, ročic od voza in kolov. Drugače tudi jaz lahko piknem,« je prvič povišal glas Nandek in povlekel iz notranjega žepa suknjiča bodalo, nato iz hladnega žepa pištolo. »Kakor želite?«

Po zapotegnjenih obrazih domačinov je bilo mogoče presoditi, da jim nova možnost ni po volji. Posebej še, ker so videli, da je Nandek že brez orožja grd pretepač.

Toliko so počakali, da so trije udarjeni spet stali na nogah potem so se med pretečim psovanjem zrinili iz gostilne.

Na travniku so postali živahni. Deset proti trem, od katerih je eden doslej le gobcal. Ni bilo to slabo? Upanje pa je bilo kratko. Nandek in Slavko sta se pognala proti sredi vrste, udarila, se prebila, obrnila in znova udarila. Med pogovor pesti, nog so se mešale kletvice, kriki. Vendar pravega navdušenja ni bilo, kajti Slavko in Nandek sta molčala.

Ko je bilo glavno opravljeno, se je z vreščecim, zmagoslavnim vpitjem oglašil Janez. Krcnil je nekaj fantov, ki so kazali zadnje znake bojevitosti. Nandek, ki ga je vsak konec pretepa navdal z žalostjo, je posmehljivo opomnil Janeza:

»Dolgo si se varčeval, da lahko zdaj bolj vpiješ?«

»Res me je skrbelo, kako bosta začela, pa sem čakal. Ni bilo prej potrebe...«

»Tudi zdaj je ni,« je togoten zarenčal Nandek.

»Kar zadeva mene, toliko, da boš vedel Nandek,« se je ostro branil Janez. »Imam pa že raje pijačo, smeh, glasbo, dekleta, denar in še marsikaj. Pretep, če se moram braniti. Tudi, če sem hudo jezen, kot zdaj-le.«

Nandek je naveličano zamahnil z roko in se odpravil v gostilno. V sobi sta bila samo Milica in muzikant. Oba sta ga gledala začudena; fant celo s strahom. Posebej, ko je začel Nandek brundati kletvice. Slavko in Janez sta tiho prisedla. K mizi je prihitel birt Potrata. Živčno je mahal z rokami in skrivnostno kolobaril s krvavimi očmi.

»Štefan vina na moj račun. Samo, tiho, razumete,« je pomenljivo šepetal in se s strahom oziral proti vratom. »Kar prav, da ste malo ohladili prevroče glave. Začeli so mi odganjati goste. Sami pa tudi toliko ne spijejo, da bi to nadomestili. O pretepu se bo razvedelo. Drugi bodo že iz radovednosti prišli popit kak liter vina.«

Takoj je prinesel liter vina na mizo, potem pa je začel spodbujati fanta, da bi zaigral.

»Kako napravimo,« je v zadregi mencial Janez. »Vaju zapustim ali pripeljem Milico?«

»Če ni prehuda žolna, jo pripelji,« je rekel Nandek.

Veliko olajšanje se je zarisalo na Janezovem obrazu. Odhitel je k Milici, ki je užaljena čakala. Nekaj kujavosti je kazala tudi v novi družbi. Ker pa so moški govorili le o pretepu, je Milica popuščala in začela vpraševati, kako je bilo zunaj. Odgovarjal je Janez, tako zabavno, da sta se Slavko in Nandek hahljala.

»Tebi, Nandek, dam za liter vina. Ampak samo tebi, ker moškimi ne plačujem,« se je prezrta vmešala Milica. »Jošta si tako lepo zagnal skozi okno, da se mi je zdelo: Nebesa se odpirajo! Zopni fant leti. Že dolgo nisem tako uživala.«

»Tudi jaz bom,« se je namuznil Nandek. »Vino pa kar naroči in plačaj, da se ne premisliš.«

Janeza je za hip minila zgovornost. O nečem je premišljeval, da je postalo pri mizi že pusto. Pogovor je prevzel Slavko, kar je spravilo Milico v začudenje.

Pavel Pirih: Prešernov sv. Marka — olje

»Ste pa res čudaki. Eden veseljak, drugi pretepač, tretji govori kot pravi gospod. V taki družbi še nisem bila.«

To priznanje Janeza ni razveselilo. Nekaj ga je grizlo in moral je preleteti v sebi. Medtem so se vrnili še zadnji fantje, ki so imeli največ opravka z umivanjem in čiščenjem obleke.

»Trpežno ljudstvo,« se je posmehnil Slavko in dvignil kozarec. »Pretepaš ga, malo se očedi in spet je takšno kot prej. Zakaj bi se potlej ne pretepali, če nas veselijo?«

Veselje pa je bilo skaljeno, ko je v gostilno vstopilo troje tršatih kmetov. Vsi trije prek štirideset, vendar čvrsti dedci. Slavko, Nandek in Janez so se le spogledali. V hipu so razumeli. Okrepitev! Vaščani pripravljajo obračun.

»Nandek, hitro izpij,« se je prestrašila Milica. »Pospremila vas bom del poti, nato moram domov. Starši bodo v skrbeh.«

Nandku so se krotke oči podjetno zableščale. Z nesramnim pogledom je preračunaval sile pri tujih omizjih. Očitno se je njegov račun izšel. Z muzajočim smehom se je obrnil h gostilničarju in glasno vprašal:

»Koliko let ti primažejo, če koga v silobranu ustreliš? Koliko ljudi te mora napasti, da sodišče prizna samoobrambo?«

V gostilni je završalo. Slišati je bilo prve bojevite glasove. Nandek je iz žepa potegnil pištolo in jo preverjal. Žalostno je premeril vaščane.

»Nič se ne bojte. Le sedem nabojev imam. Morda še kak naboj zataji. Tudi slab strelec sem. Vsaka rana ni smrtna,« je razlagal Nandek. Spravil je samokres v žep in se počasi napolil k mizi, za katero so sedeli kmetje. »Mi se ne poznamo,« je govoril Nandek in stegoval desnico. Osupli kmetje so nasedli. Prvi je ob krepkemu stisku kriknil, drugi, tršat možak s košatimi brki, je le stiskal usta in rdel v obraz, tretji pa se je nenadno splašil. »Nandek mi pravijo. Zelo miren človek sem. Le zdražiti me ne smejo. Povejte mladim, naj me ne dražijo.«

Milica je osupla strmela v Nandka, ki se je vrnil k mizi. V polni, gladki obraz, je zardela.

»Si res tako močan, da Bobovčan ni mogel strpeti?«

Nandek je prijel Milico za roko. V strahu mu jo je hotela izpuliti. Z nasmehom je odkimal.

»Nič se ne boj, taki prstki. Vse bi zdrobil. Toliko bi te posvaril, če boš zaslutila pretep, jo hitro ucvri iz gostilne. Slutim, da čakajo na pomoč, potlej bodo udarili. Najbrž bodo navalili s stoli. V takem pada po vseh.«

Nandek je to razlagal tako mirno, da je Milica zbegana odkrimala za glavo. Novega znanca je gledala kot prikazen.

V gostilno je hrupno stopil visok, zavaljen možki, dobrih sto kilogramov težak. Kljub počasnim gibom je bil videti samozavesten. Ploščat obraz, globoko vsajene oči, skrite za mešički, so kazale, da se ne zaustavi pred vsako oviro. Janez je globoko zavzdihnil, se kislo nasmehnil in vprašujoče pogledal Slavka. Ni kazal skrbi, ampak je pogled prenesel na Nandka.

»Težak bo, morda ga vseeno zmljem,« je zamrmral Nandek in skomignil z rameni. Nabrito je pomežiknil prijateljema in stopil k točilni mizi, na katero se je s kolcem naslanjal silak. »Zdravo, Robert,« mu je veselo zaklical Nandek.

Hrust je trznil in boljčavo premeril Nandka.

»Kak Robert? Ne veš, kako mi je ime?«

»Vem! Vsi ti pravijo Robert. Zakaj ti jaz tega ne bi smel reči? Ime res ni lepo, ampak kaj moreš, saj si ga nisi sam izbral. Do smrti boš pač Robert, potlej je pa precej vseeno.«

Silak je divji pogledal omizja. Nandkovo tečnarjenje ga je tako prizadelo, da je boleče stiskal usta. Potrati je izpustil litrsko steklenico vina, jo pristavil k ustom in pil v hitrih požirkih. Prazno steklenico je trdo postavil na mizo. Nandek se je zgražajoče pačil.

»S tem se pa res postavljaš? Vino je treba piti preudarno, z užitkom. V vsak žleb lahko zliješ liter pijače. Boš zato žleb občudoval?«

Hrust je preteče mahal s pestjo. Oziral se je k omizju, potem pa zavpil s hripavim glasom in pokazal na Nandka:

»Teja moram premlatiti? Samo njega?«

Nandek mu je sočutno pokimal. V tem je že udaril z levico. Sledilo je še kakih deset udarcev, ko je hrust začel upogibati kolena, dokler ni obležal na podu. Namesto zmagoslavja, se je na Nandkovem obrazu

(Nadaljevanje na 10. strani)

zarisalo razočaranje, bolečina, kot bi bila lepa igra pokvarjena. V gostilni je nastala grozljiva tišina, ki jo je pretrgal prihod štirih kmetov. Zastali so, gledali ležečega hrusta, potlej Nandka. Tiho so prisledli k svojim.

Nandek se je vrnil k mizi. Z užitek je spil kozarec vina, potem je sedel. »Tole bo pa preveč,« je zamišljen zavzdihnil Nandek. Hitro se je otresele potlosti. »Nažgali nas bodo. Enkrat sem tudi lahko tepen. Od dvanajstega leta naprej, ko me je stari zadnjič namazal, sem imel srečo.«

»Kar odpravimo se,« je prestrašena sili-la Milica. »Saj tako ni veselo.«

»Tepen še nisem bil, bežal tudi nisem. Če začneš bežati, se lahko navadiš. Bolje, da malo strpiš. Vsaka bolečina mine.«

Janez je visoko dvignil roko, kot prometnik, ki želi zaustaviti vozilo. Z desnim očesom je pomežiknil, potem se je odpravil k Potrati za točilno mizo. Trem domačinom se je nenadno zelo mudilo iz gostilne. Obstali so v veži in čakali.

»Joj, ste neumni? Mislite, da bi posamič bežali? Da bi zadnjega lahko premlatili! Odšli bomo, kadar nas bo volja,« je s posmehom razlagal Nandek.

Kmet z brki je stopil k fantom v vežo. Z njim so se vrnil v gostilno. Vendar je bilo videti, da so pripravljeni, če bi se trije dolinci hkrati pognali iz gostilne. To bi jim vtilo poguma, da bi napadli. Gledali so Janeza in Potrato. Nato birta, ki se je nekaj pogajal z muzikantom. Fant je bil prestrašen, trmast, vendar mu je Potrata izpulil harmoniko.

»Naj še to gobezdalo pokaže, če res zna igrati na harmoniko,« je glasno povedal Potrata in nesel harmoniko k Janezu.

Domačini so se spogledali. Slutili so nakano, pa so bili napeti in previdni. Že po prvih zvokih je lahko vsak ugotovil, da Janez igra precej bolje od fanta, ki je bil najet, da jih s harmoniko razveseljuje. Janezovemu igranju bi tanko uho lahko očitalo, da po svoje kroji vrednost notnih zapisov, vendar ni bilo mogoče skladbam odrekati razposajenega veselja, divjega ritma, ki je v tangih prehajal v razneženost. Trmoglavost pri fantih je popuščala, klonili so pod pritiski deklet; par za parom se je luščil od mize in zaplesal. Ob koncu niso vpili od navdušenja, niso zahtevali ponovitev, vendar je precej jeze iz obrazov splahnelo.

Tršati kmet z brki je prišel k njihovi mizi. Zvedavo, ocenjujoče jih je ogledoval. Nekaj v njegovi predstavi se je pomešalo, a ni znal odvozlati. Zato je nejeverno odmajeval z glavo. S prstom je odločno pomeril proti Nandkovim prsim.

»Kdo si ti, prekleti, da se tako hudičevo pretepaš? Oni, kar poglej ga,« je rekel in s prstom pokazal na silaka, ki je onemogel kinkal za mizo »oni še zdaj ni čisto bister. Od kod za vruga, si se vzela?«

Janez se je široko zarežal. Slavko je v slutnji, da bo prijatelj bleknil neumnost, povlekel glavo med ramena.

»Nandek Polanc je, kovač, glavni v pretepkih. Prišel je na slab glas. Nihče v dolini se mu ne pusti izzvati. Prenašajo njegovo tečnarjenje in molčijo. Tukaj, lepo smo začeli, postaja dolgčas. Namesto da bi se veselili v pretepu, moram igrati na harmoniko.«

Kmet je premeril Slavka, ki se mu je zdel najbolj priseben. S prsti je opisal zgovoren krog po čelu in pomežiknil proti Janezu. Nandek je privošljivo zavzdihnil:

»Kar prav ste uganili, bolj je neumen, kot kaže na prvi pogled. Obraz bi še kar bil, le kar zine, je čudno.«

Kmetova samozavest je vse bolj plahnela. S pogledom je preiskoval obraze dolincev, namrščen premišljaj, vselej pa dosledno spregledal Milico. Kot da je ni pri mizi.

»Si res kovač, z izpitom?« je previdno vprašal kmet. Ni mogel strpeti, pa je dodal: »Kako pa kmečko delo, ti hudo smrdi?«

»Na delo je prismuknjen. Ne zna nehati,« je hlastno pristavil Janez. »Sicer je pa tako prav. Močni naj delajo, hrusti, ki jih garanje veseli.«

Kmet je bil s tem odgovorom zadovoljen. Ošabna zadržanost ga je minila, zmogel je tudi smeh.

»Se lahko zanemem fantje, da ne bo več izzivanja in pretepa?« je ostro vprašal. Ko mu nihče ni odgovoril, je sam povzel. »Zanemem se na vas. Ne morete biti slabi. Za dobro voljo ste se pa tudi namlatili.«

Pokroviteljsko jim je pokimal, potlej pa se je zadrževal pri mizah. Povsod je govoril, razlagal. Kot so lahko razbrali, ni imel pretežkega dela. Celu rdečelasec ni vztrajal, da bi se morali zgrabiti. Videli so, kako se je v obupu nalival z vinom.

»Ženili bi te radi,« je pikro, sovražno razlagala Milica. »Največji grunt v Čečah, največji kozolec, največji hlev, hiša, najlepši konji, največ denarja. Zdaj bi radi imeli še garača. Ne potrebujejo toliko nove

zemlje kot nekoga, da bo njihovo peljal naprej. Zdaj bodo poskušali s tabo.«

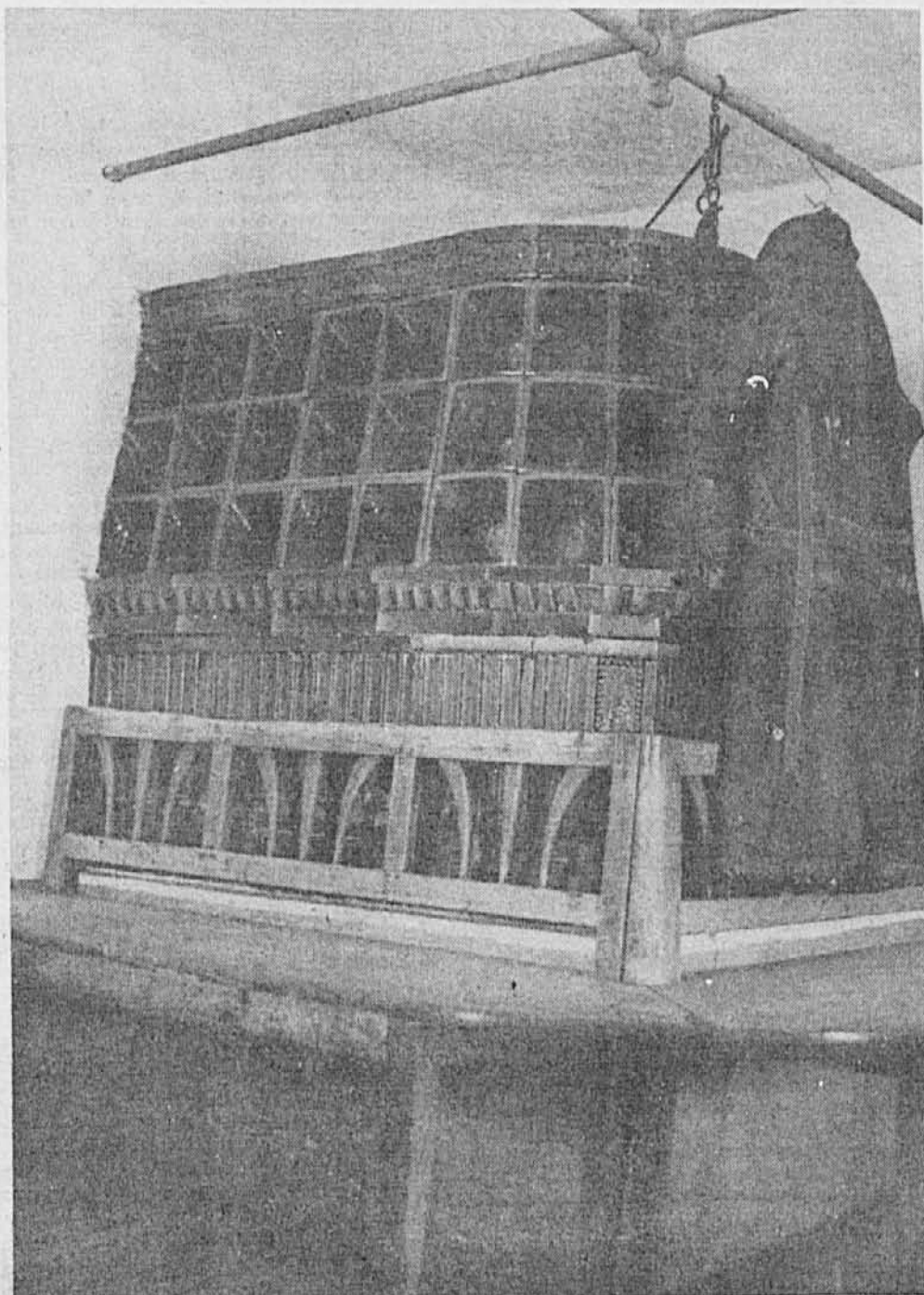
Mirni Nandek je bruhnil v tak krohot, da se je še Slavko začudil. Janez pa ni izpustil priložnosti.

»Nandek, niti trenutek ne bi pomišljal. Če ti ponudijo, zgrabi. Dekle, kakršnokoli že je, vse bosta opravila ponoči. Ti jo nikar ne glej. Drugo, tako boš zgaran, da ti bo prav vseeno s kakšno žensko imaš opravka. Dokler ti stari vsega ne prepíše, bodi priden. Potlej počasi prodajaj in zapij. Ko boš gospodar, naju s Slavkom povabi. Pomagala bova. Ne boš dolgo kmet. Kmalu boš brez posesti in spet boš lahko koval.«

»Pa dekle, Rezika,« se je vmešala Milica, ki ni razumela Janezovega prismodovanja.

»Ženska ti ostane. Kakorkoli obračas, ženska ti zmerom ostane. Tudi če si suh ko poper,« se je navihano branil Janez.

Milica se s tako razlago ni sprijaznila. Nekaj časa je jezljivo pogledovala domačine, kot bi bili oni krivi nesreče, ki preti Nandku. Potlej je razburjena ukazala Janezu: »Zaigraj! Z Nandkom bova plesala.«

Krušna peč v Prešernovi rojstni hiši v Vrbi (foto Branko Čušin)

Janez ni dolgo pomišljal. Prijel je harmo- niko in zaigral.

Nandek v plesu ni užival. Vendar, ko je čutil, kako gibka, nemirna je Milica, je zlahka potrpel. Saj mi ne bo prehudo zamerila, ker sem štorast. Na srečo je tako malo prostora in toliko parov, da tudi tisti, ki dobro plešejo, tega ne morejo uveljaviti.

»Se boš res polakomnil zemlje?« je oči- tajoče vprašala Milica. »Pri hiši boš za hlapca. Vsi ti bodo ukazovali in gledali kot pritepenca?«

Nandka je pogovor zabaval. Obujal je domače pogovore, ki so se vrteli okrog hi- ške, zemlje.

»Moj stari niti sekundo ne bi pomišljal. Mahnjen je na zemljo. Rad bi mu omenil in ga gledal, kako se žre. Vendar bi prehu- do tečnaril in silil.«

Milica se je prižela k Nandku. Za hip je otrdel. Ko je opazila njegovo zadrego, je nekoliko popustila v objemu. Sladko je za- predla:

»Nandek, tebe je škoda za kmetijo, kjer bi le garal. Močan si, menda dober kovač, kruha ne boš stradal. Me boš pospremil do doma?«

Nalahno je odrinil Milico in jo preisku- joče gledal. Kako močno je opita, je skušal ugotoviti. Zakaj to predlaga? Vablivo se mu je smehljala. Več bo kot veselje in opi- tost.

»Ne boš ... z Janezom?«

»Midva sva že oprvila,« je z rahlim pri- dihom žalosti zastokala Milica. Nesrečno je pogledala Nandka. »Za to, kar je napra- vil, Janez ni ostal brez nagrade. Drugo si opravil ti. Oni rdečkar mi je grozil, ko sem ga pognala: S komerkoli boš, vsakega bom pretepel! Pa je frčal skozi okno kot pilot. Tebe na samem še pogledati ne bi upal, kaj še, da bi te napadel. Zavzel si se za pri- jatelja, tudi zame.«

Nandek se že dolgo ni počutil tako raz- dvojenega. Rad bi šel z Milico, še raje bi jo ljubil. Vendar je Janez njegov prijatelj. Ne najboljši, grabi ga muhavost, nagaja, da se potlej reži, vendar tega, da bi prijatelju speljal deklo, še ni napravil. Ampak Milica se ponuja.

Ko sta se vrnila k mizi, ni mogel več po- gledati Janeza. To ga je hudo prizadelo. S kolenom je dregnil Slavka, da je vstal z njim. Odšla sta iz gostilne na vrt, k plotu, kjer sta spuščala vodo.

»Milica me vabi, da bi jo pospremil,« se je razposajeno zarežal Nandek, srečen ob misli, kaj se mu ponuja. »Strašno me mi- ka. Misliš, da se spodobi, zaradi Janeza?«

»Vprašaj ga,« je bil kratek Slavko. »Po mojem hudo ne bo trpel. Ne verjemi pa vsega, kar bo gobcal.«

Kakor je bil v pretepih drzen, tako je Nandek v kočljivih razgovorih trpel. Muka je bila toliko hujša, ker se mu je zazdelo, da je Janez uganil njegove želje in ga obso- ja. Bridko, kot bi se žerjavica razlezla po drobovju. Pogovor je postal tako mučen, da je Slavko sunil Nandka, naj se zgane. Povabil je Janeza na pogovor.

»Janez, bi hudo zameril, če bi pospremil Milico do doma?« je stežka povedal Nan- dek.

»A tako torej? Pospremiti in vse drugo,« je precej očitajoče zabrusil Janez. Umaknil se je za korak. »To naklepaš prijatelju?«

Nandek je zgrabil Janeza za ovratnik suknjiča. Zdražen je sikal:

»Niti prsta ne položim nanjo, samo ti mi prej obljubi: Hodil bom z njo. Vsaj ne- kaj mesecev. Ne pa, da zdaj hinavčiš, jutri pa na Milico pozabiš?«

Z glavo, nagnjeno na stran, s čudnim mlaskanjem in pozibavanjem je Janez pre- mišljal. Nenadoma se je zvonko zakroko- tal:

»Drugo še nekako, le tega, kaj vidi Mili- ca na tebi, ne razumem. Že jaz sem navi- dez precej trpek fant, kakšen pa si ti, ni mogoče opisati. Se kdaj postaviš pred ogle-

dalo? Morebiti je kar prav: ne ogleduj se! Navadi se briti brez zrcala. Tako se boš prijetneje počutil. V redu! Veliko si danes napravil zame, bom pa še jaz utrpel žrtev. Pospremi Milico, ampak to le pazi, da ne bom slišal pritožb.«

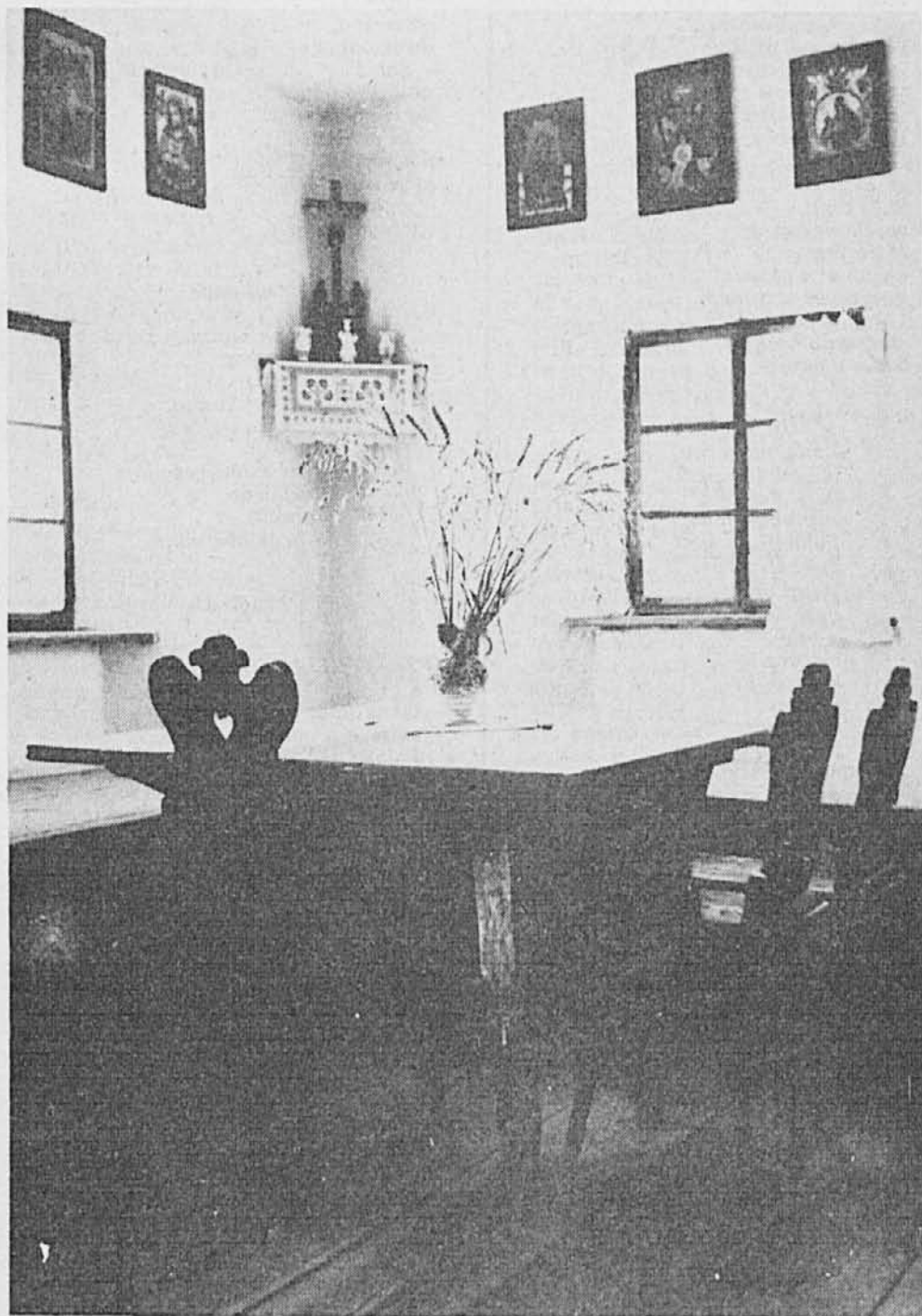
Tako je bilo dogovorjeno. Objeta preko ramen sta se s sijočima obrazoma vračala v gostilno. Smeh je posilil tudi Slavka, ko ju je zagledal.

Janez je igral, mladi so plesali, tudi za- peli. V gostilni je nastalo eno tistih veselih razpoloženj, ki se jih človek spominja še v stara leta. Vendar so se morali posloviti. Najbolj podjetni fantje, ki so se prišli po- sloviti k njihovi mizi, so s smehom omenja- li pretep. Nandek jih je pomirjal s tem, da je vsakomur stisnil dlan. Po tem, ko so ob- čutili njegovo moč, je še zadnja užaljenost splahnela. Kot bi govorile vesele oči: proti taki moči nič ne opravič. Naposled si lahko celo srečen, ko boš pripovedoval: Tudi me- ne je udaril, ta silak, a sva potlej postala prijatelja'.

Potrata je bil prav tečen; prigovarjal jim je, da bi se naslednjo nedeljo spet ogla- sili. Niso hoteli obljubiti. Neradi so prelam- ljali dano besedo in zato niso hoteli udariti y dlan, ki jo je tako vsiljivo ponujal podje- tni gostilničar.

Janez in Slavko, ki sta šla naprej, sta začela na cesti prepevati. Oglašali so se ji- ma fantje z vriski. Nandku ni bilo treba za- drževati Milice, prijatelja sta se hitro od- daljevala. Tako sta z Milico, tesno objeta, počasi stopala proti njenemu domu na ro- bu vasi.

Nandek se je čudil majhni hiški, pred katero je Milica obstala. Še bolj ga je pre- senetilo, ko ga je peljala na drugo stran in začela odklepavati vrata. Majhna sobica, pri- jetno opremljena. Nandek ni pasel rado- vednosti po stenah. Oči je imel le za Mili- co, ki se je slačila; poškilil je tudi na poste- ljo, ki se je široka in mehka vablivo smeh- ljala.

»Kot« v Prešernovi rojstni hiši v Vrbi (foto Branko Čušin)

SVETOSTI

On je Abelkajn.
Ona Kelimatlevuda.
Proti vzhodu žegenbajn
zasajen brez truda.

Prva svetost
Človeška žena,
glej, se zgodi,
zavržena, zgubljena
se mu prepusti.
Razpletla lase
pred njim je na silo.
Svetniško srce
bi popustilo.

Bog popotni
je s teboj oblečen.
Berač popotni
je s teboj obut.
Nekaj več en.
Še več mlečen.
Danes misel.
Jutri čut.

Druga svetost
Žena, nerodna
s človeškimi možmi,
kot boginja zgodnja
se mu prepusti.
V pavoli, preji
leži kakor bubu.
V ljubezenski žeji
želi si poljuba.

Skoz topli
vosek mesečine
se dotika
njegova te plavut.
Varuh posmrtnine?
Varuh ženitnine?
Slečen do kreljuti.
Sezut v perut.

Tretja svetost
Žena, nesrečna
le pod eno peto,
ga je čuječna
zaprla v drevo.
Pohodila je gola
kožo in plašč.
V igri ohola.
Puščobna nalašč.

Kot rezilo,
kot ročaj
v hrbet
se ti zadre.
Naj ščip bo,
naj bo mlaj,
o njem je pisano,
da ne umre.

Četrta svetost
Ilo spremenljiva
ga zapazila je brž.
Deviška je njiva
postajala krš.
Ko je umrla,
gral bila je, oblast.
Jo prva mati je strla.
Ji vzela vso čast.

Na levo
in na desno
bo nihal z boki
kot galeb
vate in
v noč presno,
ki jo rezal bo
kot hleb.

Zdaj pa duh kliče
vsakogar posebej, oba.
Neveste med mrliče.
Njega v zavezo mesa.

Vidiš dvojčke
od vseh
in od vsega.
In si koliba
popotnega
neznanega boga.
Tvoj dvojček glavo
nagne
na prsi umirajočih
in je varuh
zgrbljenih
vnebovpijočih.

Primeš za ročaje
vsakogar
in vse.
Misliti in vedeti
je tvoj
nasvidenje.
Si dvojček žene,
ki se sleče
in trepetu.
Zaplodiš dvojčka,
ki okrušita
drug drugega.

In že prihaja
trojček
od nekod,
da te odpelje
daleč
na božjo pot,
da ti pokaže
in pokloni
pol sveta,
ki je zaslonjen
z glavo
spečega boga.

Vsak drugi pade,
mora
dozorel in obran.
Na upala lica,
krvaveča
pritiska krhki dan.
Medtem ko trojček
čaka
med pečinami vesolja,
da ga spočne
in obrodi
tvoja negotova volja.

TRIPTIH

Okus zlata
zatrese ti podboje.
Položiš skodelico sveta
na mlade noje.

I
Bila nekje je zibelka,
polna joka in krvi.
Nad njo je legla senčica,
ki vsem zapre oči.

Ni treba tja pogledat.
Kdor pa že pogleda tja,
naj si obriše roke,
če se jih drži krvava rja.

II
Doklej bo zelenela gora
in nas požirala?
Doklej dišala bo tema
in v nas umirala?

Doklej bo skala zemlje
v nas kakor doma?
Doklej bo sonce solza,
solza neobrisana?

Prvo bedenje

... se šteti
med priče,
ki nad čela
se jim nagiba
vzduh
in zli duh,
skoz bolečino
kot skoz vino
in kruh,
v žrtev,
ki jo
zaziba,
da jo mrtev
mrtvo nese
preko hriba.

Drugo bedenje

... pristani,
znani
v prerani
uri,
mogoče že lani
ali jutri,
v šetrajevi
minuti
gledati ven
skoz sen,
kako so vsi
sezuti
in podsuti,
izruti
za semenj.

Tretje bedenje

... v sobi
izreka,
nekaj v svetlobi,
nekaj v trohnohi,
ko obleka
je čisto prozorna,
odveč
in roka neumorna
izza križa
približa
meč.

Četrto bedenje

... se boriti
z nekom,
ki nekaj žival
in nekaj,
kar je človeku
v pokleku
prav,
oblega
tvoj dom,
in po tebi sega
iz bližin
in daljav,
iz ruševin
in iz tal,
za spomin
in v pozdrav.

Peto bedenje

Hrbti slike,
dogodkov,
koraka
sovražijo dotike,
ki z roko krotko
pridejo
iz mraka.
Bedeti,
to je:
kleti vzklike
iz oblaka
in moliti
oblike
in iz njih izrezane
like
angela težaka,
ki nas nenehno čaka,
ker nas mora
napojiti
in dvigniti
iz mraka.

Šesto bedenje

Na vzhodni strani
duše
so neznani
in neplodni,
vsi
iz ruše.
Bedeti,
to je:
v
šetrjevi rani
dvigniti ramena
visoko
v nebo
in pogrezniti kolena
globoko
pod zemljó
v slovo
imena.

Šesto bedenje nadaljevanje

... biti
za kmeta,
iti
skoz suha
in gluha
leta,
iti stokratov
čez eno in isto plan,
narediti
tisoč
in tisoč korakov
do siromakov,
ki s tabo rojeni
so vsak svoji ženi
na isti dan.

Sedmo bedenje

Izmerjena
je srajca
dopetajca
gruntarja
in puntarja,
in
razčetverjena.
Bedeti,
to je:
razplatiti
glavo,
hrbet, srce
za sebe in za druge,
potratiti
nebo,
zemljo,
drevo,
slovo
za tiste
druge,
ki brez čiste
srajce obleže
dno plitve
struge.

ZGODBE O ČRNKRALJU

Napoved rojstva

Iz božjega krohóta
nastane temen gózd.
Klobčič tebe se odmota
v zarjo in skrivnost.

V božji glavi si počival
kot zastražen grózd.
Jez o volčjo boš izzival
kot nepreviden góst.

Iz klevete božje
se ta svet je vsul.
Pod koso črne grožnje
boš sedel in čul.

Pod srpom čudne rože
boš sedel in spal.
Kot da zgneten si iz drože,
boš z drobtinami obedoval.

Pod rogovi prajelena
boš spočenjal, v strasti vpil.
Ko bo duša tvoja klana,
se boš še sam rodil.

Pesem o groblji

Ta groblja je ljudska,
šajnasta.
Vedno manj sloveča.
Nekoč jasa volčja,
gmajnasta.

Zvezde iz cajnastega
klobuka
rose na njo in iz golidaste
dlani.
Hrib nad njo je črna pruka.

Bo svetil, tipal breskov
stenj.
Ne poti ne lestve
ni v izbrisan god.
Ne jezika ne rodu imen.

Pesem o mutcu

Je glas nemili brat.
Star je in ne mlad.
Je jezik ta, ki omedli.
Zato si pa tamutasti.
Velika bridkost
utehe,
ki odjemlje
grehe
zemlje
in mladost...

Obljube

Za lesami in za drevesi
grobno tihi plesi.
Kot da labod premnog
se je včlovečil. Ali bog.

Za nami so izgnanci
iz lepote in besede.
Pred nami bežni znanci,
ki nesejo na svitkih polne sklede.

Pesem

Blagoslovi pesem,
kdor jo moreš,
kdor jo znaš,
ko se bo zvečirilo
in bodo sence segle
v očenaš.

Pogrnil ti čez mizo
bom prt
iz črnih ptic.
To so krotke ptice.
Začel sem jih krotiti.
Ubogajo na klic.

Pogrnil ti čez postelj
bom prostranstvo molka
in tožbá.
Pa boš videl izbo
roženkranca, ki bo
vedno bolj svetlá.

Čez ramena ti ogrnil
bom srajco, puntarsrajco
vzdihujočih cest.
In se boš prebudil, vrnil.
Ti nezvesti bog nevest!

Benjamin Gracer

SKUŠNJAVA

Skušnjava
je čuden mik,
ki se rodi
iz želje po nečem,
kar ni dovoljeno.

Skušnjava
skuša skušanca:
s poti speljati
v dogodivščine...

Skušnjava
rada naredi iz skušancev junake,
ki se lahko v trenutku spremenijo
v strahopetce in bedake.

Skušnjava
moč izgubi,
kadar je izkušnja skušanca
dovolj velika,
da ga od strahu
samo še umik zamika.

TISTO PRAVO ZA MARKOVO GLAVO

Markova glava
ni prava
zato, ker je lepa —
in je morda všeč ljudem —
ali zato, ker verjame,
da ima prav v vsem...
Markova glava
mora dokazati,
da je kos stvarem,
ki rade zlezejo v glavo;
kar je za glavo
hudo nezdravo —
in ni ga zdravnik,
ki bi ozdravil bolnika:
s tako glavo...

Markova glava
je ena od mislečih glav,
ki ima večkrat prav,
pa zato ne kriči
na ves glas: vse vem!
Markova glava
se dostikrat moti,
takrat se povesi
in si prizna,
da živi v zmoti,
kar je za glavo
najbolj zdravo,
ker potem išče
in tudi najde:
tisto pravo...

KRIŽ JE Z MOJIM OČKOM

Križ je z mojim očkom,
kadar se kar naprej potepa,
hodi ponoči domov — in:
ne uboga ne zgrda ne zlepa.

Zjutraj ga vse boli:
od glave do trebuha...
Mamici se zdi kot velik otrok,
kadar mu kamelice kuha.

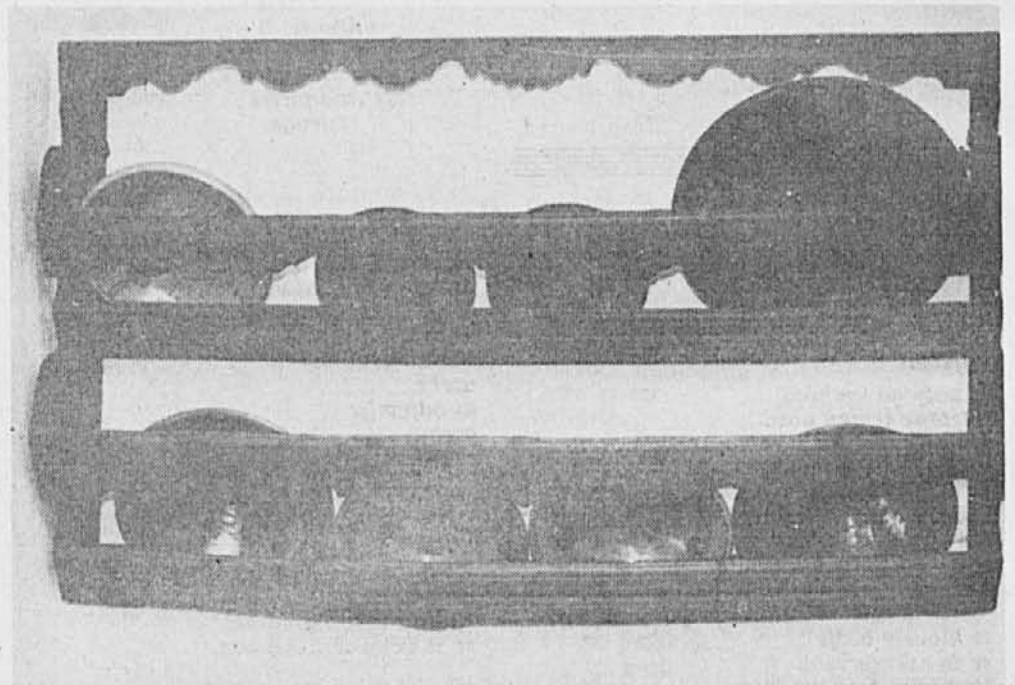
Jaz mu polagam na čelo
mrzle obladke...
In preden zaspi, mi pravi:
»Ah, tvoje ročice so tako sladke!«

Ko se naspi,
vstane iz postelje:
velikega otročka,
mamičin mož — moj očka...

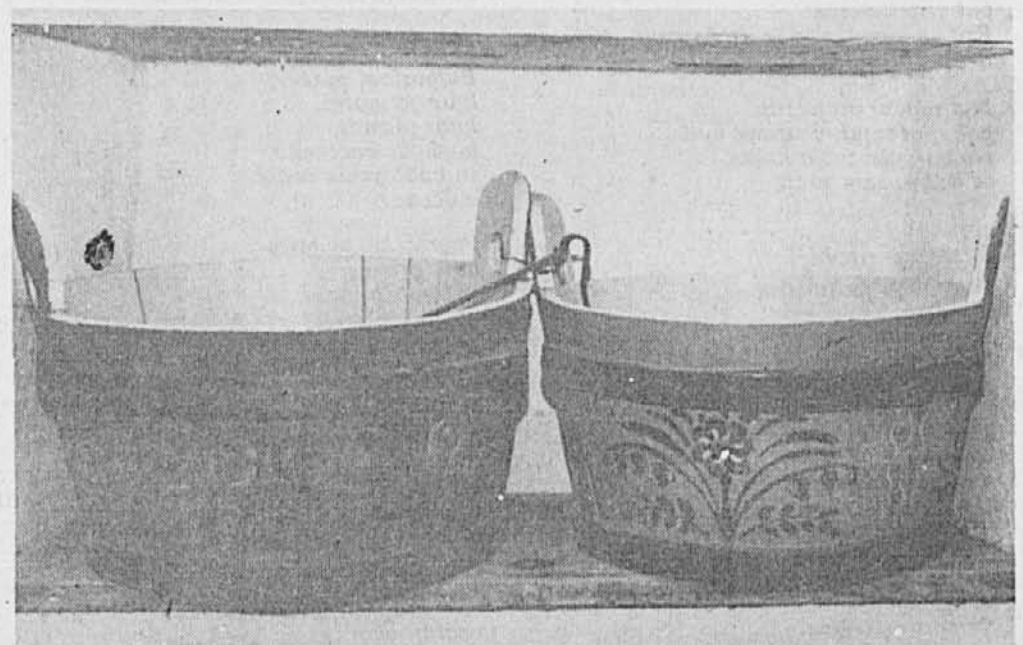
Stuširam se, obrišem in drgetam gola v mrazu modre kopalnice. Postojim pred ogleđalom, se češem in se gledam: Nisem si všeč. Pa kaj! Poiščem pižamo in izlezem v hladno posteljo. Majhna lučka mi mežika z mize in me spodbuja k branju. Martinson: V Indijo Koromandijo. Kupila sem jo na razprodaji, pomislím mimogrede. Lotim se branja. Podčrtam stavka: Saj zato imamo sanje. Da človek lahko uide svojim nogam in sponam. Nasmehnem se svojemu početju. Preberem stavka še enkrat in odložim svinčnik. Nehaj že s tem kraccanjem, si zamrmram. Potem berem naprej in si skušam ogreti posteljo. Stiskam se v majhen zaspan klobčič, smrkam in obračam liste. Na petdeseti strani ugotovim, da sploh ne vem, kaj berem. Bi začela znova? Ne. Odložim knjigo. Prižgem si cigareto in zakašljam. Zebé me. Ne. Preveč kadim. Ja. Vlečem vase dim, na pol ležim, na pol sedim. Gledam svojo cimro, njene črne lase, ki se vihajo izpod kupa odeje. Ze davno je zaspala. Ugasnem cigareto in luč in oči. Moje oči ima sedaj noč in strmi vame, strmi. Hoče se ji klepeta z menoj, vem. Ne, dragica, danes me ne boš premamila. Spim. Pika. Ampak tema ostaja. Razrašča se. Gosti. Pohotno in nasilno mi odpira oči. Potem se zasmije, zmagovalka. Zrealasta čaravnica. Ali misliš na Grigorija, se zareži, brezzobá mačka. Ja, slabo sem napisala, se vdam. Lagala si, pravi. Bal se je smrti. Bal. Zato je delal in stiskal trenutke kot tubo kolodonta. Uspelo mu je, se branim. Ja, ampak srečen ni bil. Nasmehan, to ja, ne odneha. Ne vem. Veš, priznaš si ne. Molčim. Slabo je napisano. Sama nisi verjela v to. Vse hočeš polakirati s smislom, ki ga ni. Pusti me, šepetam. Noč pa se nagne čezme. Splazi se pod mojo odejo, k moji glavi s svojo mrzlo sapo. Nasloni se mi na prsi, ki tako pokašljujejo pod njeno težo. Vdam se ji. Noč zadovoljno zahrope in se pogrezne vame. Ljubim se z njo. Ljubim. Kako čudna beseda. Sovražim se z njo. Hočem jo izbruhniti iz sebe. Zasanjati. Se nasmehni. In se z jutrom zbuditi v nov dan. Noč se zasopla zasmije: V nov dan? Ni novih dni. kar naprej lažeš. Potem molčiva obe. Ne mislim na nič. Sprejemam jo, njo, zvesto ljubico. Nežno in divjo. Za hip postaneva eno. Noč. Tema. Divjina. Imava mačje oči in mehke mehke roke. Zdrami me šelest plakata, ki slabo prilepljen zdrsne s stene: Pustite upanje in strah. Spustite vrabca v roki za goloba na strehi. Pustite vse. Pojdite na pot. Padel je na tla. Vse besede so se spustile na tla. Nekaj me zaboli. Nek čuden pradijvi krik se rojeva v meni. Ne kriči, pravi moj ljubimec. Ne kriči. Sovražim jo, ker pozna neizgovorjeno, nedomišljeno, nezaznavno. To je samo prilepljen plakat na že davno pobeljeno steno. Ti tega ne zmoreš, govori. Da, spuščati vrabce za nedosegljive golobe, to da. To kar naprej počneš. Ti, neuravnovešeni, izgubljeni deklič. Ti, ki kar naprej počneš vse narobe in si vedno na napačni strani črte. Oj, zrealasta čaravnica! Kaj je napačno, jo sprašujem. Poboža me, ne odgovori mi. Dušijo me solze. Ne joči, šepeta. Pojdiva na pot, krikne. pot pot pot Ja, na pot. Daj mi roko in pojdiva. Ne misli na nič. Ali pa misli o Niču. Nič. Nič. Nič. Nič. To je moj čudni brat, pravi noč sanjavo. Mnogo starejši je od mene, starejši od vseh. Nihče ne ve za njegovo rojstvo. Samo pripovedke in legende krožijo o njem. Da je njegovo rojstvo smrt. Da je starejši od rojstva in smrti. Da je strašna praznina, ki vse sesa vase. Da preprosto je. Nekaj v meni strašno bobni. Ne zmorem več, dahnem. Ti si

otrok, se noč umiri. Ampak pojdiva, pojdiva. Pojdiva, jo priganjam. In greva. Greva čez zaspane hiše z žalujočimi in ljubezenskimi zgodbami. Greva čez zgodbe iz strahov, čez zgodbe iz smeha stkané. Spustiva se na breg. Tu kurijo in plešejo. Imam belo obleko. Noč ima bel obraz. Okoli naju plešejo, plešejo. Robati so, glasni, kričeči, oči grozijo, noge teptajo, roke opletajo. Dolge bele kosti. Naj bo lepo! Saj bo. Saj bo. Skrivnostno lepo. Da bodo umolknili. Ja. Da se bodo prišli za roke. Ja. Da bodo nežno zaplesali. Ja. Da bodo njihova telesa spoštljiva. Ja. Ja. Ko se bo dvignila smrt... Ne poklekniva! Vleziva se v travo. V beli obleki s poljubi. Noč, hodi nežen ljubimec. Ja. V kapljo rose me posrkaj, v vr-

bin las me skrij za hip. Pusti me k tvojemu bratu. Rada bi ga poznala. Rada bi se ljubila z njim. Plesalci naj se čudijo. Naj bodo lepi in tihi. Ja. Takrat naj se nasmehne dekle. Njen nasmeh naj me popelje k tvojemu bratu, ki je moj bog. Potem naj plešejo naprej. Slovesno goli. Ja. Nočem ostati. Nočem pisati pesmi. Ne. Nočem brati že davno dobljenih pisem. Nočem spominov. Ne. Ti se ljubi z njimi. Ja. Nočem odrasti v mamo, v vrtnarico. Ne. Pusti, naj grem k tvojemu skrivnostnemu bratu. Pusti upanje in strah. Pusti vse in pojdí. Pojdí na pot. Ne morem. Ne morem. Jaz sem kri. KRI zastrupljena. Ne morem. Vrniva se. Pojdí. Vrniva se. Zmagaj in ljubi se z menoj.

Skledniki v Prešernovi rojstni hiši (foto Branko Čušin)

Škafi v Prešernovi rojstni hiši v Vrbi (foto Branko Čušin)

KDO HODI ZA MENOJ?

Iz cedrovih gozdov, kot
strast predhodnikov rodov,
sega roka in beseda
modrega moža.

Iz jablanovih zvezd
kot zaprt vodnjak ob siju
polnočnih zvezd
išče in tava senca
včerajšnjega boga—

na zahod neba in
vzhod polnočnega sonca
kot molitev in daritev
se potaplja in umira
senca zamenojska—

senca večnostna.
Le kdo hodi za menoj,
komu podarim svetlobo noči
za oltar in spomin
neskončnosti?

1
Plapola senca cedrova
na oči Velikana.

2
Si kot viharnika poljub
in leva stran neba
na stelji oboka nebesnega.

MOTO

Iz hiše bele strmi
levji del noči,
zre oglata stran teles
kot preperel kres.

Odpirati ne smem,
ne odriniti vrat
za daritveni pepel,
odšteti okenskih obrazov
na obali
dokazov črepinjastih.
Le seštevam in strmim
in pustinja oči
vsakomur zamolčim!

PTICA ŽADASTIH OČI

Pri izviri reke,
reke počrnele in
ogledalaste planjave
spi in sanja
ptica žadastih oči.
Kot metulj včerajšnji
in kot beduin brez
hiše svoje
sanja in strmi v izvira
počrnelega sledi.
Stopinje v prahu in
gromu besed so
kot neslišni korak
na počrnelih vratih brezplodnih teles,
so kot vihar za jutrišnji dan
in zagrajena obala
neslišnih sanj.
Le sanj šelest in ptice
mrtvih oči so sanje
za jutri,
so ptice nesrečene sledi.
Le kdo kliče za menoj
in vihra,
da slišim topot in šelest
morskega dna?

LEVJA VRATA

Na pragu hiše bele in
črnine zbledele
spi lev nemejski,
spijo oči demonskih zavez
in preslice levjih zvezd.
Na obali goličave bele
in sinjine reke preperela
išče hram vestalka
včerajšnjih luči
za daritev in zakletev
levjih vrat.
Za zapahi vre rdečilo
včerajšnjih noči.
Zapahnil je nekdo vrata
z belo roko, ključ
odvrgel je v ogenj daritveni
in zaman iščejo levje oči
vestalko zakleto,
njene neskončne poti.

SANJE NILA

Ob vzhodu gore bele in
doline reke Nila
spi demon včerajšnjih luči.
Sanja sanje včerajšnjih ljudi
in prešteva zakletve
jutrišnjih dlani. Le ne ve,
je še sam popotnik
obrežni,
je obljubil daritveno dlan,
je pozabil ključ noči
na bregu Nila,
so zvezde bele sijaj
njegove preperela oči.

O vem, iz rojstvene prsti
iz reke počrnele
izpluje sinje reke izvir —
nje žadaste oči.
Iz nje kot ogenj in strah
se prt neskončnosti budi,
iz nje pepela razsutega
so Samsadelove oči.
Telo iz žada,
belo kot izvir,
oči iz ognja okamenelega
so kot daritveni prepir,
med reko belo in obrežjem Nila,
so rojstveni strah in bojazen
počrnelega izvira.

PEŠČENI VODNJAK

Izgrebli so demoni
vodnjak želja,
iz kamenja in senc
kot vrata neslišna.

Ugasnili so zvezde
na prahu peska puščavskega
iz ognja in pepela
bleščave, kot okno
v nebesno stran želja.

Potopili so vsa cedrova drevesa
na oltarje teminaste
iz kamenja in žada
puščavskega, kot steklene
oči včerajšnjega boga.

Le vode so prosili, vode
življenja na peščenih tleh
modrega neba
vode usahle in glasne
iz vodnjaka peščenega.

Privid noči so ključni demonskih oči!
Senca strah in bes je vodna pot neslišnih
vrat!

OKAMENELA STRAN NEBA

Ob njej reka joče, ob njej
rože ovene,
za njo se sonce skriva in
trave porumene.
Bila so jutra bela,
rdeča od zemljine prsti —
bile so noči razprte
na kamniti obali,
okameneli od boli,
ker reka rumena
je pozabila na izvire in cedrove sence.
Nekdo je z roko neslišno,
z besedo neizrečeno,
v reko jutrišnjico potopljeno,
odsekal reki bel izvir, je pozabil
daritev za včerajšnji pepel.

JEZDECI V MAKU

Jezdci nemi
kot okrušen obroč
plavajo v senco noči
po ključu in zvezde za
jutrišnje poti,
po zvezdnati mah
in reko besed,
po sinjino zbledelo
na ranjenih dlaneh.

VEM

Skrinje,
zaklete v pepelnat odsev, so se
razplamtele.

So iskre neskončne
in trave zelene
kot planjavaste rjuhe.

So odšli iskalci zrna
zakletoga,
da nima več zemlja črnine in leska.

Je večnost podarjena
odmeva in skali
jutrišnjega dne.

PRIPOVEDKE IN ZGODBE IZ NAŠE DOLINE

Vpet si v lok neba in zemlje. Na njegovi tetivi odkrivaš, sprožaš in preverjaš sile vseh razsežnosti. Poganjaš se v nebo in padaš v brezna... Zelja po lepoti, mik za neznanim, hrepenenje po popolnosti in lakota po svobodi obvladujejo tvojo bolečino in grozo...

Imena si izmišljaš za poti, prostore, spoznanja, zmote in demone. Konce zakoličiš in začetke, poti prehodiš in se vračaš: na sledi, ki slutnja so poti k izviru sončnega studenca. Ne veš, kaj sanje so in kaj resničnost.

WILE U PATKORENU

Ankrat sa žwele an par menut at Patkorena pat sončna skawa bele žene z zwatme wasmi. Sa zwo lepú pele, še rajše pa rajale.

Ljèdi sa takrat ki dobro žwele. Wile sa jm prerakwale tak bo wrema pa kdá nej prdelce sprajja.

Nisa pa radé widle da f jh hte zalezowu kdèr sa rajale pa pele.

Panoče sa hadile na wes. Dobre kmetice sa jm naštemwale mleka na wokne.

Ankrat panoče sa jm pa zlèht ljèdi namest mleka nastajle šnops. Takrat sa wile zginle. Karencam se pa at tistga cajta ni wèč dobro gadiwo, k' nisa nèwèč wedle tak bo wrema pa tak bo predeuk.

ŽENA — SAMATÁR

Pred wèč kakér sto lete je žwewa ana èudna žena z Lautežarjewe žwahte, k' sa j' Kacinka pra-jle. Skoze j' žwewa u Pečéh kakér an samatar. Jedwa je jagade, malne, karenince pa kar sa je dobre ljèdi prnesle.

Ta žena je skwadawa pesemce pa jh pewa, da sa jh ljèdi paslušale zjutra k' se j' den dewaw pa zuèer u mrako.

Ljèdi njenga žèvljenja nisa dobro paznale, najbrš je pa mewa brate, k' sa šle pa sweto. Da jh je mewa rada pa da j' za nje-me zgebiwa usaka slet, pawe tale pesemca, k' se j' ulikrat slišawa at Peči sem:

1
Preljube moje bratce,
kam ste šle,
da morèj js zej žauwate.
Išèja was cajtende,
was pa ni wèč nazaj!

2
Èe ste šle u nebesè,
me pošelj'te kalèse,
da se prpèljem k wam —
u tè nebesècè krej!

3
Jagaèe pa malne
sa moja borna košta,
k'sèm za wame, bratce,
zgebiwa sled brèš trošta.

FRANCOSKA KASA

Wrbani je biu an mihn, kumèrn mažicelj. Umru ja rewèn, tudè èe ja biu nasukan moš.

Anabèrt ja pršu za francosce kase. Kam ja pršu dnar, kaj' ga je bu, se anklè ni zbedwè. Francozè ga nazaj nisa dabile.

Wrbaniè sa šle anabèrt u Ratece. Pret štarija ja stau an hwapèc s konjam, k' ja meu kasa u sedwè. Francosce afcer ja pa notre malcau. Wrbanija ja mèktawè, ko' ma kanj u sedwè nabasanè. Hwapca je paswau pa tabak, grede m' ja še reku:

»Bam ži jas ahtau konja.«

No, Wrbani ja ga fanj ahtau. Skoèu ja na njègá pa ja u kalopè atfetáu u Kranjska guora: skuoz Smrinje na Pažar, u Pišèncá, pole pa nazaj na Drèau rut. Na Drèabem rutè ja pa konja pustu u hlebè, sam ja šu pa s kasa k nogam damó. Sledi ja fanj zmèdu, k' ja akuolè rajtau. Konja sa dabile šele èz ane par dni u hlebè, kase pa anklè.

Svet med dnevom in noèjo se je nekoè razdelil na zemljo in nebo: in je in ni (hvala bogu, kakor za kogal) zgoraj bog — spodaj hudiè — in nekje vmes èlovek, ki nikoli ne zve od kje in zakaj pride in kam odide... In dokler so v njem: zemlja in nebo, bog in hudiè — ali pa tudi ne (hvala bogu, kakor pri komu), toliko èasa živi, se bojuje, odkriva in ustvarja notranjo in zunanjo podobo sveta in sebe: z molitvijo in kletvijo, z ljubeznijo in sovraštvom — in predvsem: s èudežno vero, da dobrota premaguje zlo...

PREDICE

Tale storja m' je pa prajwa ta dobra teta Lojza.

Tama, èer je donèš lepú zgidana Rebnkawa bajta, je dawno pret stawa glih taka èlsena bajtca, k' je bwa za predice narjena.

Usak den sa ženice zuèer predle, se pr kawóratèh smejale al' pa še kwantale. Ulikrat sa pobe u wes hadile pa sa jm naganjale.

Ankrat je bwo ceu kp deèl pa žená akol kaworatau. Tóta sa šle tud moja matlja — Garbarjawa teta — pa soja ta mwajš hèerka sa mele zè zbò.

Ab adnèstèh se pa dure atpreja, k' predicam pa prideja fest, žwotné maži u zelènih hwaèah, na gwaláh sa pa mele zelene kwabúce s kriuce, pa kozje brade sa mele. Pasedeja se k' predicam, se hecája pa kwantaja. Predicam se je fanj zdewo. Ta nadožna Garbarjawa hèerka je pa widwa, kakú usèm tújèm mažèm gari wogenj u wustèh. Paprose mama, da ja na strana zapeljeja. K' sta abè adzúna, deèwa reèe: »Mama, damó pejwá, sm widwa, da maja maži wogenj u wustèh.«

Pa ja uèrèta damó pa žèbrata. Za nje-ma pa prleti an mòš 'z bajte pa praj mate-re:

»Dobro da maš t'gale angeljna war'ha zè zbò,« pa pakaže na deèwa, »èè ná, f bwa še ti donèš rastrgana na drobne košècè.«

Ta druj den sa ljèdi u bajte dabile predice use rastrgane pa akol usaèga kawóra-ta sa ble èewe awite.

TČ AL'HDOBÈC (HUDIÈ)

Pret stopèdesètme lete sa raubarje pr Fètaèo, èer je bwa uèasèh štarija, ubile šte-cnarja k' je rajžau. K' je umèrau, sa k' nje-mó poklicale paboženga pa učenga mažá — Peèarjauga wóèa.

No, k' sa Peèarjau wóèa pršle u mrako k' Lijnjekaumo križo, je pršu zada zza križá wèn an welèk èrn woru. Frcau je pret woèam, pa jm branu da f šle naprej pa póto. Wóèa sa pa ki karažno naprej mašèrale. Abèden druje kakér ta hdobèn duh u padóbe ta èrnga worua je woèo branu da f gunmo k' je umèrau troštenga prnesle.

Na Fètaèaumo mosto sa se pa woèa sponle, da sa tièa s petenoštram udarle. Takrat je pa tč zginu.

GAREÇA SWINJA

Stare ljèdi je u Patkoreno radú strašwo. Èe sa pagrešle hèerga èwaweka, sa se križale pret gareça swinja. Gareça swinja je letawa pa Plešau mwacè.

Ana noè je nalètu na njò an bandrauc. Pašast ga j' nabasawa na riuc, da j' u tistmo žwako gratau tut èwowèk gareè.

Še dógo je strašwa gareça swinja z gareèèm èwawekam na pukwo pa wèse.

BARÓUCE

No, taklè je pa z Baróuce.

Bagate pa pabožne žene (adni prajja, da špansce kraljice) j' se snjowo, da nej pr Marije na belmo prodo cerku pastaje — tama, èer stají sedm baroucau.

K' je bwa zarezn pobožna pa bagata, je to tud tewa nardite. Soje posle j' pa sweto paswawa, da f pajska-le tist krej, kakér ga je u snjèh widwa.

K' prideja u naša dalina, zaglèdaja beu prot, pa pótak je teku pa nje-mó. Na prodo j' pa stawa u sence sedmèh baroucau Marijna kapèlca. Krej je biu glih tak, kakér ga j' žena u snjèh widwa. Prpeljawa je z'darje pa ceráharje, da sa barouce padrle pa cerku pastajle.

Ta prwo sa romarje hadile tóta, póle sa pa ljèdi tama začele tud bajte pastauljate pa žwete.

Tako j' gratawa cewa wes, ljèdèm sa pa zawelj sedmèh baroucau začele prajte Barouce.

PESMI

1.
 Srce moje je
 vesoljna uganka,
 še meni neznanka!
 Zdaj svojo žalost
 ljubosumno vase zapira,
 s tančicami temnimi
 samo sebe zastira,
 zdaj zanori, zakipi,
 in pesmice svoje
 med oblake podi.

2.
 Zbudi se, poet,
 v mojem srcu zaklet,
 vse tiste pesmi zapoj,
 ki si pel jih nocoj,
 ki jih pišeš noč za nočjo
 v črno temo.

O, boleost življenja,
 zlij se s pesmijo,
 ki mi jo srce šepeta
 v neprespanih nočeh!
 O, radost življenja,
 prelij se v pesem,
 ko sok spoznanja,
 kot ogenj v mojih očeh!

MRLĚČ S HOSTIJA

Ži daunę ja žwęw u Rutęh an mwad puof, k' ja usaka nuoč wahtau wes. Ana nuoč ja šu u turm, da f' tãma wahtau. K' ja špegau skuoz linca, je bidu, da se ja apuonači atrpu an grab. 'Z njega ja ustau an mrlęč, k' ja šu naglih u cerkau. U cerkwę ja pat koram zęzų čęulje. Puof ja biu karažęn, ja zlezu s turma, ukradu an čęuelj, pole ja pa šu nazaj.

Čudn čwobęk ja pat koram upų:
 »An zguon m' dó' spustę!«

Puof se ja smejau pa spustu zguon. Te zguon ja čwabeka ubu. Pole ja puof zlezu s turma pa ja šu klicat fajmeštra.

K' sa fajmešter pršę, sa bidę, da se ja mrlęč držau za kalena. S puobam sta m' zabihawa hwačęna pa sta bidwa, da ma u męšų zarašęna hostija.

Pole sa hostija węn adrezalę pa mrliača se anabęrt pakapalę.

Anklę bęč se ni pakazau u cerklę.

ę = polglasnik

Kadar se zlo bojuje z dobrim na tehničnici tvojih dejanj in odločitev (četudi včasih vraževerno in morda neumno), je več kot zgolj igra domišljije, saj se z njo potrjuješ in preverjaš v času in prostoru svojih dedov — za prihodnost...

Pripovedke in zgodbe iz naše doline. ki jih je domnevno zapisala učiteljica Ivica Rupnik (pod naslovom Pravlјice in zgodbe o strahovih, 25. aprila 1940) so izbrali, jezikovno oblikovali in naslovili učenci literarnega krožka; člani SKD Josip Vandot v osnovni šoli Jeseniško-bohinjskega odreda Kranjska gora.

V rateškem in kranjskogorskem narečju jih je zapisala prof. Mira Smolej — ob pomoči staršev otrok in tovarišice Pavle Maršič. Vezno besedilo je delo mentorja literarnega krožka Benjamina Gracerja.

Dan je čas tvojih zlatih sanj,
 nemo se pogrezaš vanj,
 in tiho pesmi snuješ,
 lepe pesmi za zvečer,
 ko v dušo leže mi nemir.

Zbudi se, poet,
 v mojem srcu zaklet,
 zbudi se v svetlih dneh,
 da vrne se mir v nočeh.

3.
 Sen, neresničnost življenja,
 dovolj mi je tvojih prevar,
 tvoja osladna opojnost
 ni mi več mar!

Sanje! Neotipljive ste, bežne,
 brez življenjskega soka,
 brez srečne prihodnosti,
 čeprav lepe in nežne.

Vaša mogočna krila
 so mehko me nosila
 mimo trpljenja
 in mimo življenja,

Lepša je mrtva roža,
 kakor umeten cvet,
 lepše je trdo življenje,
 boljše, kot sanjski svet!

4.
 Lep je poletni
 večer,
 na zemljo lega
 mir,
 trava v mraku
 dehti,
 srce si ljubezni
 želi.

Lep je poletni
 večer,
 v srcu budi se
 nemir,
 budijo se skrite
 želje,
 a nedosanjane v noči
 zaspe.

Sanjam o sinjem žaru
 tvojih oči,
 sanjam o mehki svili
 tvojih las,
 sanjam o nežnosti
 tvojih rok,
 sanjam, da božam
 tvoj obraz.

Prebujam se v jutro,
 resničnost popije
 mi sanje,
 ostane mi le
 spoznanje,
 da moram živeti
 brez sanj
 skozi dneve vsakdanje.

5.
 Ničesar ni
 onkraj sivih oči:
 ne radosti poletne noči,
 ne pesmi ptic,
 ne cvetenja rož.

Ničesar ni
 onkraj sivih oči:
 ne pesmi srca,
 ne oči poljan,
 ne neba,
 1 sanj.

6.
 Veter prireja svoj ples,
 listje odpada z brez.
 Dež po šipah neslišno polzi,
 v mojem srcu se žalost budi.

Drevje, ti v vetru ječiš,
 a ti, srce, z vetrom ihtiš.
 Pozabljene sanje v meni živijo
 in mi otožne spomine budijo.

Iz leta v leto tako,
 vsako jesen,
 se ta žalost v meni rodi,
 in dan za dnem z mano živi...

7.
 Sivina jesenskih dni
 obup prevaža po megli,
 v moji duši vse boli,
 ko odmiranje zori.

Kriki črnih ptic iz polj
 kričijo v dušo bolj in bolj,
 negotovih mrtvih dni
 še črna ptica se boji.

Pod sivo nebo, golo drevo,
 kot v prošnji, moli svoje veje,
 rado bi skrilo svoje staro telo,
 pa prosi zimske odeje.

Veter se snegom igra
 po grebenih visokih gora:
 kot za šalo do zore,
 sta belo prepleskala gore.

A staro drevo, odeto v meglo,
 za zimsko odejo prosi nebo,
 veje, kot roke k nebu moli,
 z vej pa meglene solze rosi.

8.
 Gledam jo —
 to svojo preljubo hčer,
 kako ljubka je,
 trmica mala!
 Gledam jo.
 In že me prevzema nemir,
 čez noč je velika postala.
 Čas neizmerno hiti,
 in gube mi orje v lice,
 a hčerka mi rase
 in postaja vse bolj
 deklica zase...

9.
 Poslednjič moja dlan v tvoji,
 kot ptica v varnem gnezdu!
 Čutim, kako srce utripa ptici:
 najina pesem,
 pesem nepozabnega prijateljstva.
 Tvoja ptica prepeva
 v mojem srcu.

Primi v roke, prijatelj,
 čašo nalito,
 na zdravje poslednjič
 napijva si z vinom,
 za lepe minute,
 za trenutke sreče,
 za cvetove osute!

Napijva si z vinom,
 glej, čas se izteka,
 kapljo za kapljo
 odnaša nas reka.
 Napijva poslednjič,
 ko svit zasine,
 naj tone slovo med tihe spomine.

»OBROČ« IN »PIONIRSKO KOLO«

Če se bo kdo kdaj namenil iz obsežnega opusa umetne partizanske pesmi izluščiti od lepega najlepše, se bo nedvomno ustavil ob dveh pesmih Marije Drnovškove. To je »Obroč« in »Pionirsko kolo«, ki gotovo sodita v izbor najlepšega. Prva pesem z vso epično silo pripoveduje o četici partizanov v sovražnikovem obroču, o neenakem, a zmagovitem boju, druga pa o življenju pionirjev, ki so v svoje igre vnašali vse, kar so se naučili pri starejših tovariših — partizanih.

Kdo je bila Marija Drnovšek?

Po italijanski kapitulaciji septembra 1943 so mnogi mladi Novomeščani odšli v partizanske brigade. Začutili so, da je njihovo pravo mesto v vrstah bojujočega se ljudstva. Zdaj, ko je en sovražnik na tleh in razorožen in klavrn odjaha, osramočen od morja zla in zločinov, ki jih je storil nad nedolžnim ljudstvom, je znenada zaživel svetlo upanje, da ni več daleč konec tako krvave vojne, in da bo ta konec prinesel zmago in svobodo. Le dober strateg je tedaj lahko predvideval, da konec ni tako blizu. In res je sovražnik s kljukastim križem, ki je dotlej izvajal svojo strahovlado na Štajerskem in Gorenjskem, kmalu nato preplaval z ognjem in mečem od Gorice do Kolpe. Da so tu, so naznanili tudi z bombardiranjem vseh večjih krajev. Novo mesto so močno porušili že 14. septembra, kar je terjalo tudi precej človeških žrtev.

Med mladimi Novomeščani, ki so tiste dni odhajali k partizanom, je bilo tudi drobno krhko dekle — Marija Drnovšek, učiteljica iz Novega mesta. Hitro je pokazala pripravljenost prijeti za vsako delo. Bila je pridna kakor mravlja — menijo o njej njeni tovariši. In tako je postala kuharica v Cankarjevi brigadi. Čeprav je bila šibka in krhka in je težko prenašala napore partizanskega življenja, se ni otepala nobenega dela. Tudi se je popolnoma vživela v novo okolje. Med njo v dolenjskih hostah in domačimi, zaprtimi v ograje mesta in ujetimi tudi v mnoge težave in bridkosti, ni bilo »nobene gazi, nobene vezi«. Še za skladateljico Marjana Kozina niso vse do maja 1945 vedeli, če je sploh še živ, kar so zvedeli šele iz poročila tržaškega radia v maju 1945. Tudi o »kuharici« Mariji niso ničesar vedeli. In kdo bi tedaj dejal, da bo prav to dekle napisalo besedilo za Obroč, eno izmed najlepših partizanskih umetnih pesmi.

Marija Drnovšek se je rodila 19. maja 1905 v Novem mestu. V osnovno in deloma v srednjo šolo je hodila na Dunaju, kjer so pred prvo svetovno vojno in med njo živeli njeni starši. Njena mati Minka je bila namreč hčerka znanega profesorja zgodovine in geografije, politika in publicista Franca Šukljeta (1849—1935). Le-ta je svojčas živel na Dunaju kot dvorni svetnik in ravnatelj Državne založbe šolskih knjig. V letih 1908—1911 je bil kranjski deželni glavar, ki pa se je po ostavki umaknil iz političnega življenja in se naselil v Novem mestu.

Tedaj, ko je Fran Šuklje še bival na Dunaju, mu je gospodinjila hčerka Minka. V hiši so se radi in pogosto zbirali slovenski študentje, ki so študirali na Dunaju. Med temi je bil tudi Karel Drnovšek, doma iz Rake na Dolenjskem, ki je študiral gospodarske vede in se pozneje zaposlil kot prokurist v neki angleški banki. Tako sta si tudi Drnovšek in Šukljeta Minka zgradila svoje družinsko gnezdo na Dunaju. Ker ju je vsakdanji kruh priklopal na tedanje prestolno mesto, sta bila prisiljena ostati z otroki v tem stradajočem mestu tudi med prvo svetovno vojno. To ni ostalo brez posledic. Leto dni po vojni je oče Drnovšek

umrl, mati Minka se je z otroki preselila k Šukljetovim v Novo mesto.

Marija se je bila medtem razvila v lepo, prijetno dekle. Otroci, njena bližnja tovarišija, so ji rekli Sneguljčica. Bila je drobne postave, imela je lepo rezan obraz, črne oči in lase. In bila je gimnazijka, saj je nadaljevala šolanje na novomeški gimnaziji. Toda težke gmotne razmere, v katerih se je znašla mati vdova, so pritiscale tudi na Marijino šolanje. Zato je v sedmem razredu gimnazije — njen sošolec je bil njen bratranec Marjan Kozina — prekinila redno šolanje. Na izpite in maturo na učiteljsku v Ljubljani, ki jo je opravila čez leto dni, se je pripravljala privatno. Na gimnaziji in na učiteljsku so profesorji ugotavljali njeno izredno nadarjenost.

Službo učiteljice je najprej nastopila na osnovni šoli v Šmihelu pri Novem mestu, nakar je čez leto ali dve službovala nekaj let v Birčni vasi. Toda njena nadarjenost in tudi stremljenje po večjem znanju jo je pripeljalo do odločitve, da ne sme ostati sredi poti. Zato se je vpisala na višjo pedagoško šolo v Zagrebu in jo tudi uspešno končala. S tem si je pridobila znanje predmetne učiteljice. Poslej je poučevala na meščanski šoli v Novem mestu vse do odhoda v Cankarjevo brigado.

Povedali smo že, da je Marija pogumno prenašala tegobe in napore partizanskega življenja kot kuharica v Cankarjevi brigadi. Toda tu je bila nadomestljiva, medtem ko je v prosveti in šolstvu občutno primanjkovalo strokovno usposobljenih ljudi. To so zlasti ugotavljali na kongresu slovenskih kulturnih delavcev, ki je bil 4. in 5. januarja 1944 na osvobojenem ozemlju v belokranjskem Semiču, kjer so položili temelje novemu šolstvu in ljudski prosveti. Zlasti šolstvo je bilo popolnoma na tleh, šole so bile povečini razdejane, učitelji so bili v brigadah ali pa se še niso bili vrnili iz internacije. Šolo je bilo treba postaviti znova domala v vseh vaseh. Tako je bila tudi Marija ponovno dodeljena svojemu poklicu in poslanstvu. Prišla je v Črnomelj, v središče belokranjskega osvobojenega ozemlja z nalogo, da bo pomagala organizirati partizansko šolstvo. Tega dela se je lotila z velikim pogumom in veseljem. Hodila je od vasi do vasi in postavljala na noge šole — nova žarišča ljudske prosvete. Zbirala je več ali manj usposobljene učitelje, jih poučevala in preoblikovala. Na posebnih konferencah in v študijskih krožkih so obravnavali aktualna šolska in politična vprašanja.

Na takih potovanjih po belokranjskih vaseh se je po naključju srečala z bratrancem in skladateljem Marjanom Kozino. V pogovoru ji je zaupal svoje skladateljske želje po za uglasbitev primernem novem in ustreznem besedilu. Potrebe po novih skladbah so se kazale na vsakem koraku, saj so jih potrebovale kulturniške skupine po brigadah, v Črnomlju je bilo ustanovljeno Partizansko gledališče. Vse je terjalo primerne gradiva za nastope in kulturne prireditve. Umetniška beseda in glasba je tudi v vojni imela svojo magično moč.

Čeprav je Marjan vedel, da Marija ni nikoli, tudi v gimnaziji ne, kazala kakih pesniških navdihov, jo je kljub temu naprosil, naj mu napiše kakšno besedilo, ki ga bo z veseljem uglasbil. Že čez nekaj dni je dobil v roke pesem »Obroč«. Marjan je bral in radost mu je kakor ob velikem odkritju preplavila obraz:

*Fantje, petnajst nas je,
petnajst partizanov,
in njih je samo — tristo,*

*tristo ciganov.
Tristo jih trepeče.
Strah nazaj jih vleče ...
A mi nanje!
Juriš! Juriš!*

*Dan bo vroč.
Ozek je obroč,
a treba je proč!
Proč od tod!
Svoboda povsod,
le tod, le tod
jeklen obroč.
Boj bo vroč.*

*V strelce, v zaklon!
Vsak se postroji,
vsak se podvoji,
vsak se potroji!
Puška postane mitraljez
in vse počez
kosi, mori, kosi!
Puška postane top
in vsenaokrog
kakor snop
pada sovrag.*

*Iz zaklona se dvigne Srnjak:
Juriš, juriš, juriš!
In tedaj strelci
vsi kot vrelci
moči in poguma
do brezuma
— kajti širok je obroč —
se zapodimo,
navalimo
z bombo, z nožem, z roko
vanje, kakor kdo more.
In brez opore
njih tristo
kot mehko testo
se vda le toliko,
da potisnemo skozi.*

*V tihi lozi
potem se preštejemo
in se veselo nasmejemo:
petnajst nas je še!*

Marjan je zlahka ugotovil epsko lepoto in nazornost ter izpovednost te pesmi, ki opisuje potek boja v sovražnikovem obroču. Besedilo mu je kar samo ponudilo melodijo. Besedilo in glasba sta se zlila v čudovito skladje in s tem tudi v eno izmed najbolj uspešnih partizanskih moških zborovskih pesmi s samospevom za tenor in bas. To je bilo v Vojni vasi pri Črnomlju julija 1944.

Kot je bilo besedilo Obroča živo in ritmično, razen tega pa vsebinsko bogato, ki je poveličevalo partizansko junaštvo in zasmehovalo pogum »samo tristo sovražnikov«, tako ga je Kozina nedosegljivo uglasbil. Prav zaradi tega še nihče drugi od skladateljev tega besedila ni poskusil uglasbiti, ker je že vnaprej vedel, da ga ni mogoče izrazno in umetniško preseči.

Drugače je bilo s Pionirskim kolom, drugim besedilom Marije Drnovškove, ki ga je uglasbilo, seveda vsak na svoj način, kar sedem skladateljev. Prvi, ki se je lotil tega besedila, je bil Dragotin Cvetko, in sicer ga je uglasbil že v februarju 1944. Na pobudo Marjana Kozine je pesnik in skladatelj Milan Apih junija 1944 v Srednji vasi pri Črmošnjicah besedilo nekoliko dopolnil in ga uglasbil. To varianto so si kot najustreznejšo izbrali otroci in učitelji šole v Semiču. Ta je pozneje tudi obveljala in bila nastisnjena v partizanskih pesmaricah. Isto besedilo sta julija 1944 uglasbila Marjan Kozina v Vojni vasi in Ciril Cvetko

v Črnomlju. Dva meseca pozneje je temu besedilo dal svoj napev Janez Kuhar, medtem ko ga je Radovan Gobec skomponiral novembra 1944 v Gornjem gradu, in sicer za pionirsko prireditve slovenske osnovne šole na osvobojenem ozemlju v Zgornji Savinjski dolini. Avtor je skladbo priredil tudi za izvedbo s klavirjem. Kot sedmega skladatelja naj omenimo Antona Lavrina, ki je besedilo skomponiral marca 1945, toda skladba ni bila objavljena.

Verjetno je Marija Drnovškova napisala Pionirsko kolo na prošnjo bratrance Marjana, ki je potreboval zase, pa tudi drugi skladatelji so jih potrebovali, primernih besedil. Pobudo pa je pesnica našla tudi med samimi pionirji, saj so v svojih igrah začeli posnemati starejše tovariše — partizane. Za tiste čase si ne moremo misliti ustrežnejšega besedila.

*Tine, Tone, Jurij, Meta,
pionirska to bo četa
in tovariši ostali,
kolo bomo zaigrali.*

*Tovariš Tine, ti boš Tone
in upravljal boš kanone.
Tovariš Tone, ti boš Tine,
na cesti boš polagal mine.*

*In Peterček junak bo cel,
sam nosil bo topovsko cev.
Kurir bo Janez, jaz bombaš,
a Jurij bo poveljnik naš.*

*In Jelka nam bo komisarka,
perica naša naj bo Darka.
In kuhar bo sosedov sin,
zdravnik tovariš bo Martin.*

*To, mislim, je že cela četa.
Še bolničarka naj bo Meta.
In kot dobri partizani
orožje naredimo sami.*

*Zdaj pa v lozo brž hitimo,
da skrivače polovimo
in postavimo zasede,
da sovražnik naš se zmede.*

*Zdaj, tovariši, vsi v stroj,
da odpravimo se v boj!
Položaje zavzemimo,
pred premočjo ne bžezimo.*

*Postojanke razpodimo
in domove si rešimo!
Juriš, juriš nad sovraga,
jutri bo že naša zmagala!*

V poletju 1944 je bilo mnogo skrbi posevčenih zlasti izboljšanju učiteljskega kadra. Ker je primanjkovalo učnih moči, je odsek za prosveto pri Predsedstvu SNOS organiziral posebne pedagoške tečaje. Tak tečaj se je začel tudi v Tuševem dolu, in pozneje, ko je število gojencev preraslo prostorske zmogljivosti, v Dobljčah pri Črnomlju. Nujnost takih pedagoških tečajev se kaže tudi v tem, da se je za poletnim tečajem priredil v Dobljčah še en tečaj v pozni jeseni 1944. Tako je bila vsaj za silo izpopolnjena vrzel v pomanjkanju učiteljev.

Med predavatelji na tečajih v Tuševem dolu in Dobljčah je bila tudi Marija Drnovškova, ki so ji s pomočjo tedanjega predsednika krajevnega NOO Jožeta Šprajcarja, preskrbeli stanovanje pri Štruceljnovih v Tuševem dolu, kjer je ostala vse do osvoboditve, kljub temu, da so se morali zaradi nastavitve vodstva OZNE vsi nedomačini izseliti. Uživala je torej polno zaupanje. Zanj se je seveda potegoval njen poznejši mož Jože Šprajcar, kmet iz Tuševoga dola, ki pa je bil med prvimi sodelavci OF v tem kraju. Kot takega so ga bili poleti 1942 aretirali Italijani ter ga najprej internirali na Rabu, pozneje pa v Viscu. Vrnil se je bil po kapitulaciji Italije ter opravljal dolžnosti krajevnega predsednika ter kot livar v nanovo organizirani livarni — predhodnici današnjega Belta.

Domačini v Tuševem dolu še danes pripovedujejo o Drnovškovi, kako rada je v prostem času poprijela pri vsakem kmečkem delu, celo pri okopavanju v vinogradu, kar je prav težaško delo. To je Šprajcarjevo mater prej ko slej udobrovoljilo, saj si ni mogla predstavljati, da bi se »gosposka« snaha spremenila v kmetico.

Osvoboditev je Drnovškova dočakala v Beli krajini. Toda tisti opojni prvi svobodni dnevi v maju 1945 je niso zadržali, da bi po tolikem trpljenju ne prišla uživati zmago-slavja v Ljubljano. Zavoljo tega je dobila od nadrejenih strog opomin, kar jo je potrla, čeprav je vedela, da ne bi smela zapustiti svojega službenega mesta.

Tisti, ki so jo osebno poznali in z njo sodelovali, pravijo, da je bila Drnovškova zanimiva žena, zadržana in zelo izobražena. Govorila je več jezikov, mnogo je brala, lepo slikala in imela je veliko smisla za glasbo.

Po osvoboditvi se je vrnila v Novo mesto, kjer je poučevala hkrati na meščanski šoli v Šmihelu in na gimnaziji v Novem

mestu. Tja se je bila vrnila iz Ravensbrücka njena sestra Martina, na kateri so nacistični zdravniki delali zločinske poskuse. Za posledicami je kmalu po vrnitvi umrla.

Življenje pa je kljub temu teklo dalje. Sledila je Marijina poroka s Šprajcarjem. Čeprav je on ostal na kmetiji v Tuševem dolu, sta si nekako začela spletati svoje gnezdo. Toda izreden napor pri poučevanju na dveh šolah, pa tudi že v času vojne, ni ostal brez posledic, ki so se končale z Marijino smrtjo v novomeški porodnišnici 20. februarja 1946. Kmalu za materjo je umrla tudi novorojenka.

Naj ji bodo te besede posvečene v skromen spomin, saj tudi zanjo veljajo besede Borisa Kidriča:

»Naj napiše naša narodna zgodovina, da narodne osvoboditve ni prinesla samo puška naših borcev, ni je prinesla samo oborožena borba naših mož, da jo je prineslo tudi popolnoma enakovredno, enakopravno delo naše žene...«

Ana Staze

POSVEČENO BODI TVOJE TELO

hočem se prebujati med tvojimi rokami vsako jutro, te vznemirjati, se te dotikati vsako jutro znova, ali je to ljubezen ali sla, hočem te ljubiti, pa čeprav za Sarogo, tristopetinsdeset dni v letu, ali je to ljubezen ali razbitje samote, (ali je ljubezen umik iz samote), hočem čutiti tvoje ihtave prste na svojih norih prsih, hočem, ali je hoteti ljubiti? na ulici ustavljajo mimoidoče, zamišljene in take, ki hitijo, oprosite, sprašujejo, ali ste zaljubljeni, maj je, ali občutite ta opevani mesec ljubezni, sprašujejo, poulične male ankete so zadnji čas zelo popularne, izvajajo jih mladi intelektualci in se brezposelno smehljajo, pri tem mi tiščijo mikrofon pred moja vročična usta, ste zaljubljeni, še čutim konice njegove ihtavosti in ne vem, kaj naj odgovorim (?), grem v napad, kaj je ljubezen, tiho vrnem vprašanje, kaj pa je ljubezen, sem že glasnejša, retorično vprašanje, hočem te vprašati, ali ti je lepo in kako lepo ti je, ali me boš držal za roko, ko me boš spremljal, ali boš ves dan mislil na mene, samo na mene, ali bova jutri spet skupaj, pojutrišnjem, pojutrišnjem, osem dni v tednu, šestinsedemdeset dni v mesecu, duši me od vprašanj, duši do molka in čez, če si mi všeč, prekineš nemost mojih vpijočih vprašanj, molčim, mala anketa je lepo uspela, predvajali so jo na radiu, na prvem programu, deset minut čez šest, zjutraj, moja zbežanost, moja retorična vprašanja so zbrisali s traku, obdržali so same uravnovešene odgovore, zaljubljeni so in srečno poročeni na novo doživljajo ljubezen, zakaj sem s teboj, ne vem, morda, ker ni vedno prijetno biti sam, (ali je ljubezen razbitje samote ali za to zadošča že sla), čutim tujost svojega odgovora, skoraj lažnivost, words don't come easy to me, prihajajo besede, neumne, polovične, nikogar ni, ki bi jih zbrisal, izrezal, uničil, nadomestil z uravnovešenimi, celimi besedami, poslušava pesmi from the every stage, razmišljam, da sva slaba igralca, prešlaba za to igro, love is just a four-letter word, poslušam, hočem oditi, oditi, vem, jutri ne bova več skupaj, ne pojutrišnjem, vseh šestinsedemdeset dni v mesecu bom preživela sama, želim oditi, preden boš rekel, love is just a four-letter word, želim oditi in vem, ne boš me držal za roko, ko me boš spremljal, nikoli več se ne boš dotaknil moje roke, ne moje samote, dežuje, praviš, vem, odhajala bova pod svojim dežnikom in ne bova govorila, s prsti skušaš oblikovati moje nore tesnobne prsi v nekaj bolj lepega, bolj tvojega, manj tujega, iz-

mikajo se tvojemu hotenju prestrašene, (ali boš ljubil moje prsi tudi takrat, ko bodo samo še odrezana kepa mesa), and her name was annabel lee, božš me in vse je skoraj kot ljubezen, ali lahko živite brez ljubezni, so me vprašali, ne vem, zdi se, da živim, ampak ne bi pustila, da mi zarežejo v noro občutljive prsi, da me pustijo golo in samo, še bolj golo in še bolj samo, da mi vzamejo njegove skoraj ljubeče dotike, ne bi dovolila, ne bi, stojim pred ogledalom, se božam, me je groza, ne bi mogla, ne bi dovolila, da mi vzamejo prsi, nežnost in dotike, čeprav včerajšnje in boleče nepovnljive, ne, ni vse humanost, na kar prsegate, ni humanost, da bi mi hoteli za vsako ceno razvleči življenje, ni humanost, da bi me hoteli pustiti samo s trebuhom in skupinskimi terapijami, ali bi bilo to življenje ali je to ljubezen ali sla, and so, all the night-tide, I lie down by the side, in če je ljubezen, ali si jo sploh želiš, love is just a four letter word, to ni res, to ne more biti res, čutim v svojem telesu, napolnjenim z ihtavimi dotiki in dušljivimi vprašanji, to ni res, hočem oditi, moram oditi, spremljaš me, v eni roki držim dežnik, v drugi ničesar, včasih rečeš kakšno besedo, tujo besedo, we are aliens in the street, kmalu ti bo žal in moje prsi bodo kepa krvi, and her name was annabel lee, peljem se domov, mrzi me, še bolj sama sem kot včeraj, še bolj tuja, še bolj zbeganih vprašanj, tudi danes bi jih zbrisali s traku, jih uničili, da ne bi motili trdnih odgovorov ostalih anketirancev, ali ste zaljubljeni, kaj vam pomeni ljubezen, ne vem, res ne vem, ampak nenadoma, nenadoma kot vstajenje ali razsvetljenje, nenadoma se občutim, vso se občutim s tvojimi ihtavimi (skoraj) ljubečimi dotiki, ponavljam jih, polzim si čez rame, čez prsi potihoma, ponavljam tvoje tanke dotike, se lovim čez rebra do bokov, občutim sebe, tebe, (skoraj) srečna sem, imam se, vem, vem, da sem, vem s (tvojim) mojim telesom, čutim svoje mehke roke v tvojih, odložim branje, vse črke odložim, ki nizažo besedo ljubezen, odložim vso žalost, nenadoma, nenadoma, se zagledam v visoki popoldan, zelo svetlo je, ves prostor napolnjujeva, vso svetlobo, ves čas, vseh šestinsedemdeset dni, nekaj častitljivega je v tem, je v vsem, nenadoma, nič božanskega ni v tem vstajenju mojih (s tvojimi prosojnimi dotiki) živih prsi, nenadoma vsa dušljivo tesnobna vprašanja iztirijo v dihaajočo molitev posvečeno bodi tvoje telo.

SLAVKO SMOLEJ — LIRIČNO NEŽNI POET MEDNARODNE FOTOGRAFIJE

»... želel sem, da bi vam te slike molče povedale, kaj delam, kaj mislim in kako zelo ljubim življenje... in da je življenje kljub temnim sencam lepo, kot materina nežnost, ki objema šele rojenega — človeka...»

(SLAVKO SMOLEJ: »MY VISUEL WORLD, AMERICAN PHOTOGRAPHY OCTOBER 10, 1938, BOSTON, USA)

Slavko Smolej

»Pričujoča mednarodna fotografska razstava je v San Franciscu že četrta. Toda ta zadnja se razlikuje od prejšnjih zaradi izredno velikega števila fotografij, ki so bile poslani iz raznih dežel z različnimi družbenimi ureditvami, z različnimi navadami in življenjskimi pogoji. To nam zgovorno priča o svojstvenem pomenu fotografije danes v svetu. Last je vseh narodov in prav zaradi tega je v veliko pomoč pri zblizovanju med njimi, pri njihovem medsebojnem spoznavanju.

To vlogo je v celoti opravila kolekcija fotografij SLAVKA SMOLEJA, člana foto kluba LJUBLJANA, SLOVENIJA. Avtorju SMOLEJU je uspelo z lirično poetično izpovedjo prikazati svojstvenost okolja, v katerem živi. V SMOLEJEVIH fotografijah se zrcali resničnost nekega okolja, življenje naroda, iz katerega je avtor izšel. Ta ugotovitev nam obenem razodeva, kako pomembna je fotografija, kako tehtne so njene naloge glede na sredino, iz katere izhaja.

Mladi avtor SMOLEJ je s svojo edinstveno kolekcijo fotografij dobil med posamezniki prvo nagrado in svojemu matičnemu klubu naslov najboljšega foto kluba na svetu...

(FOREWORD IN THE CAMERA CRAFT ALMANAC: »THE BEST INDIVIDUAL AND THE BEST PHOTO CLUB IN THE WORLD«, CAMERA CRAFT ALMANAC 1937, SAN FRANCISCO — 1937, CALIFOR-

»Fotografija, ki je odtrgana od svojega ljudstva in ni zasidrana v njegovi zemlji ter njegovem živem snovanju, ni sposobna prikazati drugim narodom to, kar od nje pričakujejo. Še več! Fotografija mora spremljati napore ljudi za izboljšanje življenja, biti mora spiritus agens v borbi za napredne, višje organizirane oblike življenja.

SMOLEJEVA fotografija vsebinsko ustreza tem nalogam, se polnovredno uvršča v verigo vseh tistih dejavnikov, ki so v dragoceno pomoč in podporo največji težnji vsega človeštva — težnji po ohranitvi miru in poglobljanju prijateljstva med narodi.

SMOLEJEVA umetnost je tista, ki odstranjuje med ljudmi ovire, ki temelje na političnih, rasnih in drugih ovirah.

Ne navadno pomemben in dragocen mehanizem je ta skupna svetovna razstava fotografije umetnosti. Sleherni umetnik na tej ravni se je izpovedal po svoje in svobodno, v tem je največja vrednost skupne manifestacije. S tem sta nova zamisel in novi podvig dobila simbolično vrednost.

Žirija, sestavljena iz članov revije AMERICAN PHOTOGRAPHY, uvršča avtorja SMOLEJA na svetovno lestvico najboljših fotografov.

JURY AMERICAN PHOTOGRAPHY: »A FAMOUS SLOVENIAN AMATEUR PHOTOGRAPHER — ON THE WORLD RANGE THE BEST PHOTOGRAPHERS AMERICAN PHOTOGRAPHY, NOVEMBER 19, 1938, BOSTON)

»Slovenija ima v fotografiji tradicijo, staro, dobro tradicijo. Njeni začetki segajo v leto 1840, ko je Janez Puhar po Daguerrejevih idejah in lastni iznajdljivosti začel prve uspešne poskuse, ki so ga v kratkem času privedle do nove in svojevrstne iznajdbe — iznajdbe fotografije na stekleni plošči.

Slovenski fotoamaterji so zvesto sledili Puharjevemu svetlemu zgledu in se v kratkem času uveljavili v areni mednarodnih fotografskih razstav s svojimi temami in lastnim stilom svojih del. To so zmogli zaradi tega, ker so izhajali iz ljudstva, se zrasli z njim, čutili v sebi radost in bolečino svoje zemlje, v njihove objektivne se je globoko začrtal odsev lepote čudovite pokrajine.

Mojster fotografije SMOLEJ se je predstavil s svojo lirično kolekcijo neprekosljivih motivov zasneženih strmin že v letu 1939. Njegovo kolekcijo označuje odlična kompozicija in enkratna doživetost.

Danes se nam mojster SMOLEJ predstavlja s svojo foto monografijo — GORENJSKA IN PEACE, DISTRESS, FIGHT AND FREEDOM. To je svojevrstna knjiga, ne samo odlična fotografska izdelanost podob. Še bolj nas priklene občutek, ki je z njim prepojena celotna knjiga. Toliko lepote in toliko srca je v njej, da jo lahko smatramo za eno najlepših publikacij te vrste.

SMOLEJEVA dela so knjiga, ki govori o narodu, njegovem družbenem ustroju, kulturi in napredku. So zgovoren dokument, ko slika zemljo, ki je vtisnila svojevrsten pečat zgodovinskemu razvoju ljudstva, in so pismo, ki pripoveduje o utripu in drhtenju ljudskih plasti, o sokovih, ki se prelivajo v živem telesu narodu, in o tokovih...

SMOLEJEVA vloga in odgovornost sta veliki, kajti on je resnični predstavnik svoje zemlje in svojega ljudstva.

(GALLERY NIPPON PRESS ALMANAC: »SMOLEJ'S MASTERPIECE — THE UNIQUE EPIC POEM OF SLOVENIAN NATION«, GALLERY NIPPON PRESS ALMANAC, JULY 20, 1956, OSAKA)

»SMOLEJ je znan zlasti po slikovnem upodabljanju človeka v njegovem delovnem okolju. V tej panogi spada med najindividualnejše specialiste na svetu. V svojih fotografijah upodablja izvorni tip slovenskega naroda. SMOLEJEVO znanje izraža globoka življenjska filozofija, njegova dela nosijo pečat velikega umetnika.

(EUROPA camera almanac 1951, GENEVE 1951)

»Enako uspele kot črno-bele so tudi SMOLEJEVE barvne fotografije slovenskih planin. SMOLEJ nosi v sebi nekaj raziskovalnega duha ter nekaj pesniške duše, ki je navdihnila celo generacijo mladih talentiranih fotografov. Naučil jih je umetnosti obrti, umetniškega stila, kompozicije, zlatega reza in ustvarjanja vseh efektov nove vizuelne zavesti. Z razvojem je fotokamera v rokah SLAVKA SMOLEJA negirala vse akademske formule lastne klasične fotografije ter ustvarila nove osebne lirično poetični izraz mojstra SMOLEJA.

(MODERN PHOTOGRAPHY ALMANAC — 1940, LONDON-NEW YORK 1940)

»Fotomonografija SLAVKA SMOLEJA je izšla v slovenščini, angleščini in esperantu. Ta ep o gorenjskem človeku je razdeljen v tri cikle. Stari Cankarjevi motivi zaživijo v SMOLEJEVI umetniški fotografiji. Zaključek podob v prvem ciklusu izzvni kakor odmev Cankarjevega Kurenta. Tudi v zaključnem ciklusu je veličina delovnega človeka, ki se je spoprijel z bedo, ki nam jo je zapustila preteklost.

SMOLEJEVA knjiga je po obdelavi in izraznih sredstvih edinstvena. Slovenci smo bogateli za knjigo, ki s fotografijami pripoveduje o obdobju, ko smo prelomili s hlapčevsko preteklostjo in si priborili človeka vredno življenje.

(LJUBLJANSKI DNEVNIK, 31. decembra 1955)

»S knjigo takega formata in sestavljeno s tako finim čutom in ljubeznijo do narodnoosvobodilne borbe se lahko postavimo pred vsakim inozemstvom.

Dr. prof. METOD MIKUŽ, univerzitetni profesor v Ljubljani)

»Iskreno čestitam avtorju SMOLEJU za uspelo monografijo. Presenetil me je posrečen izbor fotografij, posebno pa izredno okusna oprema. Gorenjska... je najboljša stvar, ki je izšla pri nas po vojni. V knjigo je bilo vloženo mnogo truda in časa. Izvrstna kompozicija — stran za stranjo se kar preliva. To je slikovna poema, ki ne bo mogla ostati pozabljena.

(Dr. MARJAN BRECELJ)

»Gorenjska... je knjiga, ki smo nanjo čakali. SMOLEJ je zajel več obdobja: Zajel jih je in povezal kot pravi poet fotografije enakovredno mojstrom besede, ki so povedali, kar niso mogle povedati slike. SLAVKO SMOLEJ je izbral bogato gradivo in ga uredil tako smotrno, da govore fotografije

posamezno in v celotni povezavi bolj živo, prepričevalno in monumentalno od slehernega opisa.

(PRIMORSKI DNEVNIK, TRST, 21. junija 1955)

NAJPOMEMBNEJŠE NAGRADE SLAVKA SMOLEJA NA FOTOSALONIH DOMA IN V TUJINI:

LUZERN — 1933 — BRONASTA PLAKETA
ANTWERPEN — 1933 — BRONASTA PLAKETA
ZAGREB — 1934 — II. nagrada
WIEN — 1935 — BRONASTA PLAKETA
LJUBLJANA — 1935 — SREBRNA PLAKETA
SAN FRANCISCO — 1937 — I. nagrada
CAMERA CRAFT
BOSTON — 1938 — I. nagrada AMERICAN PHOTOGRAPHY
OSAKA — 1939 — BRONASTA PLAKETA
WIEN — 1939 — SREBRNA PLAKETA
MÜNCHEN — 1939 — II. nagrada
LUXEMBOURG — 1939 — DIPLOMA
NEW YORK — 1940 — II. nagrada za color fotografije
BOSTON — 1947 — II. nagrada
INSBRUCK — 1948 — SREBRNA PLAKETA
RIO DE JANEIRO — 1950 — BRONASTA PLAKETA
NEW YORK — 1953 — II. nagrada revije »POPULAR PHOTOGRAPHY«
MARBURG a. d. LAHN — 1953 — II. nagrada
KÖPENHAGEN — 1954 — BRONASTA PLAKETA
NEW YORK — 1956 — I. nagrada »POPULAR PHOTOGRAPHY«
OSAKA — 1956 — II. nagrada SREBRNA PLAKETA
BORDEAUX — 1958 — BRONASTA PLAKETA
ZAGREB — 1959 — SREBRNA PLAKETA
BEOGRAD — 1960 — NAGRADA ZA ŽIVLJENJSKO DELO FOTO ZVEZE JUGOSLAVIJE

ČASTNI ČLAN MEDNARODNIH ORGANIZACIJ. Z UMETNIŠKIMI FOTOGRAFIJAMI SI JE POSTAVIL NEPOZABEN SPOMENIK

Za svoje uspehe na mednarodnih saloni umetniške fotografije je prejel Smolej od mednarodne fotografske organizacije FIAP (Federation International de l'Art Photographique) častni naslov — Artist FIAP — mednarodni mojster fotografije. Smolej je bil tudi častni član belgijske CREPSA (Cercle Royal d'Etudes Photographiques et Scientifiques d'Anwers).

Za svoje vrhunske in enkratne stvaritve je dobil številna priznanja in nagrade na domačih in mednarodnih foto salonih.

Slavko Smolej je bil gornik, ki se je za vse čase zapisal med nežne in občutka polne obiskovalce in pesnike naših gora. Ko ni več mogel v strmine, se je z vso vnemo in njemu lastno temeljitostjo lotil upodabljanja človeka pri delu — posebno znan in markanten je njegov PLAVŽAR.

Slavko Smolej se je rodil 24. aprila 1909 na Jesenicah. Diplomiral je leta 1929 na tehnični srednji šoli v Ljubljani kot elektrotehnik. Od leta 1931 je bil zaposlen na Jesenicah.

SMOLEJ ZAVEDEN SLOVENEK IN DOMOLJUB

Ob okupaciji Jugoslavije se je SMOLEJ odločno opredelil kot zaveden Slovenec in protifašist. Zato je bil v začetku leta 1942 aretiran in dalj časa zaprt v kaznilnici Be-

Ves čas — prav od leta 1941 — je s svojo kamero zapisoval in lovil zdaj ne več planinskih, pač pa motive groze in nasilja okupatorja. Tako je kmalu po osvoboditvi, ki jo je z nepopisnim navdušenjem, pa že trajno bolan pričakal, lahko izšla njegova fotomonografija GORENJSKA V MIRU, TRPLJENJU, BORBI IN SVOBODI. Neumorno se je trudil, da je bil urejen muzej nacističnih strahot v Begunjah. Levji delež ima Smolej tudi pri ureditvi železarskega tehničnega muzeja na Jesenicah.

DIREKTOR POKLICNE INDUSTRIJSKE ŠOLE

Po osvoboditvi je SMOLEJ prevzel dolžnost direktorja poklicne industrijske šole na Jesenicah. Vzgoja mladih strokovnjakov mu je bila že od nekdaj pri srcu. Šola je pod njegovim vodstvom in ob njegovih delovnih idejah zrasla z leti v ugled-

no in daleč naokrog znano kovačnico strokovnih kadrov.

KOT MACESEN NA IZPOSTAVLJENEM ROBU JE KLJUBOVAL NASILJU

Nepričakovano in bolešno nas je presenetila vest, da Slavka ni več med nami. Gornik in lirični poet mednarodne fotografije SLAVKO SMOLEJ je 16. februarja 1961 za vedno zatisnil oči.

Tako je torej zopet odšel eden izmed tistih, ki so v času med obema vojnama postali vidni predstavniki naše planinske misli in umetniškega ustvarjanja — človek, ki je v svojih fotografijah posredoval lepote naših gora daleč naokrog, človek, ki je v šolo gora hodil z odprtim srcem in blago dušo. Utrujen od bojev in viharjev je za vedno omahnil. Odšel je sredi dela in še mnogih neuresničenih načrtov — skromno in tiho, kot je bil vse življenje tudi sam.

Slavko Smolej: Jeseniški plavžar

JANEZ METERC

ZGODNJA FEVDALNA KOLONIZACIJA NA JESENIŠKEM OBMOČJU

V drugi polovici 8. stoletja so naši predniki na Gorenjskem prišli v politično odvisnost od frankovske države. Po velikem porazu Madžarov v bitki na Leškem polju pri Augsburgu l. 955 je večina današnje slovenske zemlje postala nemška cesarska komorna posest. Prostrano ozemlje med porečjema Donave in Save je bilo poslej odprto močni nemški kolonizaciji.

Nemški cesar OTON II. je z darovnico z dne 30. januarja 973 postavil temelje freisinškega gospodstva. Darovnica, ki je bila podeljena tedanjemu freisinškemu škofu, natančno določa meje fevdalnega posestva z mejami dolin obeh Sor in Žabnico, podrobno navaja vrste kultur na podarjenem ozemlju, zgradbe, naprave in gozdove, ne omenja pa ne rudnikov in ne fužin. Iz tega lahko sklepamo, da jih v tem času na podarjenem področju še ni bilo. Z novimi darovnicami z dne 23. novembra 973 in 24. novembra 1009 so se fevdalska posest

razširila še na Stražišče pri Kranju in ozemlje med Lipnico, Soro in Savo.

Ko si je bavarski vojvoda Henrik II. pridobil nemško cesarsko krono, se je začelo nekoliko mirnejše obdobje; še intenzivnejša pa je postala kolonizacija in snovale so se nove fevdalne posesti. Že leta 1004 je cesar Henrik II. posest med Savo Dolinko in Bohinjko podaril briksenskemu škofu Alboinu. Z novo darovnico z dne 22. maja 1011 se je briksenska posest s sedežem na Bledu ponovno povečala. Tudi kasnejša cesarja Henrik III. in Henrik IV. sta bila radodarna s slovensko zemljo. 16. januarja 1040 je Henrik III. daroval škofu Poponu vse ozemlje od Bleda do Bohinja ter v nepreklicno last vso zemljo in vse pravice nad gozdovi in gorami med obema Savama. Cesar Henrik IV. pa je blejskemu gospodstvu daroval lovske pra-

vice od »Dobrega potoka« do Bistrice in od »Vrha kranjske gore« do srede Save.

V porečju Save Dolinke in v okolici Be- le peči je nastala belopeška zemljiška posest, ki je zajemala tudi del Koroške do Pontabla, ozemlje proti Bovcu, Trigla in dolino Krme in na jugu segala do Most pri Žirovnici in v dolino Završnice. Belopeško gospodarstvo je pripadalo Ortenburžanom; kasneje, leta 1418, je s celotno ortenburško posestjo po dedni pogodbi pripadlo celjskim grofom in končno leta 1456 po smrti Ulrika III. Celjskega prešlo v roke Habsburžanom.

Radovljiško gospodarstvo je imelo ozemlje vzhodno od Loškega in blejskega ter južno od belopeške posesti. Pripadala mu je gozdnata planota Jelovice ter naselja Kro- pa, Kamna gorica in Kolnica na desnem bregu Save. To fevdalno posestvo je že v 12. stoletju pripadlo Ortenburžanom, sredi 15. stoletja pa je prišlo v roke Habsburžanom, ki so ga dajali v zakup raznim fevdalnim družinam. Radovljica sama se v listinah prvič omenja leta 1169.

Med omenjenimi fevdalnimi posestvi je bilo Dovje, ki je pripadalo freisinškim škofom, kot osamljen otok.

Na ozemlju omenjenih fevdalnih posestev pa so obstajala v 10., 11. in 12. (in tudi pozneje) še številna svobodna posestva slovenskih kosezov in drugih svobodnjakov.

T. i. Kranjsko marko, ki je obsegala osrednji del notranjskega Krasa, je Henrik IV. leta 1077 podelil v posest oglejske- mu patriarhu.

Fevdalna posest na Kranjskem je bila močno razkosana in raznolika, zato je združitev pod enotno knežjo oblastjo povzročala dolgotrajne spore in huda nasprotovanja. Križali so se interesi oglejskega patriarha, goriških grofov, Spanheimov, Pžemyslov in Habsburžanov, ki so posegali na vsa področja življenja.

Navedene darovnice iz 10. in predvsem 11. stoletja že navajajo imena vseh vasi in zaselkov, kot jih poznamo danes, vendar pa ne nudijo nikakršnih podatkov o gostoti prebivalstva v tistem času. Navajajo sicer vse vasi in kraje, vendar brez podatkov o številu družin in gospodinjstev. Najstarejši urbarji blejskega gospodarstva iz let 1253 in 1306/9-70 naštevajo npr. v bohinjskih vaseh 39 in pol kmetij ter 38 koseskih družin na Češnjici, v blejskih vaseh pa 112 kmetij in štiri mlinarje, vendar zajemajo s tem le del prebivalstva. V urbarjih našteje družine so živele na cenzuvalnih kmetijah, ki so bile last blejske graščine, niso pa navedene družine nesvobodnih mancipijev, kosezov in svobodnjakov, ki so bile do srede 13. stoletja še številne. Pa tudi druga gospodarstva so imela posamezne podložnike

po vaseh blejskega posestva, ki jih blejski urbarji seveda tudi ne omenjajo.

Treba je tudi poudariti, da se v teh darovnicah nikjer ne omenjajo rudokopi ali železarski objekti, čeprav so v njih podrobno naštetni vsi pomembnejši darovani objekti in kulture. Zato najverjetneje v tem času železarstvo pri nas še ni bilo razvito, oziroma je bilo po burnem in nestanovitnem obdobju preseljevanja ljudstev in priseljevanja naših prednikov Slovanov v zatonu. Nedvomno so s kolonizacijo svojih posestev na slovenskih tleh za ponovni razvoj železarstva mnogo storili Ortenburžani, ki so se kot fevdalni posestniki na Gorenjskem pojavili v 12. stoletju.

Ortenburžani, ki so bili nemško-bavarskega rodu, so dobili svoje ime po gradu Ortenburg na gornjem Koroškem, ki je bil njihova prvotna dedna posest. Grad, ki se nahaja na vzpetini na desnem bregu Drave v bližini Špitala, je sredi 11. stoletja postavil grof Friderik Ortenburški. Grad, na katerega dandanes spominjajo le še ruševine, je na začetku visokega srednjega veka imel izredno pomembno strateško lego. Mimo je namreč tekla cesta, ki je iz Beljaka vodila ob Dravi navzgor in se je pri Ortenburgu delila v dve veji. Prvi krak je vodil proti severu čez Gmünd in Salzburg (Solnograd), drugi pa je šel še nekaj časa ob Dravi do izliva reke Möll in od tu čez Visoke Ture na Solnograško. Ta cesta je bila v tistem času glavna prometnica med južno Nemčijo in Italijo. Ortenburški grad je torej obvladoval ves promet med Tirolsko in Koroško in na drugi strani med Bavarsko in južnimi pokrajinami. Ortenburžani so pobirali cestnino od prometa, morali pa so skrbeti, da je potekal mirno in varno. Njihovo premoženje je nedvomno stalno naraščalo, dvigal pa se jim je tudi ugled in pomen. Njihov dominion na Koroškem je proti jugu segal ob Dravi do Beljaka, na severu pa je zavzemal porečje reke Drave do izliva reke Möll. Herman Ortenburški je leta 1191 na svojem svetu pod gradom sezidal gostinjec (hospic) za popotnike in poleg kapelo s stalnim duhovnikom. Poskrbljeno je bilo tudi za nego bolnih potnikov. Iz tega zametka se je kasneje razvil trg Špital. V 12. stoletju se je ortenburška posest močno razširila prek prvotnih meja na Kranjsko in Štajersko.

Največja posestva so si pridobili na Gorenjskem in to z nekaj presledki vso dolino Save od njenega izvira pri Kranjski gori do sotočja s Soro. Tako je ozemlje med potokoma Belco in Dobršnikom z Mojstrano, Dovjem, dolino Vrat in zgornjim delom Krme spadalo v okvir loškega gospodarstva freisinških (brižinskih) škofov. Desni breg Save Dolinke od potoka Dobršnika do sotočja Sav pri Radovljici je spadal v okvir blejskega gospodarstva, ki je na relaciji od potoka Volkova (Ukova) do Most in Žirovnice (sem je spadala tudi dolina Završnice, Zelenica in pobočje Stola) segala na levi breg Save Dolinke in delilo ortenburško posest na današnjem Gorenjskem na dva dela. Tako so ves srednji vek pod Briksen spadali zaselki Koroška Bela, Rovte nad Koroško Belo (Javorniški rovt), Potok(i), Moste, Žirovnica. Pod Bled so na levem bregu Save sodile še vasi Dosloviče, Dvorska vas, Nova vas, Peračica in Čadovlje pri Kranju. Posamezne kmete je imela blejska graščina še v vaseh Zapuže, Mošnjje, Vrbnje, Predtrg, Kovor, Mišače in Šentjošt, ki so bile sicer last ortenburških grofov. Omeniti je treba še vas Zabreznico na levem bregu Save, ki je skoraj v celoti spadala pod graščino Boben iz Zagoric pri Bledu in katere lastniki so bili baroni Wagni. Področje med potokoma Dobršnikom in Ukovo (Jesenice) s karavanškim zaledjem Rožce, Golice in Kočne pa je bilo ortenburško.

Ortenburška posest je poleg obširnega področja pod sotočjem Sav pri Radovljici

segala na desni breg Dolinke tudi preko triglavskega pogorja na področje sicer briksenskega Bohinja. Ortenburška posest je tam segala prek desnega brega Savice čez jezero do Stare Fužine in Studorja.

Središče tega posestva je bil Lipniški grad (Waldenburg) pod Radovljico, ki se prvič omenja kot ortenburški leta 1185. Na desni strani Save, na visokem hribu, je dandanes videti ostanke te nekdanj mogočne utrdbe, ki je bila opuščena sredi 14. stoletja (morda po katastrofalnem potresu januarja leta 1348). Na grad spominja tudi vas Lancovo (Lanzendorf) ob vznožju, kjer so nekoč prebivali ortenburški suličarji. Po tem gradu so se vsa ortenburška posestva na Gorenjskem prvotno imenovala lipniško gospodarstvo.

Pod okriljem mogočnega gradu se je na nasprotni strani Save razvijal ortenburški trg Radovljica. V listinah se prvič omenja leta 1169 z imenom Ratmarsdorf, ki naj bi bilo ponemčeno ime za domnevno slovensko Radmanovo ali Radovo vas, kajti pripona -dorf (vas) kaže na kmečke začetke kraja.

S prenosom sedeža prafare z Rodin v Radovljico med letoma 1296 in 1300, pri čemer so igrali ortenburški interesi prav gotovo pomembno vlogo, se verjetno začne razvijati v Radovljici tržna dejavnost. V popisu ortenburških posestev iz leta 1263 se v Radovljici še ne omenjata niti radovljiški grad niti trg. Tedaj je verjetno stala na mestu kasnejšega trga le župna cerkev s kmečkimi zaselki v neposredni bližini. Kot trg se Radovljica prvič omenja leta 1343. Takrat so Ortenburžani verjetno več ali manj stalno bivali v Radovljici in so se le v času nevarnosti zatekali v utrdbo na Lipnici. Tedaj je bil v Radovljici že nastavljen sodnik, ki pa je imel omejeno sodno oblast. V mesto je bila Radovljica povzdignjena šele v času cesarjev Friderika IV. ali Maksimilijana, torej v letih 1490—1500.

Drugi pomembni ortenburški grad na področju lipniškega gospodarstva je bil grad Kamen pri Begunjah. Stal je na izredno pomembnem strateškem mestu ob vzhodni vpadnici v radovljiško kotlino. Grad je imel svojega starejšega predhodnika v jamskem gradu Jama, ki se nahaja le nekaj sto metrov zahodno in se kot ortenburška posest omenja (antorium et castrum Lapis) leta 1185 in nato še leta 1261, nakar je bil kmalu opuščen. Prvotni lastniki gradu Kamna so bili gospodje s Kamna. Po Valvasorju sta nam znana Diepold in Teobald von Stein. Leta 1261 je prišel v last Ortenburžanov. Kasnejši lastniki so bili Celjski grofje (od l. 1418) in končno Lambergi, ki so bili že od leta 1360 vazali Ortenburžanov.

Na jugovzhodni strani ortenburških posestev je stalo Stražišče (Wartenburg). Grad Wartenburg (Stražišče) je tudi sodil k pomembnejšim ortenburškim gradovom, saj so v njem prebivali v 12. stoletju posamezni člani plemiške družine in se po njem celo imenovali (npr. grof Henrik von Ortenburg de Wartenburg, ki je tod prebival v letih 1145—1192). Ker je često prihajalo do spopadov z sosednjo loško gospodstvom, so Ortenburžani leta 1263 grad prodali freisinškim škofom, ki so ga dali podreti. Nov grad so si Ortenburžani postavili leta 1262 v mestu Kranju (Kieselstein). V tem obdobju (l. 1152) so dobili v okolici Kranja tudi nova posestva: Naklo in vse ozemlje do Kokre.

Druga velika zaokrožena posest Ortenburžanov na slovenskih tleh je bila na Dolenskem. To je bilo t. i. ribniško gospodarstvo, ki je segalo od gradu Čušperk do reke Kolpe. V 14. stoletju je bilo to ozemlje slabo naseljeno, komaj polovica zemlje obdelane, in sicer le del okoli Dobropolj in Ribnice, vse ostalo so pokrivali obsežni gozdovi. Središče te posesti je bila Ribnica. Leta 1263 so bili Ortenburžani že lastniki tega posestva in gradu imeli na so tudi

nad nad župnijo. Za ta del današnjega slovenskega ozemlja so bili Ortenburžani še posebej pomembni, kajti leta 1350 so neobdelane kraje svojega gospodstva naselili z upornimi kmeti s Turinškega. Naselilo se je okoli 300 kmečkih družin z okoli 1500 člani. Tako je nastal sredi slovenskega ozemlja tuj nemški jezikovni otok — Kočevje.

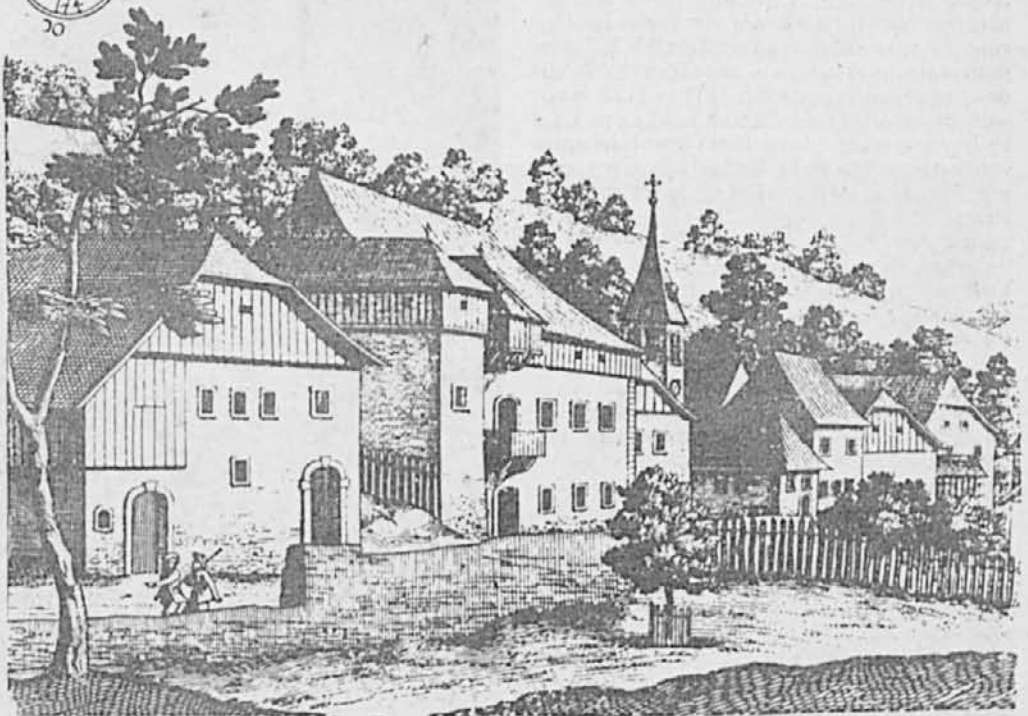
Razumljivo je, da so Ortenburžani ob tolikšni posesti pri nas, na Štajerskem, Dolenjskem in Koroškem dosegli tudi velik gospodarski vpliv in politični pomen. Zasedali so službe deželnih glavarjev na Koroškem in Kranjskem, posamezni člani so dosegli pomembne cerkvene položaje in bili so dobrodošli zavezniki. S celjskimi grofi so leta 1377 sklenili medsebojno dedno pogodbo, ki je kmalu prišla do veljave. Zadnji in istočasno najpomembnejši član te fevdalne rodbine je bil grof Friderik III. (1389—1418). Ortenburška gosposka je z njim dosegla svoj višek in z njegovo nasilno smrtjo svoj propad. Friderik je umrl brez potomcev, kajti sin mu je umrl še kot otrok, njega samega pa je umorila lastna žena, vojvodinja Marjeta von Teck. Tako je leta 1418 celotno premoženje ortenburških grofov prešlo kot dediščina po ugovorjeni dedni uniji v roke celjskih grofov. Že čez osemtrideset let (l. 1456) pa je celotna celjska dediščina prešla v roke cesarske dinastije Habsburžanov. Le-ti so nekdanja posestva Celjanov in s tem tudi Ortenburžanov dajali v zakup kot »Pfundschillingsherrschaft« raznim plemiškim rodbinam, nekatera so darovali in nekatera tudi prodali. Tako so bili v drugi polovici 15. stoletja in v prvih desetletjih 16. stoletja zakupniki radovljiskega gospodstva grofi Kreighi, ki so imeli istočasno v zakupu tudi Bled. Sredi 16. stoletja so v Radovljici gospodarili Dietrichsteini, za njimi Lambergi in nazadnje Thurni, ki so pozneje graščino kupili.

Fevdalni gospodje so bili zainteresirani, da na novo pridobljenih posestvih naselijo čim večje število podložnikov, poljedelcev, obrtnikov, da bi razširili površine obdelovalne zemlje, ustanovili nova naselja, izkrcili v gozdovih rovti in laze, tako da bi imeli od njihovega dela čim več koristi in čim večje urbarialne dohodke. Zato so z velikim prizadevanjem naseljevali podložnike s Koroškega in Tirolskega v nove kraje, kjer so bili strnjeno naseljeni Slovenci. Doseljenci so navadno gradili nova naselja, na katera nas spominjajo še danes ohranjena krajevna imena, kot so npr. Nemški rovt in podobna.

Freisinški škof Emicho je med kolonizacijo leta 1283 naselil nemške kmete na Dovje iz okolice Innichena, ki jih urbar iz leta 1310 imenuje »Intiharje«. To ime nahajamo kasneje kot družinski priimek predvsem na loškem ozemlju. Druge kmete, prav tako iz Pusterthala, je oglejski patriarh Berthold (1218—1258) poklical na Tolminsko. Vsi ti priseljenci so ostali pri poljedelstvu in živinoreji in se v večji meri niso ukvarjali z nobeno obrtjo.

Posebno vztrajni kolonizatorji so bili Ortenburžani, katerih prizadevanja na Kočevskem smo že omenili. Nekaj rudarjev in fužinarjev so naselili tudi na svojih posestvih na Gorenjskem, kjer so delovali predvsem kot rudarji na Jelovici. Preselili naj bi jih s Saškega. V čas prve polovice 14. stoletja sodi tudi t. i. »rovtarska« kolonizacija v Gornjesavski dolini, ki je segla v področje Karavank pod Kočno, Golico in Kopo in je imela bogato zaledje in tradicijo v stikih na Koroškem. Tudi tu je hitro ponovno zacvetelo železarstvo, ki je v bistvu le oživilo staro tradicijo, ki je pred tem za daljše obdobje zamrla.

Leta 1404 so Ortenburžani pripeljali prve fužinarje s Koroškega v Belo peč. Tu so zasnovali temelje bodočega trga Bela peč in nad naselbino zgradili prvo utrdbo na

Kosova graščina po Valvasorju

katero ruševinah so celjski grofje leta 1431 zgradili nov belopeški grad (Weissenfels). Tako je nastalo belopeško gospodstvo, ki so ga zasnovali Ortenburžani, oblikovali pa njihovi dediči Celjani in končno uživali Habsburžani.

Tujci, ki so na ta način prihajali v 14. stoletju na Gorenjsko, so s seboj prinesli znanje dovršenejšega načina taljenja rud in so s tem nedvomno modernizirali in poživili domačo železarsko obrt.

Stare kmečke vasi ob vznožju Karavank so pri tej kolonizaciji ostale nedotaknjene. Nove kmetije priseljencev in njihova naselja so nastajala v rovtih in lazih. Število fužinarjev je v 14. stoletju stalno naraščalo. Kmetom za občasno pridobljeno železo gosposki ni bilo treba dajati nobenih posebnih dajatev. Znan pa nam je primer iz Mojstrane iz l. 1291, kjer je neka kmetija vsakoletne urbarialne dajatve poravnala v železu. S časom se je fužinarski poklic vedno bolj razvijal v samostojen stan, ki si je začel pridobivati razne privilegije. Fužinarji niso bili več tlačani, ki so le občasno toplili rudo in kovali železo za svoje potrebe, temveč so postajali samostojni in dobivali od zemljiških gospodov razne privilegije in priznanja. Ta proces se je razvijal od 12. do 15. stoletja.

Sčasoma je bilo fužinarjem priznано tudi posebno stanovsko pravo, ki jih je štčilo kot osebe in njihovo delo ter dajalo njihovim domovom omejeno pravico azila, medtem ko je varstvo pravic prepuščalo svobodno voljenemu sodniku.

Najstarejša znana listina svoboščin v železarskem poklicu je bila podeljena pectorici furlanskih kovačev s strani freisinškega škofa Alberta kot loškega zemljiškega gospoda dne 9. julija 1348. V pismu jim dovoljuje, da smejo za izkazane usluge in proti določeni odškodnini pridobivati železovo rudo. Ta listina je v naslednjih letih doživela še razne dopolnitve in razširitve in je bila dovoljenje, ki se je glasilo na splošno in ni podrobneje določalo rudišč ali ustroja fužin. Pravica je bila podeljena mojstrom osebno in je bila veljavna tudi za njihove dediče.

O podobni podelitvi beremo v listini, ki je bila sestavljena na Bledu 13. maja 1403. V njej potrjuje Herman von Esel, da mu je

brisenški škof Ulrik podelil rudnike v planinah nad Koroško Belo v last s pravico dedovanja, da sme rudo z vsem, kar k temu spada in z vsemi izboljšavami, ki bi jih v tej smeri napravil, imeti v posesti in izkoriščati, založiti vse stroške za delo in gradnje. Zato se zavezuje, da bo plačal letno za talilno peč eno marko in štirideset oglejskih pfenigov ter za tehtanje eno oglejsko marko.

Najbolj obsežne so bile svoboščine, ki jih je podelil ortenburški grof naselju rudarjev in fužinarjev na Planini pod Golico, kjer so bila odkrita bogata rudišča in kjer so se naselili številni rudarji in topilci.

Rudišče na Planini se je nahajalo 1000 m nad morjem na prisojni strani ob vznožju Golice. Okoliški gozdovi so nudili surovino za jamski les in oglje za plavže. Na višje ležečih pašnikih so fužinarji lahko pasli svoje črede živine. Tod se je že kmalu razvilo pravo trajno rudarjenje z jaski in rovi ter z vsemi za taljenje rud potrebnimi napravami.

Proti koncu 14. stoletja je postalo rudarstvo na Planini že tako razvito, da se je pokazala potreba po registraciji splošnih norm in načel za urejanje odnosov med rudarji in fužinarji na eni strani ter po določitvi notnih kriterijev za postopanje pri odpiranju in odkrivanju rudnih leč, predvsem pa načel za presojanje sporov, za delo na fužinah in za odnose lastnika do delavstva po drugi strani.

Upoštevač omenjena načela in okoliščine je grof Friderik Ortenburški dne 24. avgusta 1381 fužinarjem na Planini (Alben) podelil pismo o svoboščinah, ki je kot prva kodifikacija rudarskega prava, znana na slovenskih tleh, pomemben zgodovinski dokument in hkrati ustava rudarskega in fužinarskega dela.

V času, ko je izšel ta rudarski red, je na današnjih Jesenicah ob sotočju potoka Ukove in Save delovala pomembna Wisserejeva kovačija, na Koroški Beli pa je že dvajset let pred tem (l. 1361) blejska gosposka sezidala prvo cerkev, ki je bila posvečena sv. Ingenuinu in Albuinu, zavetnikoma briksenske cerkve.

Vzporedno s kolonizacijo in spremembami, ki so pri tem nastajale v demograf-

(Nadaljevanje na 24. strani)

skem in gospodarskem smislu, se je sicer bolj počasi, kajti to je bilo odvisno od splošnih sprememb, začela spreminjati in reorganizirati tudi cerkvena organizacija na našem področju. Do pomembnih sprememb je prišlo v 14. stoletju. Pred tem časom je, splošno gledano, vse področje Gorenjske severozahodno od Tržiške Bistrice pokrivala pražupnija s sedežem na Rodinah, ki se omenja v letih 1163 in 1173. Koncem 13. stoletja (morda tudi nekaj prej), ko se je vzporedno z vzponom Ortenburžanov vse bolj uveljavljala Radovljica, so sedež prafare prenesli z Rodin v Radovljico. Prav v tem času je radovljiška duhovščina začela izgubljati stike z oddaljenimi prebivalci Zgornjesavske doline, ki je prav takrat zaradi svoje naseljenosti dobivala rivo podobo. Kot smo že omenili, so Slovenci s Koroške začeli naseljevati gorske doline in pobočja, krčiti gozdove za pašnike in njive, pa so tako prišli tudi do malo naseljene doline Save Dolinke. Razumljivo je, da so ti priseljenci ostali povezani z domačo župnijo na Koroškem in da je tamkajšnja duhovščina skrbela tudi za dušno pastirstvo v zgornji dolini. Od Rateč do Belice je Dolina mejila na koroško prafaro Marije na Zilji in prav od tod so župniki oskrbovali področje zgornje Doline. Tudi razdalje so govorile v prid povezavi teh krajev s koroško župnijo: značne razdalje od Rateč do Marije na Zilji je 17 km, do Radovljice pa 39 km; od Kranjske gore do Marije na Zilji je 15 km, do Radovljice 34 km. Bolj ali manj redno dušno pastirstvo v teh krajih izpričujeja cerkvi sv. Klemena v Mojstrani ter nekoliko manjša Marijina cerkev v Kranjski gori, ki pa je tudi stala že pred letom 1326.

Januarja 1348 je Koroško prizadela velika naravna katastrofa. Močan potres je porušil večje število vasi, južno pobočje Dobrača pa se je odtrgalo in v Ziljski dolini povzročilo še večjo škodo. Dotok novih priseljencev s tega področja v Zgornjesavsko dolino je skoraj usahnil. Zaradi tega je bilo področje Kranjske gore in Dovjega, kjer so l. 1362 sezidali cerkev, že štirinajst let po potresu priključeno radovljiški župniji. Le rateški kôt je še ostal v ziljski prafari, pač zato, ker je tamkajšnja ziljska podružnica sv. Tomaža starejša od cerkve v Kranjski gori in ni bila pod ortenburškim varuštvom.

Z ustanovitvijo vikariata v Kranjski gori leta 1362 sta se začela uveljavljati ugled in privlačnost novega dušnopastirskega kraja: duhovnik v Kranjski gori je bil Ratečanom bolj pri roki kot oni od Marije na Zilji. Kmalu so ugotovili, da bi bilo primerneje, če bi v celotnem zgornjesavskem ko-

Kosova graščina danes

tu opravljali dušno pastirstvo duhovniki iz Kranjske gore.

Trije listinski dokumenti nam govore o urejanju te zadeve. 30. maja 1390 je ziljski vikar Henrik pri oglejskem patriarhu sprožil postopek za spremembo. Odstopno listino so v prisotnosti grofa Friderika Ortenburškega in radovljiškega župnika sestavili 12. novembra 1390. V njej zastopnik ziljskega vikarja ter kranjskogorski vikar Jurij soglasno pravita, da »kmečko prebivalstvo med hribi v Ratečah blizu Kranjske gore prebiva tako daleč od svoje farne cerkve na Zilji, da ljudje le težko pridejo do fare k službi božji in so zlasti v zimskem času povsem ločeni od farne duhovščine, tako da je žal često v nekaterih letih v tej vasi po več ljudi umrlo brez zakramentov. Že njuni predniki so se posvetovali, da bi župnijske pravice do tega kraja prostovoljno prepustili kranjskogorskemu župniku«. 8. decembra istega leta je ta prenos potrdil oglejski patriarh Janez in s tem za dalj časa določil dušnopastirsko ureditev in cerkveno organizacijo v Zgornjesavski dolini.

Ukoreninjenost in življenjskost zgodnjega krščanstva v teh krajih posebno izpričuje t. i. Rateški rokopis (zapis očenaša, zdravamarije in apostolske vere), ki je na-

stal v teh krajih med 1362 in 1390 in ga danes hranijo v celovškem arhivu. Nadih starodavnega jezika govori za to, da se verjetno v njem skriva še prvi prevod očenaša in vere v slovenščino ter da nas tako vodi v čas pred brižinskimi spomeniki iz konca 10. stoletja.

Na koncu se moramo povrniti še k belopeškemu gospodstvu, ki se je raztezalo v Zgornjesavski dolini med Belo pečjo in potokom Ukova na današnjih Jesenicah. Kot je bilo omenjeno, so dokončno zasnovali to fevdalno posest leta 1404 Ortenburžani z ustanovitvijo Bele peči, ki pa se je geografsko nahajala na skrajnem severozahodnem koncu posesti. Z razvojem železarstva na območju Jesenic pa je nastala potreba, da se vsaj delno sedež prenese na to področje. Tako so belopeški vazali Habsburžanov, ki so imeli v svojem grbu tudi celjsko zvezdo, leta 1521 v trgu Jesenice postavili upravno poslopje, ki je danes znano kot Kosova graščina in je svojo današnjo podobo dobilo po prezidavah leta 1821.

Prav tako so v njeni bližini ob vzhodju Murove leta 1523 sezidali cerkev sv. Leonharda, ki je tri leta kasneje dobila župnijske pravice, kajti dotedanja župnija v Radovljici je bila vseeno preveč oddaljena od Jesenic.

V 63. številki LISTOV s svojimi prispevki sodelujejo: učenci in pedagogi osnovne šole Jeseniško-bohinjskega odreda Kranjska gora, Miroslav Antič, Valentin Cundrič, Benjamin Gracer, Zdravko Kecman, Sonja Koranter, Janez Meterc, Ana Staze, Črtomir Šinkovec, Slavko Tarman, Vinko Trinkaš, Edo Torkar, Marina Uršič; fotoamater Branko Čušin ml. in akad. slikar Pavle Pirih.

LISTI izhajajo kot priloga tednika ŽELEZAR — glasila delovnega kolektiva SOZD SŽ Železarna Jesenice. Ureja kulturno umetniški klub DPD Svoboda Tone Čufar Jesenice, glavni in odgovorni urednik Joža Varl.